

DUNAKESZI TÖRTÉNETE I.
A kezdetektől 1910-ig

DUNAKESZI TÖRTÉNETE I.

A kezdetektől 1910-ig

Főszerkesztő: Kerekes Dóra

Dunakeszi
Dunakeszi Város Önkormányzata
2017.

A szerkesztésben részt vállaltak: Hála József és Máté György
Közreműködtek: Csonka Mária, Szakáll Lászlóné és Lőrincz Róbert

HU ISBN 978-615-80823-1-0

Az 1526 és 1711 között fejezetet Tringli István lektorálta.
Az 1711 és 1850 közötti fejezetet Soós István lektorálta.

A kiadásért felel: Dunakeszi Város Önkormányzata
Borítóterv: Másmédia és Marketing Kft.
Tördelte: Herczeg Csilla / NetOffice Plusz Kft.
Nyomta a Szalprint Kft.

Tartalomjegyzék

Dunakeszi és környezetének természeti viszonyai (Thamóné Bozsó Edit)	11
Általános jellemzők	11
Földtani felépítés és fejlődéstörténet	14
Hasznosítható ásványi nyersanyagok	34
Természet- és környezetvédelmi helyzet	37
Dunakeszi területének őstörténete	47
Újkőkor (Horváth László András)	47
Rézkor	50
<i>Rézkori lelőhelyek Dunakeszin (Horváth László András)</i>	50
<i>Késő rézkori maradványok Dunakeszin (Kővári Klára)</i>	52
Bronzkor	59
<i>Korai bronzkor (Endrődi Anna)</i>	59
<i>Középső bronzkor (Kővári Klára)</i>	62
<i>Késő bronzkor (Szilas Gábor)</i>	67
A dunakeszi térség az ókorban	83
A kelták emlékei (Horváth M. Attila)	83
Dunakeszi a római császárok idején (Kulcsár Valéria-Korom Anita)	87
Rómaiak Dunakeszin (Mráv Zsolt)	100
Dunakeszi története a honfoglalástól a középkor végéig (Haraszti Szabó Péter)	121
Dunakeszi térsége a honfoglalás idején	122
Dunakeszi és birtokosai a középkorban	131
Alag falu és birtokosai a középkorban	140
Keszi és Alag falvak gazdasági jelentősége és lakosa	147
Dunakeszi története 1526 és 1711 között (Kerekes Dóra)	155
Dunakeszi az Oszmán Birodalomban	156
Dunakeszi és környékének magyar birtokosai a kora újkorban	170
A megyei birtokrendszer a 16. században	170
Dunakeszi és birtokosai a 17. században	173
Igazgatás	180
Dunakeszi 1686 és 1703 között	201
Dunakeszi a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1711)	206
Dunakeszi története 1711–1849 (Szádóczki Bálint)	211
Dunakeszi birtokosai és társadalma (1711–1747)	211
Dunakeszi és Alag a Grassalkovich-uradalomban	220
Népesedés és társadalmi tagolódás	235
Dunakeszi közigazgatása a 18. században és a 19. század első felében	249

Egyházi viszonyok	255
A reformkori Dunakeszi	271
Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc	276
Dunakeszi története 1850 és 1910 között	285
Bevezetés (Kerekes Dóra)	285
Dunakeszi és Alag 1850 és 1910 között (Kerekes Dóra)	289
Alag és a Magyar Lovaregylet.....	294
<i>Bevezetés (Száráz György)</i>	294
<i>Az első alagi versenyek (Száráz György)</i>	297
<i>A millenniumi versenytér megnyitása (Száráz György)</i>	301
<i>Alag kiépülése (Száráz György)</i>	303
<i>Angol kolónia Alagon (Hesp József)</i>	309
<i>Irodalmárok, művészek, tudósok Alagról (Száráz György)</i>	314
Dunakeszi közigazgatása (1850-1910) (Lőrincz Róbert).....	316
Dunakeszi és Alag gazdaság- és társadalomtörténete	338
<i>Dunakeszi és Alag demográfiája és társadalmi tagozódása (1850–1910)</i> <i>(Bisztrai Tibor)</i>	338
<i>Paradicsomtermesztés Dunakeszin (Hála József)</i>	345
Dunakeszi és Alag egyházi élete 1850 és 1910 között	351
<i>Révész István tevékenysége (Kollár Albin)</i>	351
<i>A lovaregyleti kápolna Alagon (Száráz György)</i>	354
Művelődés és oktatás 1712–1910 (Kollár Albin).....	357
Dunakeszi és Alag néprajza (Csukovits Anita).....	369
Bevezetés	369
A település társadalma	371
Hagyományos gazdálkodás	374
Népi építészet és lakáskultúra	378
Népi táplálkozás.....	385
A mindennapi élet	390
A hagyományos viselet.....	393
A jeles napokhoz kapcsolódó szokások és hiedelmek.....	404
Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások és hiedelmek	418
Temetkezési szokások.....	432
Néphit – A népi gyógyászat emlékei	435
A népi vallásosság emlékei	438
Irodalomjegyzék	445
Ábrák jegyzéke	483
Mutató.....	492
Szerzőink.....	525

DUNAKESZI TÖRTÉNETE A HOSSZÚ BÉKE IDŐSZAKÁBAN 1711–1849*

A törökellenes háborúk és a Rákóczi-szabadságharc lezárása után Magyarország belső életét a háborúban elpusztult népesség pótlása és a gazdasági viszonyok helyreállítása szabta meg. Az ország gazdasági központjává egyre inkább újra Pest és Buda váltak – a 18. század végére már a végrehajtó hatalom, a Helytartótanács és az ország egyetlen egyeteme is itt található –, így a környékbeli falvakba is visszaköltözött az élet. A kereskedelem felélénkülése hosszú távon kedvező hatást gyakorolt a közeli településekre, amelyekben így a népesség száma is növekedett.

A belháborútól mentes századot mégis több külpolitikai esemény terhelte. Az osztrák örökösödési háború (1740–1748), majd a hétéves háború (1756–1763) is komoly kihívást jelentett gazdaságilag az ország lakossága számára, és nem kívánt terhet rótt az államra. Az adóbevételek racionalizálására tett kísérletek, valamint a jobbágyi terhek uniformizálása tovább mélyítette a nemesség és az udvar közötti szakadékot.

A francia forradalom és az azt követő háborúk a mezőgazdaságból élők gyarapodását hozták, a nemesség mellett a telkes jobbágyok is hasznot húzhattak többlettermésükből. A gabona iránt növekvő kereslet miatt az elavult termelési formákból fakadó gazdasági hátrányukat rövid időre ellefelejthették. A háború végeztével azonban új szelek köszöntöttek az ország lakóira. Ezek a folyamatok a Pest környéki falvak életében is nyomon követhetők, amely alól Dunakeszi sem kivétel.

Dunakeszi birtokosai és társadalma (1711–1747)

Birtokosok és birtokviszonyok

Dunakeszi a török uralom alóli felszabadító háborúk során elnéptelenedett, de 1695-ben újratelepült. A Rákóczi-szabadságharc miatt lakói ugyan rövidebb időre elhagyták, de legkésőbb 1710 óta folyamatosan lakott. Az említett időszakban egy-két kivételtől eltekintve csupán a népességszám változásáról lelhető fel adat, szervezett betelepítést vagy egyéb telepítéspolitikát sejtető forrás nem található. Az újjátelepülés folyamata elsősorban önkéntes bevándorlásnak köszönhető. Több esetben ez szökés útján történt, tehát a földesúr engedélye nélkül.¹ Egy 1718-as összeírás három, Nagy-Hont vármegyéből szökött jobbágyot számlált.² A betelepülés mértéke állandóan változott, és ez a birtokosok hozzáállásától is

* A fejezetben szereplő táblázatok adatainak részletes forrásait a szerző önálló publikáció keretében teszi közzé.

¹ Jó példa erre a már említett János György mészáros esete. BOROSY, 1989. 22.

² BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. 340.

függött. A felsorolt adatok alapján három szakaszra bontható a benépesülés: két intenzívre és egy stagnálóra. Az 1711–1728 közötti időszakban az adózó jobbágyok létszáma legalább kétszeresére, de más számítások szerint háromszorosára növekedett. Az 1728–1744-ig terjedő években ez a bővülés lelassult – köszönhetően talán a pestisjárványnak is, amely a településen rövid ideig tombolt, de a birtokviszonyok bizonytalansága is mérvadó lehetett. 1744–1760 között ismét nőtt a helyi lakosság, valamivel több, mint 50%-kal emelkedett az adózó jobbágyok száma, és inentől kezdve lelassult a növekedés, inkább a természetes szaporulathoz igazodva.

Alapvető kérdés, hogy kinek vagy kiknek a nevéhez köthető az újrapépesülési folyamat, vajon spontán következett-e be, vagy valamilyen szervezett munka eredményeként. Dunakeszi birtokviszonyainak vizsgálata során a források csekély és homályos volta akadályozó tényező. Már az újjátelepülés kezdete problémás, mivel az 1711-ben készült összeírás szerint Dunakeszit a Wattay család birtokolta, de 1701 körül

1. kép: Orczy István (1669–1749)

Ordódy (II.) György zálogába került.³ Az 1728-as összeíráskor ismét zálogbirtok a település: báró Orczy István volt a zálogos.⁴ Nehezen állapítható meg, mikor került a település Orczy tulajdonába: egy 1714-ben keletkezett perirat dunakeszi jobbágyok tanúvallomását sorolja föl, akikről megjegyzik, hogy Orczy István jobbágyai.⁵ Sajnos egyelőre sem a Wattay, sem az Orczy családok levéltári iratanyagában nem lelhető fel a zálogba vételi szerződés, emiatt az sem bizonyos, mikor zajlott le a megállapodás a két család között. Az utóbbi években megkísérelték kinyomozni ennek körülményeit, és időpontját, biztos megállapítás azonban még nem született.⁶ A zálogba vétel időpontja 1711 és 1714 közötti évek valamelyike

³ „A lakosok tanúsága szerint a falu ezelőtt Budai Pálhoz tartozott, akitől a Vatai családra szállt, ezt 10 évvel ezelőtt 1600 aranyért Ordodi György számára elzálogosították (aki 1711. április 11-én Debrecenben letette a hűségesküt).” *Conscriptio pagi Dunakeszy in comitatu Pestiensi 1711.*, *Urbaria et Conscriptiones* 10:36 (a) registrata, 44. (a továbbiakban: CD 1711)

⁴ BOROSY, 1997. 982.

⁵ BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. II. 308.

⁶ Helytörténeti vizsgálódásokat folytatott: BÁTONYI, 2009. 6–7.; BÁTONYI, 2012. 6–7.

lehetett, és ezt nagyban befolyásolhatta, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően a Wattayakat – annak ellenére, hogy hűséget esküdtek az uralkodónak – már 1712-ben állandó zaklatások érték az Újszerzeményi Bizottság részéről, birtokaik megváltása ügyében. Ennek kapcsán került látótérbe Orczy, aki a kurucoktól lefoglalt javak királyi főügyésze volt, és rokonságban állt a Wattay családdal: Orczy feleségének testvére Wattay János lányának, Katalinnak volt a férje.⁷

Szintén bizonytalan, meddig volt Orczy kezén a birtok. Több feltevés alakult ki: elsőként egy 1730-ban kelt, az Újszerzeményi Bizottság által kiadott dokumentum kelt gyanút, amelyben felszólítják többek között Dunakeszi birtokosait is, jelenjenek meg a bizottság előtt tisztázni birtokviszonyukat.⁸ III. Károly király (1711–1740) 1734. július 23-án kiadott adománylevele már Dunakeszit is a Wattay-birtokok között tartotta számon, következő év április 27-én megerősítette őket ebben, majd májusban a beiktatás is lezajlott.⁹ Ezzel szemben Orczy István 1736-ban kelt végrendeletében még megemlíttette Dunakeszit, és Lőrinc fiára hagyta.¹⁰ Egy másik forrás, amely a Wattay család Pest-Pilis-Solt vármegyei jövedelmeit sorolja, így fogalmaz Dunakeszi kapcsán 1738-ban az előző év jövedelmeiről és kiadásairól:

„Midőn Dunakeszit kézhez vettük Báró Orczytól el maradván mig az uj bor bé gyütt addig pénzen szedett bornak és pálinkának a nyereségét Dunakeszi révben bé vévén pünkösdtől Gál napig...”¹¹

Mindezek arra mutatnak, hogy Orczy zálogbirtokossága 1737-ben szűnt meg. Innentől kezdve azonban mindössze tíz évig volt a Wattayaké a falu, ezalatt Grassalkovich Antal folyamatosan felvásárolta, és megszerzte a környező birtokokat; csak a kedvező alkalomra várt, hogy rátegye kezét erre a területre is, amire 1747-ben került sor.

Társadalom és gazdálkodás

A 18. század elején a település lakossága, kevés kivételtől eltekintve, a jobbágysághoz tartozott, ez határozta meg a falu gazdálkodását és hétköznapijait is. Az 1700-as évek elejét az Alföld északi szegletében a felszabadító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc után a lakatlan vagy részben elhagyott települések újranevelése jellemezte. Ez a hosszasan tartó folyamat a

⁷ B. GÁL, 2015. 58–59.; Vö. BÁTONYI, 2012. 6.

⁸ BOROSY, 2000. 508.; Vö. BÁTONYI, 2012. 7.

⁹ MNL OL, P 1744, 12. tétel, 1. fasciculus, 13. szám.

¹⁰ „Hasonlóképpen Pest vármegyében Újszász nevű majoromat hozzá tartozandó Szászberki és Szent-Iváni porcióval hagyom több Nemes Pest vármegyében lévő jószágommal Pétery, Ágosegyház puszták, Dunakeszi falu Lőrincnek.” B. GÁL, 2015. 210.

¹¹ Tekintetes Vattai familiának Pest vármegyei jószágának 1737. esztendőkbeli altalam reporciált, s nékem pecsét alatt ki adott proventus a die 24. Aprilis usque 24. Aprilis 1738. MNL OL, P 1744. 35. tétel a, 143v

18. század közepéig, sőt, még azon túl is húzódtott, változást csak az úrbéri rendelet kiadása (1767), az állandó jobbágyi szolgáltatások leírása hozott.

Az újratelepítéshez a földek birtokosai is hozzájárultak adókedvezményekkel, illetve később azzal, hogy engedélyezték az adók egy összegben való megfizetését. A betelepülők első generációja földközösséget alkotott, amely megkönnyítette a föld megművelését, és az úrbéri szolgáltatások lerovását is. Az elhagyott földek újra művelés alá vonása sok megpróbáltatást jelentett az olykor eszközhiányban szenvedő embereknek. Ugyanakkor előnyös volt az első jobbágyoknak, hogy a föld, amely bár nem volt túl jó minőségű, a sok pihenéstől bőségesebb termést hozott, azt huzamosabb ideig lehetett intenzíven művelni, és ha kimerült, a határ más részét kezdték használni. A kihasznált földeket az ott legelő állatok trágyája frissíthette föl.¹²

A vagyoni különbségek kezdetben nem a jobbágytelkek nagyságában voltak érzékelhetők, hanem az elvetett, illetve learatott gabona mennyiségében, valamint az állatállomány nagyságában. Jól mutatja ezt a Pest-Pilis-Solt vármegyei Wattay-birtokok 1711. évi összeírása (ld. lentebb, 1. táblázat), amelyben Joseph Anton Salgaro provizor részletesen lejegyezte az említett család birtokainak adózó főit, és az adóalapot képező vagyonusukat, amely után a jobbágyok adóját kiszámíthatták.¹³

A Dunakeszi lakosait részletező összeírásban a 15 család közül 6 egésztelekkel, 8 féltelekkel, egy negyedtelekkel rendelkező családfő neve olvasható. A telkek nagyságát a benne elvetett gabona mennyiségében határozták meg, így az egytelkesek közül kettőnek volt 12 kilánál¹⁴ több őszi gabonája, egy családnak 10 kilánál több, a többinek a fele, vagy annál kevesebb volt. Állatállomány tekintetében is kiemelkednek az egésztelkesek: bár lova, ökre és tehene mindenkinek egyformán volt, báránnyal vagy kecskével, illetve sertéssel csak a módosabb gazdák rendelkeztek. Ellenben azonos mértékben részesedtek a széna- és zabtermő területekből. Szőlőműveléssel ekkor még nem foglalkoztak a falu lakói.

A lakosság számának növekedése a helyi társadalomra és a gazdálkodásra is hatott, ez az 1728. évi országos összeírásból is kiviláglik. A gazdálkodás minőségét az összeírás bevezetője foglalja össze.¹⁵ Ennek tanúsága szerint a település lakosai kétnyomásos gazdálkodást folytattak, vagyis a föld egyik részét bevetették, a másik részén legeltették az állatokat, akik bőségesen trágyázták ezt a nyomást. Közben a pihentetett részt is többször felszántották, előkészítették a következő évi vetésre. Dunakeszin az 1711-es összeírás szerint még csak őszi gabonát vetettek a nem

¹² WELLMANN, 1933. 34–36., 43–46., 59–60.

¹³ Arra vonatkozóan, hogy a korszakban mi képezte a jobbágyok adóalapját, és milyen adószedési reformokon gondolkodtak a vármegyei közgyűléseken és az országgyűléseken ld. SCHRAMEK, 2009. 9–48.

¹⁴ kila = régi űrmérték, mai mércével számolva 1 kila kb. 140 kg gabonát jelentett. BOGDÁN, 1991.

¹⁵ BOROSY, 1997. 981.

túl kiváló minőségű földeken, amelyeknek művelése is nehéz volt. Érdekes, hogy az összeírók följegyzik: a megtermelt gabona mennyisége kevés, ezért vásárolni kellett hozzá. Emiatt mindent elkövettek, hogy több terményük legyen: bevetették a kenderföldeket is, sőt, még a szomszédos Alag pusztát is kibérelték akkori urától, Gundaker Thomas Starhemberg gróftól (1663. december 14.–1745. július 8.). Figyelemre méltó az állatállomány jelentős bővülése: az 1711-es adatokhoz képest a szarvasmarhák száma 53-ról 250-re emelkedett, és a juhállomány is két és félszeresére nőtt.

A társadalmi tagolódást és a vagyoni különbségek elmélyülését is nyomon követhetjük az összeíráshoz csatolt táblázatban. A forrás 25 jobbágy családfőt sorol föl, ebből hét örökös, azaz régebb óta lakta a falut, 17 szabadon költöző (tehát frissen beköltözött), egy fő ugyanazon a kenyéren élő fiú (ebben a kategóriában még hat meg nem nevezettet is számon tartottak valamely család részeként). Telkük méretét pozsonyi mérőben fejezték ki, ami kb. 600 négyszögölnek felel meg. A mértékegység onnan kapta nevét, hogy az adott területen egy pozsonyi mérőnyi (kb. 62,5 l) gabona volt termesztendő. Ez alapján feltehetjük, hogy Dunakeszin egész- vagy féltelkes családokról van szó. Az említett családok fele 11½–15½ mérőnyi földterülettel rendelkezett (egy jobbágnak 19½ jutott), a többi család mindössze 6-7 mérő nagyságú földet művelhett.¹⁶ A falu lakosságához tartoztak a zsellérek is (14 családfő), közülük hárman házatlan zsellérek voltak, akik már jóval csekélyebb földterületen gazdálkodhattak (1-2 mérő).¹⁷

A szántók mellett a rétek kiosztásáról is informál az irat: míg a jobbágyok általában 1-2 (de van, aki 4) szekér szénát kaszáltak, addig a zsellérek egységesen fél szekérnyit kaptak. Ebben az esetben nem érzékelhető a gazdasági különbség, hiszen az azonos réteghez tartozók közel azonos mennyiségű kaszálót élvezhettek a földközösségnek köszönhetően.¹⁸ Vagyoni helyzeténél fogva a faluközösség alsó rétegéhez tartozhatott az a zsellér, akit az összeírás is „nyomorult öregnek” nevezett.¹⁹ Ugyanakkor más is akadt a korszakban, akit a plébániai anyakönyvben koldusnak mondtak (bár ő ebben az összeírásban nem szerepel).²⁰

Nemcsak a gazdagabbaknak, hanem a szegényebbeknek is létkérdés volt bizonyos számú állattal rendelkezni, hiszen a földműveléshez is elengedhetetlen volt az állati igaerő.²¹ A tehetősebbek már nemcsak

¹⁶ BOROSY, 1997. 982.

¹⁷ BOROSY, 1997. 982., 984.

¹⁸ WELLMANN, 1933. 61.

¹⁹ Rácz György nevű zsellér – BOROSY, 1997. 984.

²⁰ „*Eadem baptizavi infantem nomine Joannem ex parentibus mendicis alias Siladiensibus...*” „Ugyanakkor kereszteltem egy János nevű csecsemőt, aki szilágyi koldus szülőktől [származik]...” 1726. június 5., *Liber baptizatorum parochiae Dunakesziensis ab anno 1718 usque 1746*, VPKL P1L, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 30. (a továbbiakban: *Kereszteltek 1718–1746*)

²¹ WELLMANN, 1933. 60.

a föld művelésére, hanem haszonszerzésre is tartottak állatokat, és a számos jószág mellé pásztorokat kellett fogadniuk. Sajátos helyzetet éltek azok a juhászok, akik a tehetősebb gazdák szolgálatában álltak. Életüket az állatok legeltetésével, folytonos terelésével töltötték, de a telet – amely holt szezón az állattenyésztésben – saját falujukban töltötték, fizetés nélkül. Nem volt ritka, hogy a pásztorok és juhászok a környező falvakból, esetleg távolabbról érkeztek. A juhászokat általában egy bizonyos illetmény (konvenció) fejében alkalmazták. Télen az istállóba terelt állatokat gondnokokra bízta, akik szakavatottabbak voltak, mint a juhászok.²² Persze sok esetben az állatokat inkább a mezőn teleltették. Bár a juhászok a társadalom peremén helyezkedtek el, ugyanakkor előfordult, hogy nagyon fontos szerepet kaptak egy peres ügy eldöntésében. Ezt bizonyítja Dunakeszi és Göd 1738. évi határvitája, amely Grassalkovich (I.) Antal és a Wattay család között zajlott.²³ Az egyik tanúkihallgatás során, amely a két terület határait vizsgálta, az éppen állásban lévő és a korábbi pásztorokat is kikérdezték. A tíz kérdésre adott válaszukban olyan történetekre is utalnak, amelyek a pásztorok hétköznapijaira vonatkoznak, megnevezik gazdáikat, és emellett elmondják, mit tudnak a határról. Többek beszámolója megerősíti azt, ami az összeírásokból is kiderült, tudniillik, hogy Dinnyés András, Kurucz András és Juhász Istók voltak a korszak legnagyobb állattartói a településen. Jóságukat a Fehér homoktól a Nyúzó-völgy és a Hosszú-völgy „farkáig” engedhették legelni, vagyis a kiszentmiklósi útig. A Kurucz Andrásnál dolgozó személyek juhászok voltak, míg mások ökörcsordásként is szolgáltak ez időben a faluban. Egy tanú arra is kitért, hogy Vácról kívántak juhokat vásárolni társával. A vallomásokból így az is kiszűrhető, hogy a közös juhnyáj, illetve a juhok közös legeltetése nem volt egyedi eset a korban. A határok pontos ismerete elengedhetetlen volt a pásztorok számára, mivel ha azon túlhajtották a rájuk bízott nyáját, jó esetben csak visszafordították őket állataikkal együtt, máskor ütlegetek is szenvedhettek. Egy pásztor így fogalmazott vallomásaiban:

„Fiaim, a Nyúzó völgyön által ne mennyetek, mert az dunakesziek agyon vernek benneteket, és határt csinálnak belőletek.”²⁴

A határok védelmére külön csőszöket is szerződtettek, akiknek az idegen marhákat távol kellett tartaniuk, vagy adott esetben a bérlegelés összegét be kellett szedniük.²⁵ A bérlegelésen kívül a puszták bérlése is

²² HORVÁTH, 1990a 148–149.

²³ Legalább három irat ismert az ügyben: elsőként 1738. május 23-án keltezett: BOROSY, 2000. 584.; majd június 2-án keltezett: BOROSY, 2000. 583. (= MNL OL, P 1744 12. tétel fasc. 3. nr. 14); végül a pert lezáró egyezség és határvitája 1738 októberében: MNL OL, P 1744 12. tétel fasc. 3. nr. 12.

²⁴ A halott emberek határra temetéséről: HORVÁTH, 1990a 156–158.

²⁵ BOROSY, 2000. 584.

fontos eszköze volt a legelőterület bővítésének. Először a 18. században az országos összeírás hozta kapcsolatba Dunakeszit Alag pusztával, mint olyan területtel, amelyet szántóként és legelőként is hasznosíthatnak a település jobbágysai. Ezért évi 12 forintot fizettek tulajdonosának.²⁶

Belitzky János nyomán helytörténészek felvetették, hogy Dunakeszi az 1720-as, 1730-as években komoly szerepet játszott a Dunán inneni, Pest vármegyei Wattay-birtokok igazgatásában: Juhász János személyében ugyanis parasztispán tevékenykedett a településen. Sajnos sem Belitzky, sem a helytörténészek kutatásai nem tisztázták megnyugtatóan a Wattayak dunakeszi ispánságának kérdését, ez további kutatások irányára lehet.²⁷

A helyi társadalom további rétegét képezték az 1728-as országos összeírásban jelölt szerződéses kovács és a jegyző. Tevékenységük béreként meghatározott konvenciót kaptak: pénzen felül a faluközösség művelt földjéből egy jó egésztelekre valót (12 mérőnyi földet) szakítottak ki, és műveltek meg számukra, valamint osztották szét a terményt közöttük.²⁸ Név szerinti említésük az adóköteles jobbágyok között nem lelhető fel, egy részüket a felszabadított jobbágyok közé sorolták, és összeírásukról külön rendelkeztek, míg a jegyző nemesi vagy polgári származású szabad emberként élt.²⁹ A falu kovácsa látta el a település szolgáltatóit (mészárszéket, vendégfogadót stb.) a gazdálkodáshoz szükséges fémáruval. Műhelye – a tűzvétszket elkerülendő – a település szélén állt, kissé távolabb a falutól.³⁰ Nem ő volt az egyetlen iparos, illetve szolgáltató Dunakeszin. Az ehhez a réteghez tartozók általában földdel nem rendelkeztek, szabadon költözhetnek és robottal sem tartoztak a földesúrnak. Rendszerint valamilyen mesterséget űztek, és ezért fizettek adót vagy bérleti díjat, innen kapták nevüket: taksások (*taxalistae*).³¹ Említésre méltó iparos volt a településen a molnár, minthogy Dunakeszi rendelkezett malommal. Már az 1711-es összeírásban olvasható, hogy:

*„a falunak van egy csobogó patakocskája, s ott régóta egy malom, ami egy kővel őrlöt, de most ebből semmit sem látni.”*³²

Az 1728-as összeírás is arról tudósít, hogy a pataknak kevés a vize, így a malom évente csak tíz mérő gabonát őrlöt.³³ A falu malma bizonyára a Malom-árok nevű területhez kapcsolható, amely a rév fölötti település-

²⁶ BOROSY, 1997. 981.

²⁷ BELITZKY, 1936. 111–156.; Vö. BÁTONYI, 2009. 6–7.

²⁸ BOROSY, 1997. 982.

²⁹ A jegyzőkről bővebben a *Dunakeszi községi közigazgatása* című fejezetben. Vö. HORVÁTH, 1990a 146–148.

³⁰ HORVÁTH, 1990a 167.

³¹ CD 1711; WELLMANN, 1933. 74–75.

³² CD 1711, 43.

³³ BOROSY, 1997. 981.

rész.³⁴ Ezt erősíti meg egy, a Dunakeszi–Göd határvitában vallomást tevő jobbágy, aki a következőt mondta:

*„a dunakesziek malma, mely most elpusztult, a Duna mellett a gödi határban van, sőt még a gödi határnál alább”.*³⁵

Egy másik vallomás ugyanebben a vitában megjegyezte, hogy egy váci káptalani tisztartó el akarta bontatni a dunakesziek malmát.³⁶ Hogy a két eset között van-e összefüggés, nem bizonyítható. Talán a lerombolt épület helyreállításához is használtak fel abból az építőanyagból, amelyet a Wattayak gazdatisztje rendelt 1738 folyamán.³⁷ A molnárok nemcsak a malmok kezelésében, de annak építésében is jártasak voltak, és általában értettek az ácsmesterséghez is.³⁸

Bizonyos földesúri haszonvételeket helyi, vagy többnyire idegen személyek, szabad emberek bérelték, őket árendátoroknak (*arendatores*), azaz bérlőknek is nevezték.³⁹ Földesúri bérelhető haszonvételek közé tartozott a borkimérés, a szeszégetés vagy a sörfőzés, de ide tartozott a gabona őrlése vagy a húsvágás és -kimérés joga is.⁴⁰ Első adat mészárosra 1711-ből származik: Pálffy János mészárosra Dunakeszire szökött.⁴¹ Róla több információ nincs. A mészárszék mellett a kocsmáról is csupán kései, közvetett adatok állnak rendelkezésre. Már rögtön az újjátelepülés kezdetén megemlítették, hogy volt a településnek egy kis hozamú – húsz fertály, azaz 280 liter előállítására képes – sörfőzdéje, de ez is tönkrement a Rákóczi-szabadságharcban.⁴² Helyreállításáról, működéséről nincs további adatunk, annyi biztos, hogy az 1739–1740-es pestisjárvány során az óbudai postamestert Dunakeszin egy félig összedőlt serfőzőházban helyezték el, amelynek teteje, kemencéje nem volt, itt működött rövid ideig a királyi postahivatal.⁴³ A borkimérés, korcsmáltatás joga minden települést megilletett Szent Mihály-naptól (szeptember 29.) Szent György-napig (április 24.), az év másik felében a földbirtokos élt ezzel a joggal. A Wattay család birtokainak Pest megyei jövedelmeit 1737/38-ban öszszeíró gazdatiszt megemlékezik arról, hogy a dunakesziek borral és pá-

³⁴ ERDÉSZ, 1998. 22.

³⁵ BOROSY, 2000. 584.

³⁶ BOROSY, 2000. 583.

³⁷ „Die. 26. Martii Vaczon vettem 28 szál fenyőt és száz deszkát parancsolatom szerint kit a pomázi kit a dunakeszi révben épülethez mely eddig elmúlt 34 fl; ugyan oda hét talyigát, és hét ásót mely most is meg van 1 fl 60d.; tizenhét ezer téglát tsináltattam azokhoz ezen pénzbül 2 fl 50 d.”. MNL OL, P 1744. 35. tétel a. 143v

³⁸ WELLMANN, 1933. 75.

³⁹ WELLMANN, 1933. 75.

⁴⁰ Erről részletesen: HORVÁTH, 1990a 165–168.

⁴¹ BOROSY, 1989. 22.

⁴² „So vor der Rebellion Ein Breyheißl auf 20 firter [?] Bier auf einmahl zu Preyen, welches aber jetzt totaliter ruinirt ist.” CD 1711, 44.

⁴³ BOROSY, 1996. 5602.

linkával kereskednek, és az ebből származó nyereséget fel is jegyezte.⁴⁴ Ennél konkrétabb egy másik, hasonló családi összeírás vendégfogadóra utaló adata.⁴⁵ A település lakói ezek szerint a vendégfogadót (az italkimérés helye) maguk bérelték, és adták ki számukra megfelelő személyeknek. Hogy a kocsmáros és a mészáros valóban idegenek közül származott, azt a 18. század elején és közepén a váci egyházi konzisztórium által kiküldött kérdéssorok bizonyítják: ahol a vallási hovatartozásra kérdeznék rá, általában két-három családfőt említenek, aki nem katolikus: egyik a mészáros, másik a kocsmáros.⁴⁶ A vendégfogadó a település közepén épült fel, ez szolgált kocsmául, mészárszékül és a későbbiekben postaállomásul is.

2. kép:
A Wattay család címere

Szintén a földesúri joghatóság részét képezték a halászathoz, vadászathoz és erdőgazdálkodáshoz (faizás) kapcsolódó tevékenységek. Forrásaink abban megegyeznek, hogy Dunakeszi erdővel nem rendelkezett, száraz tűzifát máshonnan, 3 mérföld távolságból, Nógrád vármegyéből hoztak szekerenként 35 dénárért.⁴⁷ Érdekesebb kérdés a halászati jog, ugyanis erről ellentmondó források állnak rendelkezésre.

„A faluhoz tartozott e ház idejétől Szürke halfogó hely, ami évről évre 300 forint fölött hoz, eddig a kamara számára mindig megőrizték és fenntartották, ennek ellenére a falu a Vataiaknak és Ordodinek adta” – említi az 1711. évi összeírás.⁴⁸

1728-ban már ez olvasható: halászó vizük nincs.⁴⁹ A képet árnyalja egy 1714-es kereset, amelyet a Wattay család nyújtott be a vármegyéhez Szürkő-tanyát illetően, hogy megerősítsék őket annak birtoklásában. A tanúvallomások szerint a tanya nem volt Dunakeszi része, de a helyi halászok bizonyos árenda (bérleti díj) fejében használták.⁵⁰

A halászat mellett a falu életét a rév határozta meg. A dunakesziek vízi szolgálatait már 1717-ben igénybe vette a vármegye, amikor hajó-

⁴⁴ MNL OL, P 1744. 35. tétel a. 143v

⁴⁵ „Dunakeszi lakosok hatarául is a riten lévő vendégfogadotul fizettek 157 fl. 50 d.” *Introitus fixi proventus bonorum Pestiensium incltyae familiae Vattajanae ab anno 1743 usque ad annum 1744 inclusive.* MNL OL, P 1744. 35. tétel a. 201.

⁴⁶ *Puncta interrogativa 1760, Libri V. Visitationum Canoniarum ab anno 1733 usque 1773.* VPKL PL, Egyházkormányzati Iratok, Libri Visitationum, 418. (a továbbiakban: *Puncta interrogativa 1760*); Vö. HOLL, 2004. 104.

⁴⁷ CD 1711; BOROSY, 1997. 981.

⁴⁸ CD 1711, 44.

⁴⁹ BOROSY, 1997. 981.

⁵⁰ BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. 308.; Erről bővebben ld. *Dunakeszi története 1526 és 1711 között* c. fejezet *Határkérdések* c. alfejezetét.

sokat állítottak ki Vácról és Dunakesziről egyaránt.⁵¹ Ekkor még nincsen szó a révről. Egy évvel később azonban, Althann Mihály Frigyes váci püspök 1718. augusztus 12-én kelt levelében olvasható: a dunakesziek átkelőt létesítettek a Dunán, ami sérti a pesti és a váci átkelő érdekeit, kárt okoz nekik és a császári harmincadhivatalnak is, ezért kérte a vármegyét, szüntesse meg a révet.⁵² Althann püspök követelését a vármege nem teljesítette, a Szentendrén állomásozó katonatisztek pedig Monostor és Dunakeszi területén gyakran keresztülmentek, és kompon szállították át magukat.⁵³ A későbbiek során a dunakeszi rév szerepe egyre növekedett, így fenntartása a földesuraknak is haszonnal kecsegtetett. A településen létesült vízi átkelő a pestisjárvány idején stratégiai fontosságúvá tette a községet: a királyi postaállomás azért jelölte ki Dunakeszit, mert ez volt a legközelebbi révátkelő Óbudához, és nem kellett akkora kerület tenniük a postajáratoknak, ami kárukra válhatott volna.

A rév körüli szolgálat külön életformát jelentett. Itt gyakran nem egy, hanem két-három fő teljesített szolgálatot, akik kialakított bérért, javarészt természetbeni járandóságokért (élelmiszer, só, tűzifa stb.) dolgoztak. Télen sem állt meg a révnél az élet: fagy esetén a jeget kellett hizlalniuk, hogy az átkelés ne álljon meg.⁵⁴

Külön réteghez tartoztak az egyházi szolgálatban álló személyek: a plébános és a tanító. Előbbi csak 1725 óta volt a falu életének állandó része, addig más egyházközösségekből adminisztrátorként kirendelt presbiterek intézték az egyházi ügyeket a területen. Mellette fontos szerepet töltött be az iskolamester, aki a tanításon túlmenően a kántori teendőket is ellátta, emellett az újszülöttek megkeresztelését is elvégezhetette – pap hiányában. Erre rengeteg példa olvasható a plébánia anyakönyveiben.⁵⁵ A paplak és az iskolamester–kántor házának felépítése és fenntartása a község feladatai közé tartozott, míg fizetésük, ellátásuk a földesúr által szabályozott formában történt.⁵⁶

Dunakeszi és Alag a Grassalkovich-uradalomban

Az 1747. év nagy változásokat hozott a település életében: eddigi birtokosai, a Wattayak – akiknek tagjai 1660 óta élvezték a birtok javait – megváltak a falutól, és minden tartozékával együtt gyaraki gróf Grassalkovich Antal⁵⁷ személynek és aradi főispánnak adták el.

⁵¹ BOROSY, 1989. 431.

⁵² BOROSY, 1991. 750.

⁵³ BOROSY, 1992. 1486.

⁵⁴ K. KOVÁCS, 1981. 386–387.

⁵⁵ *Kereszteltek 1718–1746 – „per me Georgium Nagy ludi magistrum loci [személyem, Nagy György a hely tanítója által]”* formula lépten-nyomon olvasható keresztelések-nél 1725-ig, de utána is előfordul.

⁵⁶ HORVÁTH, 1990a 144–145. Bővebben ld. *Művelődés és oktatás (1712–1910)* c. fejezet.

⁵⁷ Grassalkovich (I.) Antalról: ZÁVODSZKY, 1931. 66–83.; FALLENBÜCHL, 1997; VARGA, 2000. Ebben külön fejezetet szán a Grassalkovich családnak, és a hiányos adatok tisztázásának; eredményeit röviden összefoglalja: VARGA, 2013. 32–43.

Grassalkovich Antal első Pest-Pilis-Solt vármegyei birtokait már hivatali pályájának elején megszerezte,⁵⁸ majd első felesége, özv. Bajtay Istváné Lang Erzsébet révén újabb területhez jutott, amelyet vásárlással kezdetű bővíteni. Fontos „üzletfél” volt gróf Thomas Gundaker Starhemberg, akitől 1723-ban vette meg Gödöllő negyedrészt,⁵⁹ ezzel kezdődött meg a hatalmas uradalom kialakítása (a későbbiek folyamán tőle vásárolta meg a hatvani uradalmat, vele Alag pusztát is). A további birtokszerzésekre kiváló lehetőséget nyújtott az újszerzeményi bizottsági tagsága: itt ismerkedett meg részletesebben Pest-Pilis-Solt vármegye birtokviszonyaival, ami által a gödöllői uradalom kialakítása is nagyobb lendületet vehetett.

Mint királyi jogügyi intéző és bizottsági tag került kapcsolatba a Wattayakkal, illetve a család birtokait érintő ügyekkel. Egy, a törökellenes harcokban és a kuruc mozgalmakban megfáradt, sok vért és anyagi áldozatot vesztett család és egy „*homo novus*” életútja találkozott.⁶⁰ Előbbieknek rengeteg fáradságot jelentett régi birtokaik megtartása, még többet újranépesítése. Ezt tetézte, hogy a Wattayak 1723-ban elvesztették családfőiket,⁶¹ helyüket özvegyeik és árváik vették át, így rájuk hárult a családi vagyon megtartása, visszaszerzése.

1728-ban egy állami birtokper kapcsán érintkezhetek először a hivatalnok Grassalkovich-csal, aki a pénztelen özvegyeknek kifizette az 500 rajnai forintos perköltséget, és kölcsönt is adott, amelyért viszont az a család birtokait az árvák nagykorúságáig igazgató Zolnay Judit és Géczy Anna asszonyok Soroksár pusztát adták át neki és örököseinek.⁶² A következő lépcső már egy nagyobb csere volt 1731-ben: Grassalkovich átadta a Pest-Pilis-Solt vármegyében fekvő Pereg nevű falvát, Imrefa, Szentkirály, Áporka és Bial nevű pusztákat a Pereg melletti malommal, cserébe megkapta a szintén e vármegyében lévő Csömör falut, Szentmihály, Gubacs, Szentlőrinc és Péteri pusztákat.⁶³ Az új tulajdonos azonban nem sokáig élvezhette zavartalanul új birtokait, mert az 1734. július 23-án kelt királyi adománylevél a fent említett, már elcserélt birtokokat ismét a Wattayak tulajdonába helyezte vissza.⁶⁴ Nem hiába háborgott a személynök, aki Pozsonyból visszatérően Zólyom vármegye alispánjához írt levelében amiatt kesergett, hogy elvesztette birtokait.

⁵⁸ FALLENBÜCHL, 1997. 14.

⁵⁹ FALLENBÜCHL, 1997. 15.

⁶⁰ WELLMANN, 1933. 11.

⁶¹ BÁTONYI, 2009. 6.

⁶² III. Károly király nevében a Királyi Tábláról 1736. február 20-án kiadott periratanyagban, amelyben az addig lezajlott birtokcseréket összegezte. Ezek között részletezi a Zolnay Judit és Géczy Anna, továbbá Grassalkovich Antal között 1729. január 6-án létrejött egyezséget is. MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 4. 7–8.

⁶³ A Váci Káptalan oklevele Grassalkovich Antal és a Wattay család közötti birocseréről, 1731. szeptember 14. MNL OL, P 1744. 12. tétel, Lajstromozott birtokiratok, Nr. 13.

⁶⁴ MNL OL, P 1744. 12. tétel, Lajstromozott birtokiratok, Nr. 15.

„Botránkozást okoz ez másoknál is, akit leginkább sajnállok, mert lehetnek olyanok, akik supponálhatják [úgy gondolhatják] mintha erőszakkal vagy egyéb hamissággal vettem volna el a tekintetes Familia jószágát, s ártatlanul szenvedek, mert 10 aequivalentst [egyenértékűt] adtam helyette, aki kegyelmeknek többet importált [hozott], 20 én az egész jószág iránt, melyet a tekintetes Familiának cedáltam [átengedtem] az evictiót [a tulajdonjog érvényesítését] magamra vállaltam, az familia pedig respectus [tekintetében] Csömör et [és] Szentmihály az reciproca evictiotul [a fordított tulajdonszerzési illetéktől] magát eximálta [mentesítette], 30 hogy emellett kegyelmeknek hasznosan szolgáltam, azt a tekintetes Familia sem fogja tagadhatni, s ezen okból is commoditatis ratione ab utrinque attenta erga primam statim insinuationem sponte et quasi motu proprio subsequált az cambium [mindkét félnek a hasznát tekintve az elsődleges hízélgés nélkül rögtön, önként és saját akaratából bekövetkezett a csere], és így erőszakkal nem vettem, sem pedig az Familiát meg nem csaltam.”⁶⁵

Megoldást végül egy per hozott: 1736-ban Grassalkovich visszakapta a cserével nyert birtokokat,⁶⁶ és egy időre lezárultak a két család közötti birtokügyletek.

Az utolsó nagy csere a két család között 1747-ben történt. Ekkorra már felnőttek az árvák, és maguk döntöttek birtokaik sorsáról. Wattay Farkas (Wattay István és Géczy Anna gyermeke) Nógrád vármegyébe kívánt költözni, ott tervezett hivatalt vállalni, és ehhez meglévő birtokait pénzzé kellett tennie. Adta magát, hogy Grassalkovichnak kínálta fel megvételre örökrészét, amely a Wattay-birtokok negyedét jelentette. A vételről 1747. június 27-én állított ki oklevelet a váci káptalan, amelyben az indoklás mellett – tudniillik, hogy gróf Károlyi Ferenctől alkalmasabb lakhelyet szerzett Nógrád és Hont vármegyékben – kijelentette, hogy Pest-Pilis-Solt vármegyében fekvő birtokait 32.000 rajnai forintért adja el gróf Grassalkovich Antalnak, ezek pedig: Solymár, Kovácsi, Csobánka, Kalász, Dunakeszi és Pereg települések, valamint Szentkirály, Áporka, Bia, Imrefa, Kál és Révbér puszták negyedrésze, Prebély és Vány nyolcadrésze.⁶⁷ Ez hatalmas veszteséget jelentett a Wattay család számára, de maga Grassalkovich is reálisan gondolkodott, nem volt szüksége dunántúli birtokokra, ezek közül egyedül Dunakeszi érdekelte. Az ekkorra kiépülő gödöllői uradalom birtokaival szinte körbevette Pestet, és egyetlen foltként a Wattayak által bitokolt Dunakeszi hiányzott csupán. Abbéli szándékáról, hogy kész visszajuttatni a família birtokait, rögtön értesítette a család különböző ágait. Szinte azonnal létrejött az egyezés: 1747. július 20-án, Gödöllőn találkozott a Wattayak megbízottjaival, örökösivel, hogy a Farkastól szerzett birtokot visszajuttassa a család tulajdonába. A gróf nagylelkű cserét ajánlott föl, visszaadta az összes, frissen vásárolt birtokrészt, kivéve Dunakeszi negyedrészt, és cserében ennek

⁶⁵ Pest, 1735. június 1. MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 3.

⁶⁶ MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 4.

⁶⁷ MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 6.

a településnek a Wattayak közösen birtokolt háromnegyedét kérte. Az üzletet a család minden ágának megbízottja jóváhagyta, ennek megerősítését július 23-án a váci káptalan bocsátotta ki.⁶⁸ Ezzel a birtokcserével zárult le a gödöllői uradalom területének kialakulása, amely egészen a vásárló földbirtokos haláláig érintetlen maradt, és a gazdasági fejlődés útjára lépett.

A „birodalomalapító” gróf halála után a Wattayak leszármazottai sorra támadták meg az ősök által is jóváhagyott cseréket, vásárlásokat. Bár az 1740 előtti ügyletek megfogalmazásában olvasható olyan kitétel, hogy a felcseperedő árvák, ha jogaikban károsodva látnák magukat, érvényteleníthetik az ügyleteket, de erre csupán a második generáció képviselői életében került sor, a gróf halála után. Ami Dunakeszit illeti: amikor Wattay Farkas eladta birtokaiból származó negyedrészt, közöttük Dunakeszit, egy osztatlan birtokrészt osztott föl anélkül, hogy ehhez a család többi részének jóváhagyását előzetesen kérte volna (a család akkori tagjai 1701-ben megállapodtak birtokaik felosztásáról: ezt a birtokot a család egésze osztatlanul birtokolta⁶⁹). Ez jogsérelemhez vezetett, ami fölött azonban a kortársak szemet hunytak (tették ezt a gróf iránti tiszteletből, hogy annyi bajból ki-segítette őket, vagy a hatalmától félve). Csak 1774-ben kezdték perelni Grassalkovich (I.) Antal özvegyét, és merték szemére hányni a jogi hiányosságokat. A per a Grassalkovichok magvaszakadása után is folytatódott, végül 1857-ben szakította meg a bécsi kormányzat, minthogy annak tárgya olyan megítélhetetlen távolságokba vinné a bíróságot, hogy igazságos ítélet nem születhetne.⁷⁰

Sokkal homályosabb, miként került Alag a Grassalkovich-uradalomba. A „birodalom” kialakulásával foglalkozó szakirodalom különböző állításokat közölt, de egyikük sem hivatkozott levéltári forrásokra, vagy egyéb szakirodalomra. A legfrissebb, Gödöllő történetét taglaló monográfia szerint Duna-

3. kép: Grassalkovich (I.) Antal

⁶⁸ MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 7.

⁶⁹ Wattay János és Wattay Pál osztály-levele 1701. augusztus 19-én, MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 1.

⁷⁰ Minthogy a mintegy 90 évig elhúzódó perlekedés nem változtatta meg a birtokviszonyokat, így ennek taglalását jelen írásban mellőzöm. Bővebb anyag itt: MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 11–117.

keszi Szóddal és a hozzájuk tartozó pusztákkal együtt 1735-ben kerül Grassalkovich (I.) Antal birtokába, de ez a megállapítás téves.⁷¹ Egy másik, Grassalkovich pályájával foglalkozó írás 1746-ra teszi az eseményt, de forrásmegjelölés nélkül.⁷² Ugyanezt az adatot közölte Wellmann is azzal a megjegyzéssel, hogy Alag és Bag a hatvani uradalom részét képezték, így ezekkel együtt kerültek Grassalkovich birtokába, majd igazgatását a gödöllői birtokrészekhez kapcsolta.⁷³ A két állítás egymást megerősíti, és hitelesnek tekinthető. Ami bizonyos, hogy Alag nem tartozott a Wattay-birtokok közé, amint ez az 1728. évi országos összeírásból kiderül, mivel a dunakeszi lakosok a pusztát évről évre gróf Thomas Gundaker Starhemberg-től bérelték.⁷⁴ Ezekkel együtt érthető, hogy ki volt Alag előző birtokosa, és miként került az a Grassalkovich-uradalomba. Dunakeszi és Alag története egybeforrt azóta, hogy Grassalkovich (I.) Antal birtokába kerültek.

A gödöllői uradalom és a Dunakeszi birtok⁷⁵

Igazgatás

Grassalkovich 1748-ban úgy érezhette, munkájának első felét, a birtokszerzést sikeresen lezárta, de ezzel korántsem ért véget a dolga. 12 település és 25 pusztta tartozott a Gödöllő központtal létrejött, 132.540 kataszteri hold területű uradalomhoz.⁷⁶ A hatalmas birtokrendszert szervezett egységgé kellett varázsolnia, és ahhoz, hogy tényleg megtérülő legyen a befektetése, bizonyos birtokok újratelepítését is el kellett végeznie. Ez komoly szervezőmunkát igényelt, hiszen az uradalomnak akkor is működnie kellett, ha urát hivatali ügyei a birodalom központjába, Bécsbe vagy Pozsonyba szólították.

Az uradalom főtitiztje (*inspektor, prefektus*) volt a tulajdonos képviselője a teljes birtokrendszer – a hatvani és a gödöllői birtoktestek – területén, közvetlen segítői a tiszttartók (*provizor*) voltak, akik Gödöllőn és Hatvanban is egymástól függetlenül dolgoztak. A főtitizt és a tiszttartók között szoros kapcsolat alakult ki, minthogy kulcsfontosságú volt a gazdálkodás sikere szempontjából a tervek és a végrehajtás egyeztetése. A tiszttartónak gazdasági ügyekben jártas szakembernek kellett lennie,

⁷¹ G. MERVA–HORVÁTH, 2007. 164. Az adatot monográfia egyik szerzője Wellmann után vesz át, csak hogy ott az áll, Sződ és Göd került a Madáchoktól Grassalkovichhoz. (ld. WELLMANN, 1933. 11.)

⁷² FALLENBÜCHL, 1997. 30. Pontosabban nem jelenti ki, vajon a hatvani uradalomhoz tartozott a pusztta; az idézett helyen azonban hivatkozik a hatvani javak megszerzésére vonatkozó forrásokra.

⁷³ WELLMANN, 1933. 105.

⁷⁴ BOROSY, 1997. 981.

⁷⁵ Az alábbi fejezet Farkas József kutatásainak összefoglalása: MERVA–HORVÁTH, 2007. 179–191.

⁷⁶ WELLMANN, 1933. 29. Az újabb szakirodalom 14 falut és 135.000 kataszteri holdat említ: CZEGLÉDI–FÁBIÁN, 2011. 8. 1 kataszteri hold = 1600 négyszögöl = 5755 m²

és bizonyos esetekben még a főtisztet is helyettesíthette. Szintén fontos szerep hárult a kasznárookra (gazdatiszt) és az ispánokra. Az elsőnek szélesebb hatásköre volt, mint az utóbbinak, mert egy adott terület (ispánság) irányításán kívül az ott lévő magtárakat is kezelte: bevételezte a termést, kiadta a természetbeni juttatásokat, számadásokat vezetett stb. A gödöllői uradalom a 19. század elején nyolc területi egységből állt:

1. Gödöllő;
2. kerepesi körzet;
3. Sződ (ide tartoztak Dunakeszi és Kísszentmihály, valamint Alag, Csörög és Göd puszták is);
4. mácsai kasznárság;
5. kartali kasznárság;
6. isaszegi ispánság;
7. soroksári ispánság;
8. kakucsi körzet

Ezek a körzetek azonban folyamatosan változtak, bővültek, alakultak. Az ispáni székhelyek is folytonosan változtak (1776-ban Dunakeszit még ispánsági központként említették, de az 1790-es években egyesítették a szödi ispánsággal, erről egy 1799-es tervezetből értesülünk⁷⁷).

„Az ispánok feladata volt a rájuk bízott körzet majorsági birtokain történő gazdálkodás irányítása. Felügyelték a robotos jobbágyok, valamint az alkalmazott béresek munkáját. Az ispán ügyelt a bérben lévő javakra, az uraságot illető regálé jövedelmet biztosító létesítményekre, mint a malmok, kocsmák, vendégfogadók stb. Hatáskörébe tartozott a béresek, alkalmi munkások felfogadása, [...] a mezőgazdasági eszközök, szerszámok leltározása, javíttatása, pótlása.”⁷⁸

Ehhez különböző mesteremberek nyújtottak segítséget (pl. a kutak javítása kőművesek dolga volt⁷⁹). A rendfenntartást hajdúk végezték, a magtárakat is állandóan őriztették. Fontos tisztség volt a tisztartó mellett a számtartóé, aki a jobbágyokra kirótt pénzbeli adókat szedette be, de a javíttatások összegét is ő utalta ki az ispánoknak. Rajtuk kívül független tisztek is dolgoztak az uradalomnak, akik nem voltak alárendeltjei a tisztartónak: közülük jelentős szerepet játszottak az uradalmi ügyvédek, jegyzők, az uradalmi mérnökök (földmérő), a számvevő, aki a számtartó ellenőrzését végezte, de a tisztek közé sorolható az uradalmi orvos is. Meg kell említeni, hogy az uradalom erdeire külön emberek (erdőmester, fővadász, erdészek és vadászlegények) felügyeltek, azokban gazdálkodtak.

Dunakeszi vezetői és lakosai a fent említett tisztviselőgárda irányítása alatt álltak, ügyes-bajos életüket velük egyeztették. Ha az uradalmi előljá-

⁷⁷ WELLMANN, 1933. 114–115.

⁷⁸ G. MERVA-HORVÁTH, 2007. 182.

⁷⁹ *Halotti anyakönyv 1746–1835*, II. VPKL PIL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 263. (a továbbiakban: *Halotti*, II.)

rók nem végezték jól dolgukat, vagy nem értették szakmájukat, az a falu lakosaira nézve is hátrányt jelentett. Ennél is többet számított a birtokos személye, és hogy milyen céljai voltak jobbágyaival.

Gazdálkodás

Az uradalomba illesztéskor Grassalkovich igyekezett a lehető legkedvezőbb feltételeket szabni a dunakeszi jobbágyok számára, ezzel is kimutatva alattvalói iránti jóakarátát. Az 1747-es urbárium a következőket tartalmazta:

„Gróff Grassalkovich Antal Gedöllői Hatvani Döbrői, Szerencsi és Világoshvári dominiumoknak örökös ura, Feőlséges Romai Császárnak, és Magyarországi Királynénknak belső titkos tanácsosa, Magyar-országhi personalissa, és Nemes Arad vármegyinek főispánnya: ez levelünk által Dunakeszi bírának, s töb ott lakós jobbágyinknak intimállyuk [értésére adjuk], hogy e nyáron lött aquisitionk [szerzésünk] által ezen helység örökös jussunk, és jurisdictionk [joghatóságunk] alá jutván, s Gedöllői jószágunkhoz aplicáltatván [csatolván], valaminthogy önnön magok az lakosok, ennek utánna tiendő kötelességiket tudni kívántak, és kívált az iránt hogy jobbágyinkhoz képest való robotozástúl mentek lehessenek, instáltak [kérvényeztek]. Ugy szintén ezen alkalmatossággal lött meg edgyezések, s esztendübéli kötelességhek, további szabad dispositionk [határozatunk] fünt tartásával eképen declaraltatik [kijelentetik].

Primo. [Először] Az urasagh számára való szántástúl, vetéstúl, kaszálástúl, szöllő kapalástúl, s egyéb heti soros munkátúl immunitáltatnak [felmentést nyerne]. Hanem mindezekért a dato praesentium [mai naptól fogva] esztendőként az urasághnak 500 id est eöt száz rhenes forintokat fizetni fognak, s annak felit Sz. György napkor, másik felit pedig Sz. Mihály napkor le tenni tartoznak.

Secundo. [Másodszer] Jol lehet törvényessen a korcsma csak egy fertály esztendeigh illehetné a falut, jövendübéli megmaradásokra nézve mind az által Sz. Mihály naptúl fogvást fél esztendeigh a falubéli korcsma nékik engettetik, ugy tudniillik

Tertio. [Harmadszer] hogy jol lehet azon nékiek engedet fél esztendőben is az pálinka, és sör korcsma az urasághot illetné, ezek is mind az által minden hasznával edgyütt, azon magok fél esztendüje alatt nékiek engettetik. Ugy mind az által, hogy a sört, és pálinkát az uraságh sörházából szokot áron venni tartoznak, máskint ha külömbet cselekszenek, s pálinkát vagy sört idegenektül venni tapasztaltatnak, azonnal ezen beneficiumot [adományt] el vesztik, s azon föllül 40 forint lészen büntetések.

Quarto. [Negyedszer] Job maradasokra nézve s további dispositionk [rendelkezésünk] is a mézsárszék is nékiek engedtetik, hogy hozzájuk való jó voltunkot, gondviselésünköt, és segítségünköt recognoscállyak [megismerjék].

Quinto. [Ötödszer] Curiális hely lévén azomban az egész helység mindennemő gabonájokbul, és termésekbul az igaz hetedet tartoznak kiadni, s azt öszvehordani, s azt szemöl oda szállítani, vagy hordani, ahova parancsoltatik.

Sexto. [Hatodszer] A fél esztendübéli korcsma a faluba ugy mint a 1ma Aprilis Sz. Mihály napigh, a külső vendégh fogadó pedig egiszlen a rével, s minden jövedelmével az uraságh számára reserváltatik [megőrzik].

Septimo. [Hetedszer] Declaraltatik [Elrendeltetik] az is, ha mely segítség és szolgálat a rév körül fog kívántatni azzal a falu, nem különben néha ki vontató

szekerezissel vagy forspontal az uraságh számára. Ugy nem külömben az oda való korcsma jusra szükséges bor, sör, és pálinka hordássat tartozni fogh.

Octavo. [Nyolcadszor] Ezen fölül culinarekkal [konyhai ajándékkal] is tartozik esztendőként a falu, ugmint ludat 12, tyukot 300, vaját 64 iczét, tojást 600 administralni [szolgálni]. Mindezeket további dispositionkigh [rendelkezésünkig] saját kezünk irassával, és pecséttyünkel erősséttyük. Kült Gedöllön die 29 7bris 1747.

G. Grassalkovich Antal mpp.”⁸⁰

Hogy ez a szerződés a gyakorlatban mit jelentett, vagy miként élték meg a dunakeszi lakosok, arról legjobban az a vallomás tájékoztat bennünket, amelyet 1768-ban Pest vármegye megbízottjai vettek fel, amikor az uralkodó úrbéri rendeletének végrehajtásán fáradoztak: 1767-ben Mária Terézia ugyanis kiadta a jobbágyi kötelezettségeket egységesítő, ún. úrbéri rendeletét. Az egységes adózás meghatározásához azonban föl kellett mérni, melyek a jobbágyokat sújtó terhek. Ennek a munkának első részét végezték a vármegyei megbízottak, és ennek keretében vették föl a jobbágyi vallomásokat.⁸¹ A szöveget több helyütt közölték, újbóli kiadása nem szükséges.⁸²

Az imént közölt úrbéri szerződést és a dunakeszi jobbágyok kilenc kérdőpontra adott válaszait érdemes összevetni a korábbi, 1728-as összeírás adataival is. Már első ránézésre szembeűnő, hogy Dunakeszi gazdálkodása az 1728-as országos összeíráshoz képest jelentős változáson ment keresztül. Megmaradt a kétnyomásos gazdálkodás a szántóföldeken, ám míg korábban a két vetőterületből az egyiket őszi-tavaszi gabonával vetették, a másik ugar maradt, most mindkét vetőt használatba vették, a föld rossz állapota miatt azonban az egyikbe csak őszi gabona került. Egy egésztelkes jobbágyra nyomásonként öt hold szántóföld jutott, amelybe húsz pozsonyi mérő gabonát vetett. A *gyalogoknak* nevezett résztelkes jobbágyok is gazdálkodhattak egy kisebb területen: öt gyalognak jutott egy teleknyi rész, azaz fejenként négy mérő gabonát vethettek. A gabonaföldeken felül káposztás- és veteményeskerttel is rendelkeztek a jobbágyok, és ugyanekkora kenderföldet műveltek az egészhelyes jobbágyok, ennek felét a féltelkesek (a többi résztelkest nem említik).⁸³ Újdonság az országos összeíráshoz képest a kukorica említése, de külön művelési területet nem kapott, a tavaszi gabona mellett fennmaradó fél vetőn gazdálkodhattak. Szerűvel is rendelkeztek a lakosok: négy gyalognak jutott annyi, mint egy egésztelkesnek. A gazdálkodáshoz tartozott a réthasználat is. Az 1728-as két

⁸⁰ *Contractus urbarialis possessionis Dunakesziensis 1747*, GVML 2/f. (a továbbiakban: *Contractus 1747*)

⁸¹ Pest megye és az úrbéri rendelet kapcsolatáról ld. WELLMANN, 1965. 155–202.

⁸² Az eddigi szövegkiadások: WELLMANN, 1967. 99., 265–267.; ERDÉSZ, 1998. 12–18.; NOVÁK, 2006. Vizsgálatunk során Wellmann Imre közlését vettük alapul.

⁸³ A kérdőpont 5. kérdésére adott válaszok alapján. WELLMANN, 1967. 266.

szekérnyiről azonban egy szekérnyire⁸⁴ csökkent az egésztelkes jobbágyoknak jutó szénatermő terület. Ez érthető a település jobbáglétszámának növekedése miatt. A termett mennyiség már korábban sem volt elegendő eladásra, csupán a házi szükségletek kielégítésére.⁸⁵

A meglévő földek minőségét jól jellemzik a helyiek, mennyiségére vonatkozó adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre (nem tudjuk meg, hány jobbágy élt itt, csak az 1744. és az 1760. évi összeírás ad támpontot; nem tudjuk mekkora földet művelhettek, noha Wellmann Galgóczy nyomán azt írja, hogy a település határa 5729 hold nagyságú, de ez a 19. század végi állapotokat tükrözi. Alag kapcsán is csak Wellmannra támaszkodhatunk, szerinte a pusztá 2872 kataszteri holdat tett ki).⁸⁶ Hogy a földek mennyiségével és minőségével elégedetlenek voltak a település lakói, mi sem bizonyítja jobban, hogy amint lehetőségük nyílt rá, újra bérelni kezdték Alag pusztát. Az is kiderül a vallomásból, hogy voltak évek, amikor a település nem tudta kifizetni a magas bérleti díjat. Grassalkovich azonban jóindulatú volt, mert bár lett volna gazdagabb jelentkező a földek bérlésére, ő mégis újdonsült jobbágyait részesítette előnyben (az 500 forintos bérleti díjat sem kellett egy összegben kifizetniük). Alagnak tehát fontos szerep jutott a szántóföldi művelésből és a rétekből, kaszálókból származó jobbágyi bevételek növelésében. A vallomásban a pusztá szántóra felosztásáról nem rögzítettek adatot, de a réthasználatról megtudjuk, hogy az egészséghelyes gazdák három szekér szénát is nyertek.⁸⁷

Sokat jelentett a dunakeszi lakosok számára a szőlőművelés is. Az 1728-as országos összeírásban olvasható, hogy szőlőjük még nincs, de árkokat ástak a tőkék ültetéséhez. Ennek a vidéknek a homokos talaja egyébként sem kedvezett a gabonafélék ültetésének, inkább az olyan növények természetének, amelyek a tápanyagban szegény talajt jobban tűrik. A Grassalkovich-uralom első húsz évében tehát ezeket az ültetvényeket építették ki, és a jobbágyok közül sokan éltek a lehetőséggel, hogy szőlőt termesszenek.

Az első katonai felmérés segítségével az is feltérképezhető, hogy ezek az ültetvények hol helyezkedtek el.⁸⁸ A települést a keleti oldalán teljesen, míg az északnyugati oldalán részben ezek az ültetvények határolták. Jelenlegi ismereteink szerint ezek tehát a mai város belső részén, az Alsótábanban, a templom mögötti részen (a Kistemplom utca és az Attila utca közötti területen), attól északkeltre (a Bartók Béla utca és a Május 1. utca között) és a temetővel szemben helyezkedtek el, valamint a teme-

⁸⁴ A szekérszéna a rétek termőképességéből kialakult területmérték. Eredetileg akkora rétet jelentett, amely egy szekér szénát terem. Négyyszögöltre átszámított értékük a 18. század folyamán vidékenként jelentős különbségeket mutat. Kiterjedésük 600-2300 négyyszögöl között határozható meg. TÖRÖK, 1981. 615.

⁸⁵ BOROSY, 1997. 981.

⁸⁶ WELLMANN, 1933. 29.

⁸⁷ WELLMANN, 1967. 266.

⁸⁸ A 18–19. századi katonai felmérések az alábbi linken érhetők el: www.mapire.eu/hu/ (utolsó elérés: 2016. január 19.)

tő nyugati oldalán lévő homokpadokon. Egy vármegyei összeírás segítségével a szőlőbirtokosok névsorát, az általuk birtokolt szőlő nagyságát (kapaaljában⁸⁹ meghatározva) is megtudjuk, éppen Grassalkovich (I.) Antal uralmának végén.⁹⁰ A faluban 52 jobbágy művelt kisebb-nagyobb területű szőlőt, ezek fele (26 fő) a vallomás szóhasználatával élve gyalog volt (az 1770-es úrbéri tabella szerint pedig házas zsellér). Az egész-vagy féltelkes jobbágyok java tehát rendelkezett szőlővel, de közöttük sem mindenki (csupán 26 családfő, és ezek között is a 9 egésztelkes, 17 féltelkes volt). Az összeírás tanúsága alapján a falu lakói 204 kapásnyi termőterülettel rendelkeztek, ez átlagosan 3,9 kapa/fő. A legnagyobb szőlőbirtokosok 10 kapás szőlőt műveltek vagy műveltettek (4 fő), de voltak 5-6 kapások is (7 fő), a többség átlagos, vagy az átlagot alulról megközelítő részen dolgozott. A termésből származó bor után a falu jobbágyai hetedet fizettek földesuruknak, a maradékkal maguk kereskedhettek a korcsmáltatás keretén belül fél évig, és annak hasznát a község saját kiadásaira fordíthatta. Ugyanez vonatkozott a pálinka és a sör forgalmazásából származó bevételekre is mindaddig, amíg az uraságtól szereztek be ezen italokat. Az 1747. évi szerződés kitér arra, hogyha ebben valami visszaélésre derülne fény, a jobbágyokat megfosztják ettől a kiváltságtól (ld. harmadik pont). Minden bizonyosan ilyen kellemetlenség esett meg 1762-ben, mivel a vallomás szerint ettől fogva Grassalkovich megvonta jobbágyaitól ezt a kiváltságot.⁹¹

Az első urbárium igen szűkszavúan rendelkezett a jobbágy szolgáltatásait illetően. Az világos, hogy a dunakesziek robot teljesítése alól 500 forint fejében mentesültek, amelyet közösen, egy összegben, de két részletben fizettek ki. Csak konyhai ajándékokkal tartoztak,⁹² és minden természetett növényből hetedet kellett adniuk. Ezenfelül az uraság a rév körüli szolgálatokra kötelezhette a jobbágyokat, elrendelhetette az italok szállítását az ottani fogadó ellátására. A kérdőpontokra adott válaszokban is egyértelműen kijelentették: nincs robotszolgáltatásuk a zsellérek farspontján (fuvarján) kívül. Amit azonfelül kért a földesúr, azt nem ingyen, hanem fizetség fejében tette: az itteni révből szállították a gödöllői építkezésre a faanyagot és a márványt. Ezért cserébe Grassalkovich fát juttatott nekik másutt fekvő erdőiből, olykor készpénzben kifizette fáradozásukat.⁹³ Egyéb ajándékot nem adtak, háziadót sem fizettek, Dunakeszi ugyanis kuriális falu (vagyis olyan

⁸⁹ A kapaalja vagy kapás szőlő az egy nap alatt egy ember által megkapálható szőlőterületet jelentette. Pest-Pilis-Solt vármegyében 200-250 négyszögölnek vették. WELLMANN, 1967. 357.

⁹⁰ *Pest-Pilis-Solt vármegye váci járásában a szőlők név szerinti összeírása 1770.* MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC II. 6–1. 17.

⁹¹ A *Contractus 1747* második-harmadik pontja; 4. a kérdésre adott választ: WELLMANN, 1967. 266.

⁹² Ezt megerősítik a 3. kérdésre adott válasz sorai is: WELLMANN, 1967. 266.

⁹³ 6. kérdésre adott válasz: WELLMANN, 1967. 267.

falu, amelyben kizárólag nemesi jogállású vagy nemesi telekre telepített jobbágyok és zsellérek, ill. nemesek vegyesen laktak).

A jobbágyok állattartásáról az első szerződés nem rendelkezett, mivel ez a földesúri szolgáltatások körén kívül esett, az úrbéri kérdőpontok viszont utaltak rá. Eszerint az idegenek állatai számára lehetővé tették a legelést pusztáikon bizonyos összeg fejében, ebből származott bevételük, de maguk is ott legeltették állataikat. A falu lakóinak az 1760. évi összeírás adatai szerint jelentős számú jószáguk volt: 147 jármosökör, 79 igásló, 147 fejős- és 2 meddő tehén, 34 gulyabeli marha, 1 ménesben őrzött ló, 353 fejősjuh, 48 sertés. Ezenfelül méheket is tartottak (16 köpű [= kaptár]).⁹⁴ Már az 1728. évi összeírásból kiderült, hogy a jobbágyi gazdálkodásban nagy jelentősége volt az állattartásnak is, de nem minden jobbágy rendelkezett jószággal. A forrásban gyalogként megjelölt jobbágyok éppen ehhez a csoporthoz tartoztak: igásjószáguk nem lévén, gyalogos szolgálatot tudtak csak ellátni.

Az úrbérrendelet és a gazdálkodás átalakulása

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés körülményei megmutatták a jobbágyoknak és a földesúrnak is, hogy a gazdálkodásban lassú változások zajlanak. Az egyik legfontosabb változást a teleknagyság, ezáltal a szolgáltatások uniformizálására irányuló törekvés jelentette. A kilenc kérdőpontból végső soron azt is ki kellett szűrni, hogy az adott település lakói – a falu előnyeit és hátrányait mérlegelve – mekkora termőterületből tudják a központilag meghatározott adókat előteremteni. Az uralkodó első sorban a jobbágyok terheit és a nemesek velük szembeni visszaéléseit kívánta ezáltal csökkenteni, ez azonban Pest-Pilis-Solt vármegyében nem feltétlenül így valósult meg. A rendeletben azonban engedték az enyhébb szerződések érvénybe léptetését.

Másfél évvel azután, hogy Dunakeszi előljárói – Mogony Gergely bírós és Gulyás Mihály, a település jegyzője – a vármegyei vizsgálóbizottságnak beszámoltak az urasággal való viszonyukról (homokos talaj; ha a Duna áradt, mindent vitt; a pesti vásárra hajtott marhák állandóan letaposták a veteményt; a hadsereg vonulása is súlyos károkat okozott; emellett kevés előny az idegen marhák legeltetéséből adódott), és jellemezték a falu földrajzi adottságait, a Helytartótanács a települést a harmadik osztályba sorolta, azaz egy egésztelkes jobbágy 28 magyar hold⁹⁵ szántót, 12 kaszás rétet⁹⁶ kapott. 1770 februárjában a szolgabíró és a vármegyei esküdt megjelent Dunakeszin, hogy a magyar nyelvű formanyomtatvány üres részeit kitöltsék a helyi viszonyok szerint, majd tavasszal visszatértek, és felolvasták a falu népe előtt az urbáriumot – ezt a jelen lévő tekinté-

⁹⁴ Az 1760. évi összeírás adatait ld. WELLMANN, 1967. 265–266.

⁹⁵ Egy magyar hold 1100 vagy 1300 négyszöglet tett ki. WELLMANN, 1967. 357.

⁹⁶ Akkora rét, amelyet egy ember egy nap alatt lekasálhat, kb. 800-1000 négyszögöl. WELLMANN, 1967. 357.

lyes személyek, az uradalmi inspektor, a vének és a bíró (ekkor már nem Mogony, hanem Kis Péter házaspár állt a falu élén) esküjükkel megerősítették. Ezután a vármegyei tisztviselők felszólították az uradalmat, mérje ki az urbáriumban foglalt telkeket.⁹⁷

Az úrbéri rendelet a következőket szabta meg a dunakeszi jobbágyoknak: a szolgáltatások alapja a jobbágytelek, amely egy holdnyi belső telekből, 38 és fél holdnyi (a rendeleti 28 holdat a maradványföldről telkenként 10,5 holddal pótolták) szántóból, másfél kaszás rétből áll. A lakosok haszonélvezeti joga ezenfelül a közös legelőre is kiterjedt. Serést darabonként tíz dénárért makkoltathattak az erdőben, de szabad faizást, azaz tűzifagyújtást engedélyezett a rendelet – erdő hiányában azonban a helyi jobbágyok földesuruk erdeiből hozattak pénzért tüzelőt, esetleg a rév körüli szolgálataikért kaphattak ingyen is (Grassalkovich [I.] Antal idején). Húskimérést, pálinkafőzést és egyéb földesúrnak fenntartott jogokat évenként lerovandó adó fejében végezhetette a jobbágy, a borkimérést azonban – megállapított rend szerint cserélve – közösen végezték. Pénzadó a belső telek után évi egy forint volt, ezt házatlan zseléreknek nem kellett fizetniük (illetve egyes esetekben felmentést nyertek a koldusok, vakok, elmeháborodottak is), elviekben megfogalmazódott a fogolyváltság fizetése, és megjelent az országgyűlési költség-hozzájárulás igénye is. A legelő után a Dunakeszit birtokló uraságot megillette egésztelkes jobbágyonként egy icce (kb. 0,85 l) főzött vaj, valamint ajándékként minden egésztelkes (résztelkesek telkük arányában) köteles volt adni két kappant, két csirkét, tizenkét tojást, 30 telek után pedig egy borjú vagy 1 forint 30 krajcár járt. Érdemes megjegyezni, hogy az uraság kenderdézma helyett az uradalmi kender fonását rendelte el, ez évente hat font (kb. fél kilogramm) kender megmunkálását jelentette az egésztelkesnek. A település kuriális földet bérelt, ezért tized- és kilencedmentességet élveztek, ellenben minden növény terméséből és borból igaz(i), azaz teljes hetedet fizettek. Munkaszolgálattal telkük arányában tartoztak: egy egésztelkes jobbágy évi 52 nap ígás, vagy 104 nap gyalog robottal tartozott, a féltelkes 26 ígás, vagy 52 nap gyalog, míg a házaspár 18 nap gyalogos szolgálatot teljesítettek, amit akár pénzzel is megválthattak. A házaspárt a censzus fizetésén kívül az összes ajándékjárandság teljesítése alól mentesítették.⁹⁸ Összesítve tehát a dunakeszi jobbágyok a következőket róhatták uruknak a rendelet szerint: 94 forint censzust a házhelyekért, 141 font kendert, 23 és fél icce kifőzött vajat, 47 kappant, ugyanennyi csirkét és 282 darab tojást. Ehhez jött a munkajárulék: 1122 nap ígás, vagy 3288 nap kézi robot.⁹⁹

⁹⁷ WELLMANN, 1933. 67–68.

⁹⁸ WELLMANN, 1933. 68–70.

⁹⁹ Az irat digitális változata fellelhető: <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/pest-pilis-solt-dunakeszi/?document=1&pg=0&bbox=-2065%2C-3691%2C4445%2C55> (utolsó elérés: 2016. február 28.)

Az uralkodói rendelet egy sor változást hozott a régi urbáriumhoz képest. Legszembetűnőbb, hogy meghatározta, hány nap robottal tartozik egy-egy jobbágy földesura számára. A másik változás a konyhai ajándékokra vonatkozott: bevezette a kenderfonást, vajból kevesebbet kellett beszolgáltatniuk (64 helyett 23 és fél iccét), a baromfik számát is jelentősen csökkentették (összesen 94-re, míg a régi urbárium 312 szárnyast írt elő), a tojás száma a felére esett vissza (600 helyett 282), de új tételként megjelent a borjúadó, amellyel addig nem tartoztak a jobbágyok földesuruknak. Mészárszékről külön nem rendelkezett, csupán az annak megkerülésével folytatott üzletet tiltotta. Az addigi szerződés átengedte a mészárszék bérleti díját a dunakeszi jobbágyoknak, ebben változás nem történt.

Az új rendszer nem tetszett Grassalkovich Antalnak, aki az egész úrbérrendezést károsnak tartotta, de nem amiatt, amiért a nemesek jó része, hanem mert megzavarta azt a kapcsolatot, amelyet addig alakított ki jobbágyaival, és egy sokkal személytelenebb viszony felé mutatott.¹⁰⁰ Talán ennek is köszönhető, hogy az urbárium életbeléptetése után szinte azonnal, 1770. április 24-én a régi-új, 1747. évi szerződés pontjaival frissítette a királyi rendeletet: szabályozta a jobbágyok robotjának megváltását, a rév körüli segítséget és italhordást, a heted- és kulinárfizetést a vármegye tanúsága előtt (Mágócsi Mihály szolgabíró és az őt kísérő esküdt jelenlétében).¹⁰¹

Gazdálkodás Grassalkovich (I.) Antal halála után

Az 1770-es urbárium még nem, de a birtokalapító halála átalakította a földesúr és jobbágyai viszonyát a Grassalkovich-uradalomban. Utódja, Grassalkovich (II.) Antal (1734–1794) teljesen más természetű uraság volt, mint apja, akinek a jobbágyai feletti gondoskodás alaptermészetéhez tartozott. Ettől a hercegi rangú főúr már az első években elszakadt. Számára a birtokok csak a fényűző életének háttérrel adó szolgáltató rendszert jelentettek, így a kölcsönös megértésen alapuló viszony helyébe a számok kerültek.¹⁰² Az új herceg atyja halála után – annak szándéka szerint – nem kapta meg a lehetőséget a birtokok kormányzására, azt egyébként is két részre osztották, amelyet az örökös mostohaanyja irányított egészen 1782-ben bekövetkezett haláláig. Csak ekkor kapott szabad kezét a herceg apja javai felett, ez azonban rövid idő alatt az eladósodáshoz vezetett. Az ifjabb Grassalkovich nem sokat törődött birtokai igazgatásával, fényűző bécsi és pozsonyi életet élt, amelyet egy idő után a birtokok jövedelmeiből nem tudott finanszírozni. Az anyagiak előteremtésére és a gazdálkodás gondjaitól szabadulásként 1782 után

¹⁰⁰ WELLMANN, 1933. 74.

¹⁰¹ *Contractus urbarialis possessionis Dunakeszi 1770*, GVM Levéltár, 2/f. (a továbbiakban: *Contractus 1770*)

¹⁰² WELLMANN, 1933. 88.

fokozatosan „megvált” birtokaitól: legjobb barátai és ismerősei számára adta bérbe azokat biztos jövedelem fejében,¹⁰³ azonban ez sem tudta fedezni roppant költséges életvitelét.¹⁰⁴ 1788-ban Horváth Zsigmond vette bérbe a gödöllői kastély kivételével az egész uradalomrészt. A dunakeszi lakosoknak elsősorban a természetbeni adózás megszűnése jelentett változást, ez az 1795. évi összeírásban olvasható: a konyhai járandóságokat és egyéb ajándékokat összesen 65 aranyon váltották meg.

A helyzet csak súlyosbodott a második Grassalkovich halála után: III. Antal (1771–1841) fokozta elődje fényűző életmódját, és egy év leforgása alatt hatalmas adósságot halmozott föl. Hitelezői bírósághoz fordultak, és csak az uralkodó kegye mentette meg birtokai elvesztésétől: nagybátyja zárgondnoksága alá helyezték vagyonát. Hosszú, tizenkét éves folyamat volt, mire kilábalt a család ebből a válságból. Grassalkovich (III.) Antalnak azonban néhány évre rá ismét pénzügyi problémája alakult ki, amelyből haláláig nem sikerült megnyugtatóan kikeverednie.¹⁰⁵ Ezek a gondok az uradalom lakóinak életére is kihatottak. Bár a napóleoni háborúk során zajló gazdasági fellendülés a jobbágyok jövedelmét is növelte, az első zárgondnokság előtti évek súlyos csapást mértek úr és alattvalói kapcsolatára. A földesúr Pozsonyba, Bécsbe távozása miatt a jobbágyokkal való viszonya még inkább meglazult, és egyre nagyobb önállóságra tettek szert a faluközösségek. A község rendelkezett a tanítók személyéről és ellátásáról,¹⁰⁶ egyúttal próbálta a település vallási életét a kegyuraság háttérbe szorításával rendezni. A napóleoni háborúk során gazdaságilag megerősödött jobbágyság a reformkorban már nem a megszokott rendben végezte robotmunkáját, szembeszállt földesurával.

Bár az uradalom nem természetette az intenzívebb művelést kívánó növényeket, mint a kukorica vagy a burgonya, a jobbágyok veteményeskertjeiben megtalálhatók voltak ezek a növények, mivel nem kell belőlük a földesúr felé adózni, és takarmánynövénynek is kiválóak voltak.¹⁰⁷ A jobbágyi földművelés a bő szántók használata miatt az egész korszakban megmaradt az extenzív – külterjes – gazdálkodás mellett, a változtatásra nem szorult rá, de az uradalom sem kényszerítette minőségi munkaerő hiányában a váltásra. Épp elég kényszert jelentett, hogy az I. Antal halála utáni években az uradalomban a gazdatisztek terjeszteni kezdték a háromnyomásos gazdálkodást. Ez a szántók trágyázását szűk keretek közé szorította: az ugaron legelő állatok trágyázták a földet, de ezt a gazdák nem szántották be, ezzel az üresen maradt földeken a fű kiégett, foltossá tette a mezőt, a trágya tápértéke pedig elveszett. A szántók trágyázása pedig azért maradt el, mert a frissen trágyázott földben a gabona nem termelt jól. A télen az istállóban keletkezett, vagy az átutazáskor a

¹⁰³ WELLMANN, 1933. 14–17.

¹⁰⁴ Költekezéséről bővebben: VARGA, 2013. 39–41.

¹⁰⁵ A zárgondnokságok és hitelekről: WELLMANN, 1933. 19–28.

¹⁰⁶ WELLMANN, 1933. 69., 88–98., 125.

¹⁰⁷ WELLMANN, 1933. 125., 69.

szekerek elé fogott állatok által termelt trágyát főként a szőlőkbe vitték, mert oda az állatokat nem eresztették be. A homokos talaj inkább a rozstermesztésnek kedvezett, semmint a búzának, így a gödöllői uradalomban ez a növény terjedt el kenyérgabonaként. A jobbágyi gazdálkodás másik gabonaféléje a zab volt, amelyből az uradalom fehéret és feketét termesztett, de a jobbágyok a fehéret ismerték. A szántóföldi művelés mellett a veteményeskertekben sokféle növényt ültettek: a káposztás- és veteményeskertek kedvelt zöldségei voltak a káposzta mellett a borsó (zöld és csicseri), a bab, a lencse, valamint a harmatkása, de termesztettek kendert és lent is. Szórványos adataink vannak a takarmánynövények meghonosodásáról is, elsősorban a lucerna ültetéséről. A gabonatermés gyakran ki volt szolgáltatva az időjárás viszontagságainak. Problémát okozott ezenfelül az is, hogy nem volt más növény, ami kiválthatta volna a gabonahiányt. Sajnos kevés az adat a dunakeszi gazdálkodásról, vagy az azt befolyásoló tényezőkről. Egyedül Szép Mihály plébánossága idejéből rendelkezünk rövid feljegyzésekkel az évhez kapcsolódó időjárási viszonyokról.¹⁰⁸ Egy példa a *Historia Domusból*:

„Fölöttébb és ritka szárazság volt ebben az [1834-es] esztendőben, nem tsak Magyar, hanem más országokban is, ugyhogy felettébb kevés, és némely helyeken épen semmi bab, krumpli, árpa, zab s a' többi nem termet, a szőlőkre noha igen jó esztendő volt, és igen jó bor termet, de a hegyes helyeken nagyon megrepedt, innét a parochiális szőlőben nem termett több 26 akónál, akója ment 4 ft...”¹⁰⁹

Szintén fontos volt a gabonatermesztés és a konyhakert mellett a szőlőművelés és a borkészítés. Sajnos csak a fentebb említett összeírás és a Szép plébános által feljegyzett gazdasági iratok állnak rendelkezésre ezzel kapcsolatban, de ebből is leszűrhető ennek keresetkiegészítő szerepe. A fentebbi példa is mutatja, hogy egyes esetekben épp az aszályos időket ellensúlyozhatta egy-egy kiemelkedőbb bortermés, de sokszor pont a tisztas hasznot vitte el a mostoha időjárás. A plébániai szőlők 19. századi mintagazdasággá alakítási kísérlete azonban csak egyéni vállalkozás lehetett. A rosszabb bortermés kiküszöbölésére adott lehetőséget a bor pálinkává égetése, amely biztos jövedelmet ígért árusítóinak. A 18. század végén a bérlők sok pálinkafőzdet építettek, ezek bérbeadásával is bővíteni kívánták jövedelmeiket. A jobbágyok éltek is a pálinkafőzés adta lehetőséggel.¹¹⁰

Az állattenyésztésben továbbra is a rideg állattartás maradt mérvadó. Ahogy a földművelésben az ugar trágyázása és takarmánynövények termesztése jelentett volna előrelépést, ezzel összefüggésben az állattartást is csak az istállóba terelés reformálhatta volna meg. Egyetlen jelentős

¹⁰⁸ WELLMANN, 1933. 130–132., 133–134., 136.

¹⁰⁹ VPKL PIL, DFKI HD 62. *Historia Domus Parochiae Dunakesziensis ab anno 1719*. I. (1769–1913)

¹¹⁰ WELLMANN, 1933. 91. skk.

változás a juhtartás bővülése a szarvasmarha-tenyésztés rovására. Ezen belül is fajtaváltás történt: a rackajuh helyét lassan átvette a finomabb gyapjas parlagi juh. Dunakeszin – akárcsak az előző korszakban – most is nagyszámú pásztor élt és dolgozott, és a juhtenyésztés fontos szerepet játszott a település életében.

A sertéstartók is új fajtaival, a mangalicával frissítették állományukat a 18. század utolsó éveiben, ez a 19. század elején felváltotta az addig népszerű bakonyi disznót. Az új fajtanak a régi körülmények jutottak: erdő hiányában a makkoltatás elmaradt, a moslék mellett az őrlési hulladék és a pálinkafőzés maradványai is a hizlalást szolgálták. Ha ezek sem álltak rendelkezésre, tökört vagy kukoricát adtak a hízók elé.¹¹¹

Összességében elmondható, hogy a 18–19. században a két-, majd háromnyomásos gazdálkodás összes előnye és hátránya jellemezte a falu gazdálkodását. A gazdálkodás átalakítására sem a kellő anyagi, sem egyéb ösztönző erő nem állt rendelkezésre, így a mezőgazdasági termelés átalakulása a dualizmus koráig váratott magára.

Népesedés és társadalmi tagolódás

A település népesedéstörténetének kutatói abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy Dunakeszi a 18–19. század folyamán javarészt teljesen katolikus lakosságú község volt. Emiatt a tárgyalt korszakban olyan egyházi források is bevonhatók a világi összeírások és népszámlálások mellett, amelyek a megye más településein – felekezeti megoszlásuk miatt – csak részben használhatók, összefésülésük komoly gondot okozhat. A vármegye vagy a helytartóság által készített összeírások hátránya, hogy általában családfőket, adózókat gyűjt össze, a település összlakosságára csak következtethetünk (kivételt képez a II. József király [1780–1790] által rendelt népszámlálás).¹¹²

Árnyalják a képet az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, valamint az egyházmegyei konzisztóriumok által kiküldött kérdőívekre beérkező válaszok, bár egyes esetekben itt sem dönthető el, hogy kizárólag férfiakat, családfőket számlálnak-e. Olykor ezek írói közlik, hogy a vallását gyakorló (azaz szentségekhez járuló) lakosságot értik a közölt szám adatokon, de ekkor is lemarad a fiatalok, vallását gyakorolni nem tudó (azaz szentségekhez még nem járuló) lakosság. Ezeket a hiányos adatokat aztán az 1750-es, 1760-as évektől felváltják a helyi lakosság egészét figyelembe vevő közlések. Az egyházi adatfelmérésekben is változás állt be: az egyházlátogatások gyakorisága csökkent, ehelyett megelégedtek az évenkénti-kétévenkénti lélekszám-összeírások megkérésével. Az ilyen

¹¹¹ WELLMANN, 1933. 147–159.

¹¹² *CD 1711*; az 1715. évi összeírás kiegészítő adatai BOROSY, 2003. 226.; Az 1728. évi országos összeírás BOROSY, 1997.; az 1744. és 1760. évi összeírások adatai: PETRÓCI, 1965. 133.; NOVÁK, 2005. 106. Az 1785-ös népszámlálás adatai: DANYI–DÁVID, 1960. 118–119. Hiányoznak e tanulmányból az 1804 és 1841 közötti vármegyei összesítő adóösszeírások, valamint az 1828. évi országos összeírás adatai.

irányú igények főként az 18. század végén váltak fontossá, majd a 19. század elején csökkent a részletekbe menő információkérés gyakorisága.¹¹³

Demográfiai ismereteink bővítésére további lehetőséget nyújt az anyakönyvek vizsgálata, amelyekből a születések és a halálozások számán felül, a 19. század első harmadában megszorodnak a mesterségeket és egyéb érdekességeket leíró (pl. a halál okát közlő) bejegyzések. Fontos megjegyezni, hogy Dunakeszi esetében az anyakönyvek demográfiai következtetésekre leginkább 1746-ot követően jelentenek forrást, annak ellenére, hogy már 1718/1719 után található bejegyzések: a halottak anyakönyvezése 1738 és 1746 között szünetelt, csupán a házasultak és keresztelték anyakönyvét vezették folyamatosan.¹¹⁴ A Grassalkovich-uradalom évszázados fennállása során számos összeírás született, amelyek egytől-egyig úrbéri jellegű felmérések voltak, de a demográfiai vizsgálódás forrásai is.

Dunakeszi népessége

Az újjátelepülés időszakából fennmaradt országos, vármegyei és egyházmegyei összeírások alapján a népességszám alakulása az 1. táblázatban foglalható össze.

1. táblázat: A népességszám alakulása az újjátelepülés időszakában

év	adózó fő	férfi		teljes lakosság			
		katolikus	nem katolikus	szent-ségekhez járulhat	szent-ségekhez nem járulhat	nem katolikus	összesen
1711	15 (+14 gyerek)						37
1715	18						
1728	33						
1728	44						kb. 314
1729–1731		80	2				
1733				230		3	
1744	54						
1754				366	188	0	554
1757				400			
1760	82						
1760				414	203	7	624

¹¹³ A lélekszám-összeírások lelőhelye: VPKL PL, Püspöki hivatal iratai, Egyházkormányzati iratok, Numerus Animarum. A különböző összeírások évről-évre tagolva találhatóak. (A továbbiakban: *Numerus animarum*)

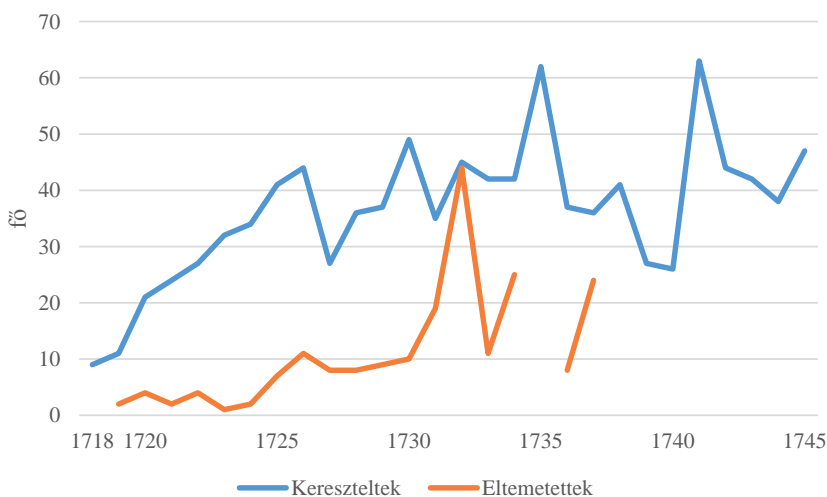
¹¹⁴ A dunakeszi anyakönyveket a VPKL munkatársai az elmúlt években digitalizálták, ennek köszönhetően az anyakönyvek mellett a *Historia Domus* és egyéb iratok is kutathatók a regisztrált felhasználóknak. Az említett iratok eredeti őrzési helye jelenleg is a Dunakeszi Római Katolikus Plébánia.

Sajnos kevés az azonos évből származó adat, és általában csak az adózó fők létszámát ismerjük. Figyelemre méltó, hogy 1760-ból egy adóösszeírás és egy teljes lélekszámadat ismert, amelyből láthatjuk, hogy a 82 adózó tulajdonképpen 624 főt takar (7,6 fős család). Már Petróci is megkísérelte az egyházi és a világi adatok összevetését, és arra a következtetésre jutott, hogy nincs olyan arányszám, amely alapján a megye valamely településének adóösszeírásából esetleg a lélekszámra lehetne következtetni, hiszen még a szomszédos birtokok esetében is különböző értékek mutatkoznak.¹¹⁵ Az 1728. évi országos összeírás, illetve az anyakönyvek vizsgálatával abból következtetett lakosság szám szerint egy család akkor átlagosan 7,13 főből állhatott. Ennél biztosabb információt ad az 1760-as év, amely két korabeli adat összevetéséből származik: ez alapján egy család abban az évben átlagosan 7,6 főből állhatott. Ez jelentős eltérést mutat attól az átlagtól (5 fő/család), amellyel a demográfusok számolni szoktak, ami helyi sajátosság lehet.

A fenti adatokból szembetűnő, hogy az 1711–1728 közötti időszakban az adózó családfelek száma egyes számítások szerint kétszeres, más adatok szerint háromszoros gyarapodáson ment keresztül. Érdekes röviden megvizsgálni a népességszám növekedésének demográfiai hátterét is, amelyhez segítséget az anyakönyvek nyújthatnak.¹¹⁶

Az anyakönyvek adataiból készült 1. diagram mutatja, hogy a kereszteltek aránya a korszakban magasan meghaladja a feljegyzett halálozások számát, amelynek köszönhetően az 1733-ig tartó időszakban gyarapo-

1. diagram: A kereszteltek és temetettek számának alakulása (1718–1745) (fő/év)

¹¹⁵ PETRÓCI, 1965. 123.

¹¹⁶ VPKL PIL DFKI *Tres matriculae utpote baptisatorum, copulatorum, et defunctorum parochiae Dunakesziensis ab anno 1718 usque 1746.*

dott a lakosság száma. Szintén látható, hogy az 1733. évben valamilyen járvány tizedelhette a helyieket, mert kimagaslóan nagy a halálozások száma. A többi évről, sajnos – adatok hiányában – nem alkotható vélemény, pedig hasznos információkkal lehetnének gazdagabbak az 1744-ig terjedő időszak lassuló emelkedéséről.

A járványok terjesztésében elsődleges szerepet a nagy tömegű, vonuló népesség játszott, például a hadsereg. Dunakeszi a 18. század elején az ország központjának közelsége miatt állandó szálláshelye a különböző századoknak, ezredeknak. A korabeli pestisjárványok java a hazatérő katonaság által behurcolt fertőzéstől indult ki.¹¹⁷ Pest-Pilis-Solt vármegyét leginkább az 1739–1742 között zajló pestisjárvány tizedelte meg.¹¹⁸ A „fekete halál” 1739 tavaszán jelent meg a vármegye déli részén, és május–június során gyorsan eljutott a Duna jobb partján egészen Budáig, majd onnan Szentendrét.¹¹⁹ Csupán idő kérdése volt, mikor éri el Dunakeszit a vész. Annál is inkább, mivel a vármegye járványügyi intézkedései nem hozták meg a kívánt eredményeket. Hiába helyezték vesztegzár alá a fertőzött területekről érkezőket, sokan inkább más megyéken át, kerülő utakon próbálták úti céljukat elérni, nem törődve a karantén kitöltésének kötelezettségével. Az életükért aggódó, vagy a vesztegzárat nehezen viselő emberek gyakran követtek el kisebb-nagyobb kihágásokat a járvány idején: így a büntetőeljárásokban említenek pl. egy Hammerschmidt nevű tisztet, aki Dunakeszinél (pontosabban Káposztásmegyernél)¹²⁰ 1739 júniusában illegális átkelőt létesített a Dunán.¹²¹ Az ehhez hasonló kihágások nem könnyítették meg a ragály megfékezésén fáradozó vármegyei hatóságok helyzetét.

A pestis terjedésének hatására fontos döntés született a Helytartótanács 1739. május 24-ei ülésén: az óbudai postaállomást Dunakeszire helyezték.¹²² A postamester és hivatali szolgálai így a karantént elkerülve jutottak a településre. A fertőzésveszélyt tovább növelte, hogy egy június 19-én kelt uralkodói mandátum a fertőzött Szentendre felőli postaforgalmat – a vármegye tiltakozása ellenére – is ide irányította. Karanténként az „Aranyművesek szigetét” jelölték ki a Szentendréről érkező élelmiszer-szállítóknak, akik a közeli katonai táborba vitték rakományukat. Néhány héttel később, augusztus 25-én már a dunakeszi postamester jelentette, fertőzött a hely, ezért Vácot kapott új szállást,¹²³ helyét azonban az egész-

¹¹⁷ SCHULTHEISZ, 2006. 196–207.

¹¹⁸ A pestisjárvány Pest megyei lezajlásáról: SCHRAMEK, 2014. 153–207.

¹¹⁹ SCHRAMEK, 2014. 157–160.

¹²⁰ BOROSY, 1996. 5777.

¹²¹ Az adatot lapalji jegyzetben említi SCHRAMEK, 2014. 178. Hammerschmidt Ferenc császári szállítási prefektus feltehetően parancsra járt el, és létesített egy átkelőt Káposztásmegyernél a Pest körül állomásozó katonaságot ellátó útvonal biztosítására. Erre enged következtetni a vármegye passzív hozzáállása ez ügyhöz. Hammerschmidtet 1740. március 28-án kérte meg a vármegye a fenti átkelő felszámolására. BOROSY, 1996. 5777.

¹²² BOROSY, 1996. 5477.

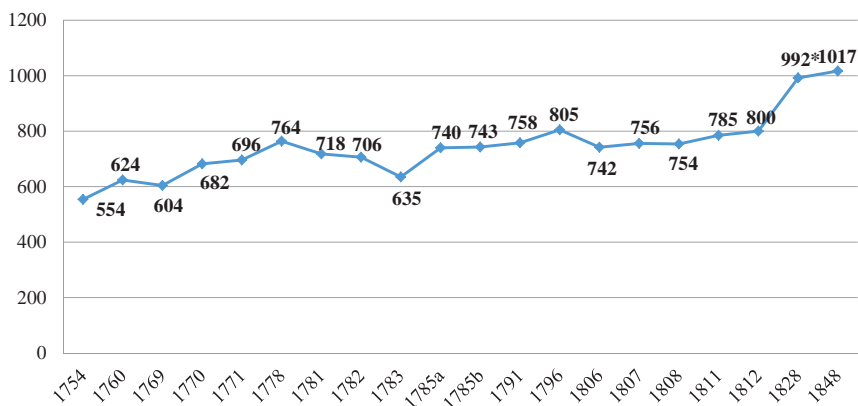
¹²³ BOROSY, 1996. 5499., 5521., 5591.

ségügyi zárlat feloldásáig nem hagyta el.¹²⁴ Eközben a váci postaállomást is elérte a kór, így újabb szálláshelyül Monostort jelölték ki neki. Kiderült az is, hogy a járvány a postamester közvetlen környezetét érintette, egy füstölő komisszárius hunyt el, testét csak egy jégverembe dobták. Ezt utóbb a vármegyei vizsgálók súlyos hibának rótták föl, és a temetetlen test azonnali elhantolásáról rendelkeztek (az októberben kiadott uralkodói rendeletet csak decemberben tették közzé!).¹²⁵ Mindezekből arra következtethetünk, hogy a ragályt Dunakeszire a postamester és emberei vihették be.¹²⁶

A járvány tulajdonképpeni lezajlásáról semmi adat nem áll rendelkezésre: kezdete a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek alapján 1739 augusztusára tehető,¹²⁷ és kb. 1740 márciusában ért véget, bár már az 1739. november 27-én kelt uralkodói levélben kiküldték a haraszi seborvost Dunakeszire és még tizenhét másik településre, hogy vizsgálja meg, valóban véget ért-e ott a járvány.¹²⁸ A hivatalos eljárás szerint a kiküldött orvos megállapíthatta, hogy a járvány tíz (de legalább hat) hete elcsendesedett, a doktor fertőtlenítette a települést, majd a hatóságok két hét múlva egészségesnek nyilvánították azt. A pestis ezután – több más környező településsel, pl. Mogyoróddal szemben – nem ütötte föl többé a fejét a községben.

Jóval bőségesebbek Dunakeszi népesedésének forrásai a Grassalkovichok korából. A lakosság teljes számáról elsőként 1754-ben tudósította Leszkovszky plébános a Váci egyházmegyét, amely az egyházköz-

2. diagram: A népességszám alakulása az egyházmegyei összeírásokban (1754–1848)

¹²⁴ CSOMA, 2008a 10.

¹²⁵ BOROSY, 1996. 5603., 5602., 5684.

¹²⁶ CSOMA, 2008a 10.

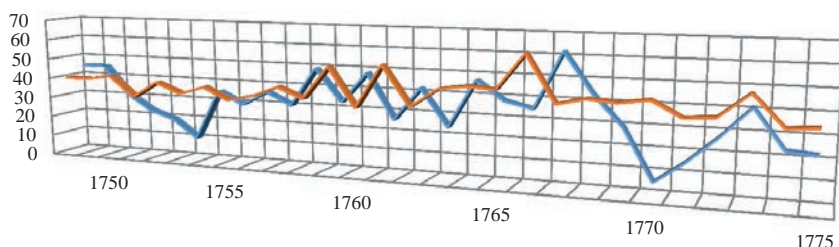
¹²⁷ Schramek más források alapján 1739. szeptemberre tette: SCHRAMEK, 2014. 188.

¹²⁸ BOROSY, 1996. 5761., 5662.

ség állapotát vizsgáló kérdősorában erre is választ várt.¹²⁹ Majd 1760-ból származik részletes adatsor, és 1770-től kezdve szinte éves rendszerességgel informálták a plébánosok az egyházmegyét híveik létszámáról. A 2. diagram az egyházmegyei összeírásokból származó adatokat közli, egy esetben országos népszámlálásból meríti számainak, az utolsó szám vármegyei összeírást közöl.¹³⁰

A 18. század második felében igen ingadozó a település lakosságának száma: míg a század közepén hatszáz fő alatt van, húsz év múlva már hét-száz fölötti lélekszám állandósult. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a születések száma meghaladta a halálozásét (vö. 3–4. diagram), másrészt a 18. század utolsó harmadában, főleg II. József uralkodása idején, nagy belső vándorlás zajlott az országban, amint ez a lélekszám-összeírások betelepülőket érintő válaszaiból is látható. Csökkent az egy családban élők száma: az 1788-as uradalmi összeírást (128 családfő)¹³¹ és a II. József korabeli népszámlálás adatait (743 fő) összevetve egy családban át-

3. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1748–1775)

	1750				1755				1760				1765				1770				1775									
■ Kereszteltek száma	40	40	42	32	40	35	39	33	36	41	36	52	33	54	35	44	46	45	62	40	43	42	44	37	38	49	35	36		
■ Temetések száma	45	45	31	23	19	10	35	29	36	30	49	33	49	33	48	26	42	24	47	38	35	62	43	29	5	15	27	41	23	22

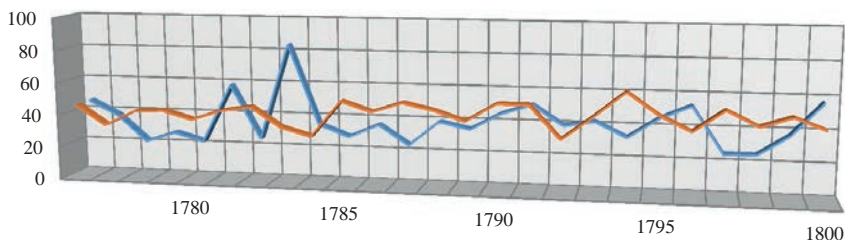
¹²⁹ Ennek lefolyamatadata az előző táblázatban található.

¹³⁰ A diagramban használt adatok sorrendben: *Puncta interrogativa 1754; Puncta interrogativa 1760; Numerus animarum dioecesis Vaciensis, 1769; Conscriptio status animarum parochiae Dunakesziensis... 1770 mense decembris; Numerus animarum 1771; Status animarum anno 1778. in possessio Dunakesz; Tabella conscriptionis animarum anni 1781 possessionis Dunakesz; Tabella conscriptionis animarum anni 1782 possessionis Dunakesz; Tabella conscriptionis animarum anni 1783 possessionis Dunakesz; Tabella conscriptionis animarum anni 1785 possessionis Dunakesz [=1785a]; Népszámlálás 1784–1787 [=1785b]; Tabella conscriptionis animarum anni 1783 possessionis Dunakesz; Status animarum districtus cathedralis de anno 1796; Status animarum districtus cathedralis de anno 1806; Numerus animarum districtus cathedralis Vaciensis anno 1807; Elenchus numeri animarum cathedralis districtus Vaciensis pro anno 1808/1809; Numerus animarum districtus cathedralis Vaciensis anno 1811; Numerus animarum anno 1812 intra ambitum districtus cathedralis Vaciensis existentium; Visitatio Canonica ecclesiae parochialis Dunakesz diebus 30. septem. et 1. oct. anno 1828 peracta, VPKL PIL DFKI, Vegyes kötetek, 27. (a továbbiakban: *Visitatio 1828*); SIMON V., 1990. 282.*

¹³¹ GVML 2/f *Conscriptio urbanialis possessionis Dunakeszi 1788* (a továbbiakban: CU 1788)

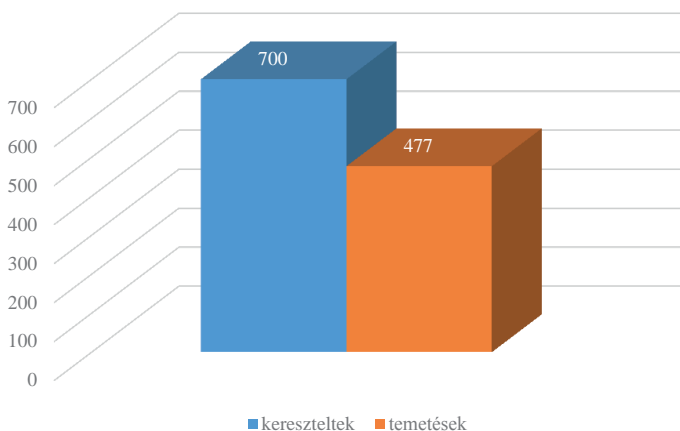
lagosan 5,8 fő élt, ez jóval nagyobb visszaesést mutat a század első felében megállapított 7,6 főhöz képest.

4. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1776–1800)

	1780				1785				1790				1795				1800								
■ Kereszteltek száma	46	34	43	44	39	45	48	36	31	53	47	53	49	43	54	54	34	48	63	50	41	54	45	51	44
■ Temetések száma	46	37	21	27	22	58	25	84	35	28	36	24	39	35	45	51	39	42	33	45	53	25	37	57	

5. diagram: Keresztelések és temetések összesítése (1815–1828)

A 19. században, a napóleoni háborúk alatt 750-800 fő között ingadozott a lakosságszám, majd a háború végeztével rövid időn belül igen gyors gyarodás következett be (közel 1000 főről van tudomásunk). Ennek nyomát az anyakönyvek őrzik (ld. 5. diagram). A gyors gyarodásnak azonban hamarosan véget vetett az 1830-as kolerajárvány, amelynek hatása a népességyarodás megtorpanásában és a lakosságszám stagnálásában érhető tetten.

A kolera lefolyásáról már jóval részletesebb adatok állnak rendelkezésünkre, mint a pestiséről. Elsődleges források a *Historia Domus* és a

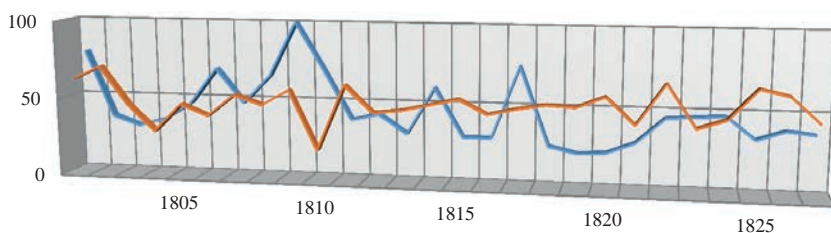
halotti anyakönyv bejegyzései. Szép Mihály, akkori plébános részletes beszámolót írt a betegségről és röviden összefoglalta, amit a korabeli sajtóban olvasott.

„Cholera epemirigy vagyis bizonyos nyavala, melly Napkeleten egy két esztendőök előtt támadott, és sokakat ott megölt, 1831-ben hogy az orosz alatt való lengyelek az orosz császár ellen feltámadtak, és magokat járma alól fel akarták szabadítani, és azért mind a két részről nagy vérontásokat tettek, az oroszok azt a nyavalat el hozták magokkal Lengyel országba, onnit július 13-an béhatott édes Hazánkba is, melly nagy veszedelmet és zavarodást okozott légyen, melly sokan meghaltak benne légyen, minémü nyavala volt légyen az? elegendő nyomtatványokat hagyok, melyekből kedves utánnam valóim a choleralól mindenekeket megtudhatnak.

Itt Dunakeszin Nagyboldogasszony napján egy ájtatos palotai özvegyasszony Németh Erzsébet, ki ide jöt ájtatoskodni, lett legelőször rosszul benne a templomban, meggyónatván elkészítetvén, hogy délután betegen haza vitték, az uton meg is halt benne Palotán aznap és azután többen meg betegedtek, és meg is haltak benne, amint a holtak könyve megmutatja, de Dunakeszin, noha egynéhányan, mivel vastagon nem vette elő őket, betegek voltak benne, hála Isten Ő Szent Felségének, csak ketten haltak meg benne.”¹³²

Bár a plébános beszámolója alapján a kolera ekkor nem pusztított Dunakeszin, az 1830-as évek elején, a halálozások száma messze magasabb volt az előző években tapasztaltakhoz képest (ld. 7. diagram). A következő években nem is bukkant föl a járvány, csak 1849-ben a szabadságharc tetőpontján, a tavaszi hadjárat alkalmával pusztított országszerte, ekkor e településen is voltak halálos áldozatok.

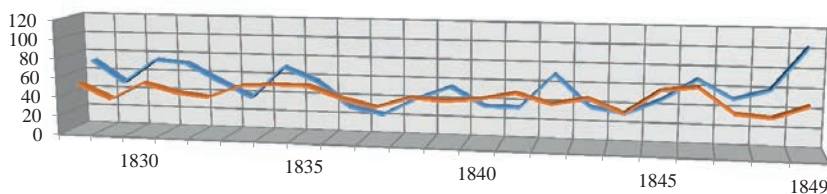
6. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1801–1827)

	1805				1810				1815				1820				1825										
■ Kereszteltek száma	63	71	47	30	48	41	55	49	59	21	63	46	48	52	56	47	51	54	53	60	43	69	42	48	67	63	47
■ Temetések száma	79	36	30	35	46	69	47	65	100	70	38	42	30	60	29	29	75	25	21	22	29	45	46	47	33	39	37

Az utolsó húsz évben tehát a demográfiai olló lassan összezárult, hogy aztán az 1850-es években újra gyarapodásnak induljon a település népessége. A tárgyalt korszak egyik sajátossága a gyermekszületések magas száma mellett a magas gyermekhalandóság. A plébániai anyakönyv-

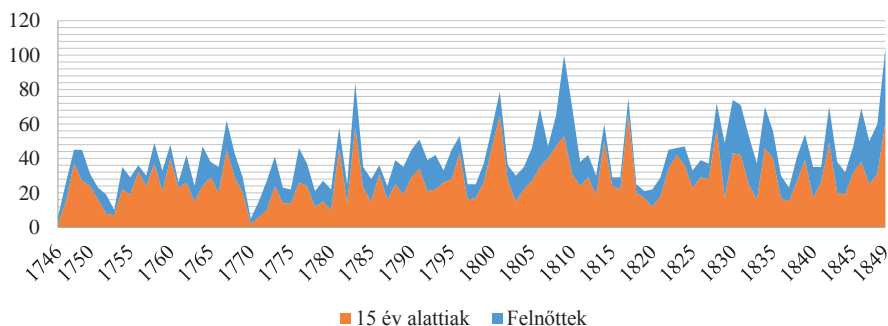
¹³² HD, 52–53.

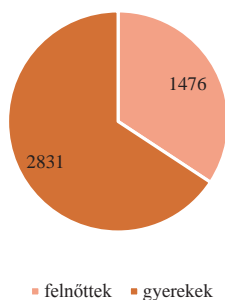
7. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1828–1849)

	1830				1835				1840				1845				1849					
■ Kereszteltek száma	52	37	55	46	42	55	57	57	45	37	48	46	49	56	46	53	39	63	67	42	39	52
■ Temetések száma	72	49	74	71	53	37	70	56	30	23	41	54	35	35	70	38	32	47	69	50	60	104

vek adataiból kiszámítható ez az adatsor (ld. 8. diagram). Ebből látható, hogy csak néhány évben csökkent 50% alá az elhunytak között a fiatalok száma, és bizonyos években kimagaslik a szám. Ez esetekben – bár az anyakönyv nem jelzi – valamilyen gyermekjárványra gyanakodhatunk. A halandóságot növelhette az egy-egy aszályos évet követő inséges időszak, ami miatt az emberek szervezete legyengült, így kevésbé állt ellen a járványoknak. A kor orvostudománya még nem ismerte föl a születés körüli fertőzések okait, ezek is növelték a magas halandóságot. Összességében az elhunytak többségét a gyermekkorúak tették ki. A tárgyalt korszak több mint 4300 halottjának kétharmada 15 éven aluli volt.

A születések kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a Grassalkovich-érában a településen 4776 gyermeket kereszteltek meg, akiknek kevesebb, mint fele élte meg a felnőttkort. Az újszülöttek nemi eloszlása egyenlőnek mondható, csak valamivel több fiú született, mint lány (2464/2312), ezzel a település nemi megoszlása viszonylag egyensúlyban maradt.

8a-b diagram: A gyermekhalandóság arányának változása Dunakeszin (1746–1846)

oltási kötelezettség eltörlését. Ettől azonban nem csökkent jelentősen a gyermekek halálozási aránya.

Nemzetiségek

Dunakeszi az újjátelepülést követően is megmaradt magyar ajkú falunak, nem volt jellemző a más nyelvű telepések beköltözése a 18. század folyamán. A községbe a 18. században a *zingarus*ként említett, később újmagyarként számon tartott cigányság is beköltözött, első említésük az anyakönyvekben 1723-ból való, és ettől kezdve folyamatos jelenlétük a településen,¹³⁴ bár csupán néhány családról van szó. A 18. században többször is részletesen felmérték a vármegyében lakó cigányságot. Az egyik ilyen összeírás 1768-ban történt, amelynek eredményeként följegyezték, hogy Dunakeszin 8 fő cigány él. Az iratból kiderül: itt valójában egy családról van szó, Gáspár Mihályról, feleségéről és gyermekeiről, akik közül egyikük, ifj. Mihály már családot alapított. Foglalkozásuként a kovács szakmát nevezték meg.¹³⁵ A Gáspár családhoz a 19. század fordulóján újabb családok csatlakoztak: a Virág és Toldi famíliák. Ezek olyan hagyományos foglalkozásokat űztek, mint a kovács, a lakatos és a zenész, esetleg földművelésre kényszerítették őket mint napszamosokat.¹³⁶

Dunakeszi társadalma a Grassalkovich-uradalomban

A társadalom szerkezetében alapvető változást nem hozott az úrbéri rendezés, mivel nem a falu közösségét, hanem az egyes jobbágyokat kívánta adóztatni, valamint a telkek méretének és összetételének uni-

¹³³ *Kereszteltek anyakönyve 1816–1856*, III, VPKL P1L, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, B 19. (a továbbiakban: *Kereszteltek*, III)

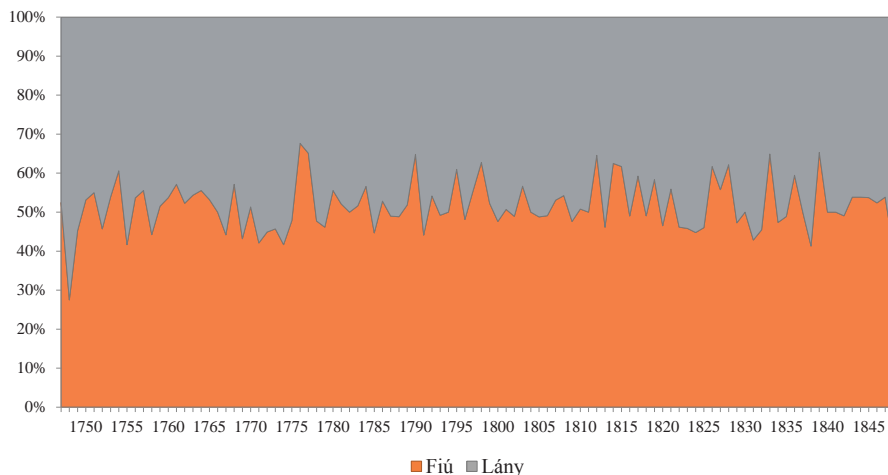
¹³⁴ „*Baptizata infans Helena per me magistrum ludi ex matre Zingara Juditha Csibor...*” „*Én, az iskolamester megkereszteltem Ilonát, aki Csibor Judit cigány anyától született...*” *Kereszteltek 1718–1746*, 12.

¹³⁵ *Cigányok összeírása a váci járásban, 1768*, MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC I, 39, 26r.

¹³⁶ Bővebben: BÓDI, 1994. 285–311. További vizsgálatok újabb források bevonásával ebben az irányban is szükségesek.

formizálása csak a jobbágyok társadalmi viszonyain változtatott. Rendeződésük alapját vagyoni rétegződésük adta. A jobbágyok felső rétege a telkes jobbágyásgból került ki. A falu lakói között főként ilyeneket tartottak számon annak ellenére, hogy az első, Grassalkovich-korban készült összeírás – ez az 1770-es urbáriumhoz kapcsolódó úrbéri tabella – a felsorolt jobbágyok közül 11 egésztelkesen és 25 féltelkesen kívül 58 házas zsellért írt össze a vármegyére.¹³⁷ Jóval árnyaltabb képet tár szemünk elé az 1788-as összeírás: ebben 10 egésztelkest, 34 féltelkest, 21 harmadtelkest és 35 negyedtelkes földművest tartottak számon az uradalom gazdatisztjei. A zsellérek és taksások ezek kis hányadát képezték (28 családfő),¹³⁸ a 128 családfőnek mindössze 21,875%-át, tehát az országos átlag alatt maradt. Ennél kisebb mértékben eltért a zsellérek aránya az 1785–1787. évi népszámlálás szerint, ahol a férfiak közül a jobbágyok közé számlálható – paraszt, polgár és paraszt örököse, zsellér és egyéb – kategóriák közül a szűkebb értelemben vett zsellérek 24,5%-át adják a helyi paraszttársadalomnak. A jobbágyi rétegződés változása a források segítségével jól nyomon követhető a 19. század első harmadáig.

9. diagram: A kereszteltek nemi megoszlása (1746–1849)

A legárnyaltabb képet talán az 1795. évi összeírás adja: ebben egyszerre mérték föl a házakat, jelölték a házatlanokat és másoknál élőket, és jegyezték fel a csak házzal rendelkező zselléreket is az árendásokkal együtt. Ennek köszönhetően 126 házat írtak össze: ebből 9 ház a település, a plébános vagy a földesúri haszonvételhez kapcsolódott, amelyekben – a plébánost, a jegyzőt és az iskolamestert kivéve – 151 családfő

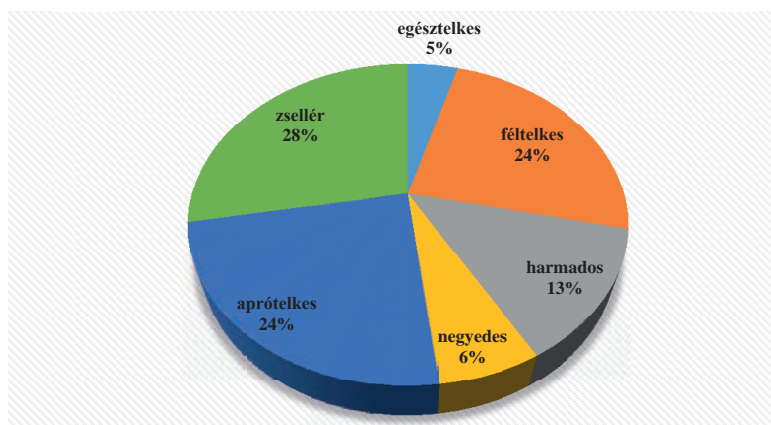
¹³⁷ Novák, 2005. 106.

¹³⁸ CU 1788.

és özvegy élt, egy ház pedig üresen állt. A jobbágyság közül az összeírás csupán 7 egésztelkest, 38 féltelkest, 21 harmadost és 10 negyedest említett, de fennmaradt még 6,5 telek az összeírt 42-ből, amelyen 38 család osztozott. A 151 családfőből 44 házaspár és házatlan zsellér volt, ez 29,1%-a az összeírtaknak, ami már jóval magasabb arány, mint az eddig megismertek. Meg kell említeni a társadalom peremére szorult koldusokat is, az ekkor itt élő két férfit és egy nőt. Érdekes, hogy egyikük saját házzal rendelkezett, de adót nem kellett fizetnie. A taksások és árendások száma is jóval magasabb az eddig megismertnél: hét juhászt, egy kovácsot, egy molnárt és egy zsidó árendást jegyeztek föl.¹³⁹

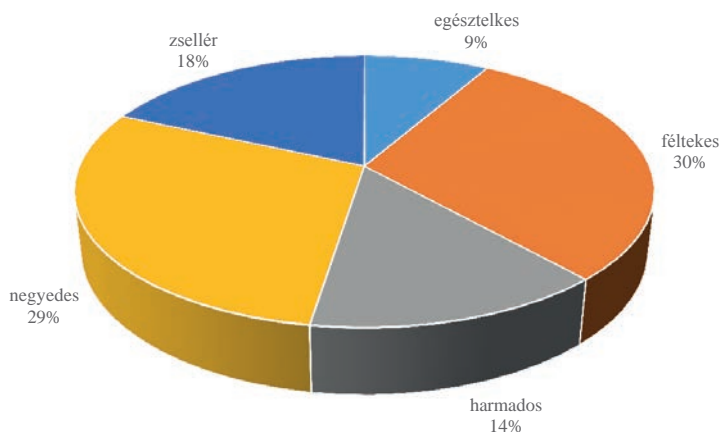
10. diagram:

A dunakeszi jobbágyság rétegződése az 1795-ös összeírás nyomán

11. diagram:

A dunakeszi jobbágyság rétegződése az 1820-as összeírás nyomán

¹³⁹ *Conscriptio urbanialis possessionis Dunakeszi de anno 1795*, GVML 2/f. (a továbbiakban: CU 1795)

Az 1820-as földesúri összeírás taksásokkal és árendásokkal együtt 128 adózó családfőt számolt, közülük 98 fő telekkel rendelkező (9 egésztelkes, 1 háromnegyedes, 36 féltelkes, 17 harmados és 35 negyedtelkes), 22 fő zsellér (ez csupán 18%), 6 taksás és 2 árendás.¹⁴⁰ Ezekből a számokból is kitűnik a dunakeszi jobbágytársadalom 1770-től kezdődő fokozatos elszegényedése.

Az összeírásokból és az anyakönyvekből azonban nemcsak a jobbágyok, hanem más, szabadon költöző, átmeneti réteget képező csoportok is kitűnnek. Közéjük tartoztak az árendások, akik földesúri illetményeket béreltek, mint a mézárszék, a kocsma (vendégfogadó, *diversorium dominale*), vagy Dunakeszi kapcsán a révfogadó (*educillum dominale ad trajectum*). A bérleményekhez gyakran istálló, fajárandóság, sőt, rét és szántó is tartozott.¹⁴¹ A megismert iratokból csupán az uradalmi vendégfogadóhoz tartozó fél telekről van tudomásunk, amelyet a bérlő művelhetett.¹⁴² Az uradalmi vendégfogadó a pesti, akkori nevén Nagy utca egyik kőépülete volt, és egybeépült a mézárszékkel és a postaállomással. 1795-ben a mézárszékért 20, a vendégfogadó italkimérésért 250 forintot fizettek a földesúrnak. Ez az összeg 1820-ra jelentősen módosult. A két vendégfogadót bizonyos Cibinger Péter bérelte, a bor és az égetett szeszek árusításának jogát, valamint az ezekhez járuló haszonvételeket az 1819 és 1822 közötti időszakra 3000 forintért. A mézárszék, a rév és egy dunai malom használati joga 180 arany lefizetése ellenében a falut illette (1795-ben még csak 8 arany volt a malombérlés). A dunai halászat joga Szent György ünnepétől ismét a dunakesziek birtokába került (ingyen). Ezért még 25 évvel ezelőtt 320 aranyforintot kellett fizetniük uruknak. Az emelkedő bérleti díjak a napóleoni háborúk gazdasági konjunktúrája, valamint a földesúri adósságok növekedése mellett a település fejlődését, a vendéglátásban rejlő lehetőségeket is mutatják.

Szintén külön réteget képeztek a taksások, tőlük mesterségűzés címen szedtek adót (*taxa*), és földet nem kaptak. Dunakeszin nem sok iparúzó élt Grassalkovich (I.) Antal idején: a falu kovácsa (*faber ferrarius/communitatis*) és a molnár (*molitor*). 1760-ban mindössze ennyi a taksások és az árendások sora.¹⁴³ Az évek múlásával bővült a taksások által nyújtott szolgáltatások köre a településen. Az említett foglalkozások mellett hamarosan téglavetőről (*tregularius*),¹⁴⁴ majd az 1788-as összeírásban már takácsról (*textor*) és csizmadiáról (*cothurnarius*) ol-

¹⁴⁰ *Conscriptio individualis possessionis Dunakeszi de anno 1820*, GVML 2/f. (a továbbiakban: CI 1820)

¹⁴¹ WELLMANN, 1933. 74. Az 1795-ös összeírásban csak a vendégfogadó kapcsán említenek egy fél telki állományt, de nem kapcsolnak földet a révész lakásához, a mézárszékét meg sem említik.

¹⁴² Ld. CU 1795 és CI 1820.

¹⁴³ A taksásokra és az árendásokra vonatkozó információ az 1760-as összeírásban, ld. WELLMANN, 1967. 265.

¹⁴⁴ Samuel Ludvik, *tregularius* (mh. 1786). *Halotti*, II. 104.

vashatunk.¹⁴⁵ A 19. század közepéig újabb foglalkozások tűntek föl a községben, amelyekről elsősorban a napóleoni háborúkat követően értesülünk. Sajnos az anyakönyvek sokáig csak kézművesnek (*opifex*) mondják az iparúzó taksást, de a reformkor végén megszaporodnak az adatok, és ebből következtetni lehet az előtte lévő időszak foglalkozásaira is. Az eddig felsorolt foglalkozások mellett 1820 után fellelhető a településen bognár (*rotarius*), szabó (*sartor*), molnárlegény és pintér (*viator*)¹⁴⁶ is.

A pásztorok továbbra is jelen vannak Dunakeszi társadalmában. Személyükben igen mobil csoportot különíthetünk el, ugyanis gyakran nem a helyi lakosság köréből kerültek ki, hanem olyanokból, akik a szomszédos falvakban, de akár messzebb is vállaltak munkát. Jelen esetben több a helyi erő, nevük az anyakönyvekben, összeírásokban felbukkan. Számuk változó, 1753-ban például tíz fő hajtott ki a legelőre különböző lábasjóságot: lovat, juhot, tehenet.¹⁴⁷ Közülük hárman a falu alkalmazásában álltak, ketten egy egésztelkes, míg a többi ötnek öt különböző kenyéradója volt, egész- és féltelkes egyaránt.¹⁴⁸ Számuk a későbbiekben sem csökkent jelentősen: 1795-ben például hét főt írtak össze, közülük kettőnek háza is volt a faluban. A 19. század első felében egyre inkább Alag pusztán jutnak munkához, és itt telepednek meg családjukkal. Az 1839–1848 közötti időszakban, az anyakönyvek tanúsága szerint, tíz pásztor és béres is tevékenykedett egy időben ott. Alag betelepülésére már az ezt megelőző időszakból is vannak adataink. Elsőként 1811-ből egy Tulli Antal nevű férfi halálát jegyezték föl Alagon,¹⁴⁹ alagi születésű gyermekéről két év múlva olvashatunk: Kolláry József és Deák Julianna gyermeke született a pusztán.¹⁵⁰ Az 1820-as években két-három évente egy, míg 1830-tól kezdve szinte évente (vagy akár évente több) felbukkanó születésről és halálról olvasható adat.

A révések, révészlegények csoportjáról továbbra sem sok tudható meg forrásainkból, mindössze néhány név bukkan elő, ritkábbak a róluk, munkakörülményeikről szóló írások (pl. halálos balesetet szenvedett révészlegény történetét röviden leírták az anyakönyvben).¹⁵¹ Semmi információnk sincs a halászkőről vagy a halászatból élő emberekről.

¹⁴⁵ CU 1788.

¹⁴⁶ Például Kurucz Péter, kerékgyártó 1849-ben. (*Halotti anyakönyv 1835–1856*. III, VPKL PIL DFKI Anyakönyvek, 85. A továbbiakban: *Halottak*, III.); Kristovics János, szabó 1849-ben. (*Halottak*, III. 81.); Kenyeres Mihály, pintér 1846-ban, kádár 1848-ban. (*Halottak*, III. 65., 79.)

¹⁴⁷ *Pest-Pilis-Solt vármegye váci és pilisi járásában a juhászok, gulyások, uradalmi szolgálók, alkalmazottak összeírása 1753*, MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC I, 21, 36–37.

¹⁴⁸ A jobbágyok birtokolt teleknagyságának alapjául az 1770-es úrbéri tabellát tekintetem.

¹⁴⁹ *Halotti*, II. 218.

¹⁵⁰ *Kereszteltek anyakönyve 1746–1816*. II. VPKL PIL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 399. (a továbbiakban: *Kereszteltek*, II.).

¹⁵¹ *Halottak*, III. 25.

Állami hivatalnokok voltak az 1786-tól meghonosodott postaállomás alkalmazottai, élükön a postamesterrel. A vasút megjelenésével a vállalat alkalmazásában álló pénztárnokok és vasúti tisztek is elkülönültek a jobbágyságtól, a vasúti örök azonban közülük kerültek ki. Néhány, a településen élő nemesről is készült feljegyzés, de számuk elenyésző az összlakossághoz képest: az 1785-ös népszámlálás hét férfit sorolt közéjük a 343-ból! Ide vehetjük a postamester urat, a falu jegyzőjét, de találhatunk nemes kézművest (*opifex nobilis*) is.

Dunakeszi közigazgatása a 18. században és a 19. század első felében¹⁵²

Az előzőekben bemutatott községi igazgatás a 18. században lényegében nem sokat változott. A község élén álló bíró november 1-je után – a katonai év elején – kezdte működését.¹⁵³ Egy esetben a *Historia Domus* beszámolt a község új bírójának eskütételéről a következő szavakkal:

„1830-ban november 21-ik napján, mely Pünkösöd után utolsó vasárnap vala, elébb az esküvés eskütetés eredetéről, okáról, tulajdonirol, valamint a bíró és esküttek kötelességeikről szentbeszédet tartván, azután a szentmise alatt helység eskütteire felesküttem...”; majd sorolja az esküdteket is.¹⁵⁴

A több éven átívelő, hosszú bírói ciklusok a 18. század második felétől nem ritkák, a 19. században pedig általánosak. Ritka, hogy a bíróválasztás körülményeiről, menetéről írásos dokumentum maradt volna fenn. Sajnos a 19. század háborúi, természeti csapásai és szerencsétlenségei (pl. tűzvészek) miatt a községi iratok nem maradtak fenn. Míg a korszak elején csak szórványosan, egy-két forrásból értesülünk a falu bírójáról, a 18. század közepéről már a községbíró mellett a törvénybíró és az esküdtek kiléte is ismert. A 2. táblázatban a feltárt forrásokból megismert névsort mutatjuk be.

2. táblázat: Bírók és esküdtek (1728–1848)

év	bíró	törvénybíró	esküdtek
1728	Dinnyés István		
1734	Mihályi Lőrinc		Kurucz András Vörös Mihály
1768	Mogony Gergely		

¹⁵² Jelen fejezet rövid betekintést kíván nyújtani a dunakeszi községi közigazgatás 18–19. századi mikéntjébe a téma teljes feldolgozása nélkül. A községi közigazgatásról általánosságban: HORVÁTH, 1990a 137–198.

¹⁵³ HORVÁTH, 1990a 139.

¹⁵⁴ HD, 49.

1770	Kiss Pál	Sziráki János	Bellók Mátyás
1782	Nagy Péter	Mogon Ferenc	Bellók Mátyás
1809	Dávid János	László Pál	Száraz János Nagy János Nagy Mihály
1813	Dávid János	László Pál	
1816	Száraz István	Dávid János	
1818	Dávid János		
1820	Dávid János	id. Száraz István	Hubina Mihály <i>subjudex</i> Szabó György <i>subjudex</i>
1823	id. Száraz István	Dávid János	László Pál
1829	Tóth Ferenc	László Pál	Nagy Mihály Blaskó János ifj. Száraz István Molnár János
1830. nov.	id. Száraz János	Tóth Ferenc	Sipos János (mh. 1832) – helyére Tartsai István (mh. Bojsza György, 1832) Kis János felső Száraz István – meg- halt 2 hét múlva, helyére ifj. Kenyeres János Bojsza György Sziráki Mátyás Szabó János
1846	ifj. Száraz János	Tóth Ferenc	Kurucz József
1848	ifj. Száraz János	Blaskó Vince	Kurucz József Kenyeres Mihály Bojsza Mihály Mogon István Góbis János alsó Száraz István Sipos Bálint Sziráki Mátyás László István

A felsorolásból látható, hogy az újra meg nem választott bíró más minőségben tovább folytatta tevékenységét a falu vezetésében. Szintén észrevehető, hogy az esküdtek száma a források hiányossága ellenére is növekvő tendenciát mutat: a kezdeti 4 főről 1848-ban már 9-re emelkedett.

Érdeemes szemügyre venni a bírók és esküdtek jövedelemviszonyait, amennyire a források engedik. A község vezetői rendre az egésztelek jobbágyokból kerültek ki, kivéve Dinnyés Istvánt, Mogony Gergelyt és Kiss Pált, akik kevesebb földet műveltek. Dinnyés helyzete egyszerűbbnek tűnik: az 1728-as összeírásban az egésztelekkel rendelkezők 14-15 mérős földeket műveltek, míg ő csak kilenc mérőssel rendelkezett, így inkább a féltelkesekhez sorolható. Érdekes Kiss Pál esete, akit az 1770-es úrbéri tabellában a házas zsellérek közt találunk, és igen furcsa (és ritka

is?), hogy a bíró zsellérek közül kerüljön ki.¹⁵⁵ Egy későbbi, 1788-as összeírás azonban már a féltelkesek között említi őt.¹⁵⁶ Az 1770. évi úrbéri táblázatban Mogonyt féltelkesnek tüntetik föl. Az esküdtek esetében a helyzet egyértelmű: általánosságban igaz, hogy az ismertetett esküdtek a telkes jobbágyok rétegéhez tartoztak. Jellemzően fél- és egésztelkesek, de előfordulnak harmad- vagy negyedtelkesek is. A megismert nevek között nem található taxalista, vagy más, jobbágyi rétegen kívüli személy.

Külön ismertetjük a település jegyzőit, akik bár a falvak által fogadott írás- és jogtudó emberek, általában magas, megállapodott összegért és javadalomért (ún. *konvencióért*) dolgoztak, a településen szolgálati lakásban laktak, és a vármegye tisztviselői voltak – miként erről az urbárium kiadásakor Mária Terézia rendelkezett. A valóságban azonban inkább a földesúr szolgálatában álltak.¹⁵⁷ A *notáriusok* a 18–19. században nem a polgári-nemesi réteghez tartoztak, megillette őket az úr (*dominus*) megszólítás. Dunakeszi 1820. évi összeírásában a Nagy utca 65. számú épülete volt a község jegyzőjének háza, amelyhez telek nem tartozott.¹⁵⁸ Ez nem volt mindig így, hiszen az 1728. évi országos összeírás szerint a jegyző számára is vetettek és kaszáltak a helyi jobbágyok 12 pozsonyi mérőnyi területen. A forrásokban előforduló jegyzők neveit a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat: Jegyzők (1768–1848)

évkör	jegyző neve
1768	Gulyás Mihály
1770	Volentér György
1809, 1816	Mészáros József
1835–1841	Waitzer István
1846, 1848	Diviaczky Ferenc

Érdekes, hogy a 19. századi urbáriumokban nem található meg a jegyző neve, ami arra utal, hogy ehhez a szerződéshez nem volt szükség közhitelű személyre a faluból, mivel a vármegye által kiküldött személyek hitelesítették azokat.¹⁵⁹

Már szóba került a helység épületei közül a jegyző háza, de találhatók más, a község kezelésében álló épületek is: elsőként a kocsis, illetve a kocsi háza,¹⁶⁰ amelyben a község kocsisa élt. Az ő feladata volt a kialakított konvencióért a bírót, illetve a magas rangú személyeket szállítani.¹⁶¹ Szintén a község épületeiben laktak a kovácsok, illetve a harangozó,

¹⁵⁵ NOVÁK, 2005. 106.

¹⁵⁶ CU 1788.

¹⁵⁷ HORVÁTH, 1990a 147.

¹⁵⁸ CI 1820.

¹⁵⁹ Kívételt képez az 1846-os szerződés, amelyet Diviaczky Ferenc hitelesített. Vö. Úrbéri szerződés, 1846. február 7., GVML 2/f. (a továbbiakban: Úrbéri szerződés, 1846)

¹⁶⁰ 7-es szám, CI 1820.

¹⁶¹ HORVÁTH, 1990a 151–152.

aki – adott esetben – a faluban a vészhelyzet kihirdetéséért volt felelős.¹⁶² A községházáról az 1795-ös uradalmi összeírásban olvashatunk először.¹⁶³

A település a 18. században, főként a török háborúk, majd a napóleoni háborúk és az 1848/49. évi szabadságharc idején a hadsereg állomásoztatásának színhelye volt, ezért a vármegye által odarendelt katonák ellátását a bírónak és az esküdteknek kellett megoldaniuk. Ilyen parancs volt például 1717-ben a katonai főkomisszárius kérésére a vármegye által rendelt hajók szolgáltatása, vagy, hogy ugyanezen hadaknak széna helyett szalmát kellett intézniük.¹⁶⁴ Néhány évvel később a vármegyei közgyűlés elrendelte egyes falvaktól – közöttük Dunakeszitől is – a szekerek és lovak igénybevételét azzal a feltétellel, hogy a kocsik hajtóit most már a település köteles fizetni.¹⁶⁵ 1721-ben az Althann-ezred törzstisztjei közül a gabonatisztet és szolgáját látta el a falu.¹⁶⁶ Öt év múlva a Villanova őrgróf vezénylete alatt állomásozó sereg okozott gondot a vármegye ezen részében. Több birtokon is panaszkodtak kihágásai és túlkapásai ellen. Dunakeszi lakosai előbb arra kérik a vármegyét, ne településükön keresztül menjenek az őrgróf szekerei Vác és Pest között, mert a lovak váltását nem tudják biztosítani számukra. Néhány héttel később pedig már arról számoltak be, hogy az egyik század kapitányának hírnöke megverte a dunakeszi bírót, de ezért a vármegye elégtételt adott. Hat év múlva, 1732-ben ismét a katonaság szükségleteire szállítottak élelmiszert, akik ezúttal a Pilisi járásban állomásoztak, de a Váci járásból a Duna révein át szállítottak: Dunakeszin, Vácott és Pesten. A megye elrendelte, hogy fuvarozásban résztvevőknek ingyenes legyen a komphasználat. 1737-ben ismét be kellett szállásolni a katonákat: a Doloni-ezred egyik kapitányát látta el a település.¹⁶⁷

A bíráskodási feladatok ellátása mellett a települést veszélyeztető személyek megfogása is a bíróra hárult, de a falu összes lakosának is kötelessége volt a gyanús elemek elfogása, feltartóztatása. Erre példa, hogy 1727 nyarán egy dunakeszi paraszthadnagy elfogott egy útlevél nélkül közlekedő zsidó származású embert, aki feltehetően külföldről szökött meg.¹⁶⁸

Szintén fontos feladata volt a község vezetőinek a vármegyei és az állami adó összegyűjtése. Mivel Dunakeszi kuriális község volt a 18. század elején, mentesült az állami adók megfizetése alól, ezért sokáig a különböző adóösszeírásokba csak pótlólag kerültek be.¹⁶⁹ Más esetekben viszont komoly adót vetettek ki a lakosokra.¹⁷⁰ 1738-ban házi- és hadiadó kivetéséről szól-

¹⁶² A 102-es, 107-es és 108-as épületek. CI 1820.

¹⁶³ A 81-es számú épület a *domus communitatis*. CU 1795.

¹⁶⁴ BOROSY, 1989. 431.

¹⁶⁵ BOROSY, 1991. 1138.

¹⁶⁶ BOROSY, 1992. 1163. – fél *equilis portio*, 2 forinttal számolva, 1 *oralis portio*, 5 forinttal számolva, szolgára 1 forint; az ellátást képezte: 2 kila búza, 4 tyúk, 1 font vaj, 4 font só, 5 hónapra hízó (6 Ft 50 dénár), 2 liba.

¹⁶⁷ BOROSY, 1993. 1740., 1789.; BOROSY, 1994. 3504.; BOROSY, 1995. 4943.

¹⁶⁸ BOROSY, 1993. 2196.

¹⁶⁹ Ennek köszönhetően az 1715-ös országos dikális összeírásból kimaradt, de 1718-ban pótlólagosan felvette a vármegye. Vö. BOROSY, 1991. 805.

¹⁷⁰ Vö. BOROSY, 1994. 3959.

nak a források, ennek összege portánként 58 dénárt tett ki,¹⁷¹ amelynek behajtása is a falu vezetőségére hárult.

A Dunakeszi község vezetői által kiadott iratokon látható a település pecsétje is, amely a tárgyalt időszakban többször változott.¹⁷² A török kort tárgyaló fejezetben bemutatott pecsét 1702-ben volt biztosan használatban.¹⁷³ A rajta szereplő ekevas és csoroszllya a következő, 1775-től használatos, a község harmadik pecsétjének számító nyomón is megtalálható. A lenyomaton az alábbi felirat olvasható: DUNAKESI. HELSEG. PECSETTE. 1775., az ábrázolás gabonaszállal és három rózsával bővült.¹⁷⁴ Ennek és az előzőnek egy átmenetét képezhetette az 1770-ben az új urbáriumon használt nyomó: a pecsét kissé ovális mezejében az említett eke és csoroszllya, valamint a gabonaszálak, tetejükön három rózsaszál. A felirat a következő: SIGILLVM DVNAKESZIENSE (kettős kereszt).¹⁷⁵ Rövid ideig volt használatban az a pecsét, amelynek felirata: DUNAKES. Az 1780–1788 között rendszeresített pecsétnyomón a már említett eketartozékok mellett három szál gabona, alul két, összekötözött olajág látható.¹⁷⁶ 1789-ben azonban változott az egyszerű képsor, és a település templomának védőszentje, Szent Mihály arkangyal ábrázolása jelent meg az ötödik pecséten. A felirat a következő: SIGILLUM DUNAKESZIENSE 1789.¹⁷⁷ Egy későbbi pecséten, amelyet 1845-től használtak, szintén Szent Mihály ábrázolása látható, de sokkal kidolgozottabb és nagyobb méretben. A körirat a következő: DUNAKESZ KÖZSÉGNEK PETSETJE 1845.¹⁷⁸ A pecséthasználát a bíró hatalmának egyik jelképe és privilégiuma volt.¹⁷⁹

A császári-királyi postaállomás

A község elhelyezkedése miatt már a 18. század elején kiemelkedő szerepet töltött be a Pest és Vác közötti hírközlésben, közlekedésben. A két város között – lévén Dunakeszi volt az egyetlen település a főúton – közlekedő katonai szolgálat, vagy szállítás alkalmával az átutazók itt cseréltek lovakat. A Pesttől két magyar mérföldre (kb. 16 km-re) fekvő falut ez olykor súlyosan érintette.¹⁸⁰

Ahogy fentebb már szó volt róla, a posta létesítésének első fontos mérföldköve az 1739-ben kitört pestisjárvány volt. Az 1739. május 24-ei

¹⁷¹ BOROSY, 1996. 5033.

¹⁷² Horváth Lajos munkássága nyomán régebb óta ismert Dunakeszi község pecsétlenyomatainak történeti változása. Vö. HORVÁTH, 1982. 105–107.

¹⁷³ HORVÁTH, 1982. 105.; Vö. *Dunakeszi története 1526 és 1711 között c.* fejezettel.

¹⁷⁴ HORVÁTH, 1982. 105–106.

¹⁷⁵ *Contractus 1770.*

¹⁷⁶ HORVÁTH, 1982. 106. Ezt párhuzamosan használták az 1775-től rendszeresített nyomóval. Például az 1782. évi, alagi földek bérlésekor kötött szerződésen az 1775-ös pecsét olvasható. *Contractus Dunakesziensis de praedio Alag 1782.* GVML 2/f.

¹⁷⁷ HORVÁTH, 1982. 106.

¹⁷⁸ HORVÁTH, 1982. 106.

¹⁷⁹ HORVÁTH, 1990a 186–188.

¹⁸⁰ Vö. BOROSY, 1993. 1740. és 1789.

helytartótanácsi rendelet Dunakeszire helyezte a betegségtől sújtott Óbudáról a postahivatalt, és a Felső-Magyarországra induló járatok kiindulópontja a település lett.¹⁸¹

A visszafoglaló háborúk utáni magyarországi postaszolgálat megszervezése Mária Terézia nevéhez köthető, aki 1750-ben rendelkezett a gyorskocsi hálózatról. Az első delizsánszjárat Pozsony és Bécs között 1752-ben jött létre, amelyen naponta, a másik, Bécs–Buda vonalon hetente szállított utasokat.¹⁸² A vonalak folyamatos bővülése során létrejött az ország északi részébe vezető út, amelyen Pestről Balassagyarmatig, majd onnan tovább, Észak-Magyarországra is el lehetett jutni. Ekkor a Pest utáni legközelebbi váltóállomás Vácott volt. Változás II. József korában állt be: miután a Helytartótanács Budára került, és az ország közigazgatását is kilenc kerületre osztották, a postai irányítást is ehhez szabták. Egy 1785-ös rendelet értelmében a postaállomásokat egységesen két osztrák postamérföldenként kellett felállítani,¹⁸³ ennek köszönhetően 1786-ban Dunakeszin is lovasposta-állomást létesítettek.¹⁸⁴

A posták hivatali nyelve a német volt, ezért képzett személyeket kellett alkalmazni. A Dunakeszi posta személyzetéről jelenleg kevés adat áll rendelkezésre, elsősorban a postamesterek személye ismert.

4. táblázat: Postamesterek (1790–1847)

évkör	személy
1790–1794	Drobn(y)i Ádám
1795–1804	Nigrovi(c)s Bertalan József
(1804)–1807–1810	Torma Ferenc
(1810)–1812–1847	Jánossy György

A postamester dolga volt egyrészt a feladni kívánt küldemények – levelek vagy csomagok – kezelése, az ajánlóvevények írása és adminisztrációja, hogy a váltóállomásokon mindig tartsanak vizet készenlétben. Másrészt gondoskodott a befutó postakocsik elé fogott lovak cseréjéről; a váltóállomásokon mindig készenlétben tartsanak vizet, hogy lelocsolhassák a felhevült kerékvasat. Ők gondoskodtak a kerekek zsírozásáról, amelyért az utasoknak általában minden második állomáson külön kellett fizetniük.¹⁸⁵ Az állomás helye a vendégfogadóval és a mészárszékkel közös fedél alatt volt a főúton, a majdnem a templommal szemben álló kőépületben. A posta épületéhez az uradalmi földekből kihalászott féltelkenyi terület is tartozott.¹⁸⁶

¹⁸¹ BOROSY, 1996. 5477.

¹⁸² KAMODY, 1990. 9., 10–11.

¹⁸³ KAMODY, 1990. 13.

¹⁸⁴ LÁNG, 2014. 6.

¹⁸⁵ KULCSÁR, é. n.

¹⁸⁶ „10. Domus postalis cum 2/4 sessione eximitur.” CI 1820.

A postamesterséget rendszerint polgári-nemesi réteghez tartozók űzték. Állásuk jövedelmezőségét mi sem mutatja jobban, minthogy a dunakeszi postamesterek a 19. században a település egyházközségének is aktív adományozóivá váltak. Torma Ferenc a palotai templom tetőszerkezetének felújítását segítette anyagiakkal,¹⁸⁷ özvegye, László Rozália pedig kegyes rózsafüzér-alapítványt is létrehozott. Az e körüli huzavonába Torma utódja, Jánossy is belebonyolódott, végül tisztázódtak a félreértések, és a plébániának adták át a pénzt megőrzésre.¹⁸⁸

Egyházi viszonyok

Dunakeszi önálló plébániává válása

A 18. század eleji újjászerveződés és a római katolikus egyház talpra állása Dunakeszin is lezajlott. A szűkös források miatt a szakirodalom igen változó képet rajzolt az alapvető kérdésekben is. A váci egyházmegye történetét tárgyaló szakirodalomból kiemelkedik Chobot Ferenc névtára, amelyre a legtöbb egyháztörténeti mű épül. Emellett Bednár József kiadatlan, kéziratban fekvő plébániatörténetei jelentenek becses alapot a kutatóknak.¹⁸⁹ A további szaktárgyú írások nagyrészt ezekre az alapművekre épülnek.¹⁹⁰

Bednár és Chobot is megjegyezte, hogy a 17. század végén a településen pap nem teljesített szolgálatot, a szentségeket egy *licenciátussal* rendelkező személy szolgáltathatta ki. Bednár szerint a dunakeszi lakosok a pesti Belvárosi templomban járulhattak szentségekhez, és csak 1718-ban kaptak katolikus papot, amikor a frissen létrehozott sződi plébániához csatolták a települést.¹⁹¹ Az 1718–1719-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben már Váchartyán filiájaként említették, ahol első leírása is olvasható.¹⁹² Mindebből kiderül, hogy a településen egy Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt, és a hívők igyekezetéből felújított templom állt, amelyben egy Szűz Máriát ábrázoló oltárkép volt. Ennek két oldalán Szent Péter és Szent Pál, a kép fölött pedig Szent Mihály szobra állt. Ezt a *Historia Domus*, majd annak nyomán az 1828. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv is idézte azzal a kijelentéssel bővítve, hogy 1717-től Katona Pál váci kanonok és váchartyáni plébános látta el a szolgálatot dunakeszi

¹⁸⁷ HD, 10.

¹⁸⁸ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi 1838.

¹⁸⁹ CHOBOT, 1915. 216–218. Feltehetően használta Bednár József munkáját: BEDNÁR, [é. n., o. n.] A szerző művét kronologikus rendben építette föl, és így tárgyalja a plébánia történetét.

¹⁹⁰ Újabb szakmunkák a dunakeszi egyházzól: VARGA, 1997. 212.; VARGA, 2004.

¹⁹¹ BEDNÁR, [é. n., o. n.].

¹⁹² VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Libri visitationum *Liber III. Visitationum Canoniarum de annis 1715–1717, 1718–1719, 1725–1729*, 286. (a továbbiakban: *Liber III.*)

filiájában, majd 1719-től önálló plébánia lett.¹⁹³ Ezt azonban nem erősítik meg más források.

A településre ezután néhány évig a váchartyáni plébános járt, akinek tevékenységére található adat a plébánia anyakönyveiben, amelyeket 1719-től kezdve vezettek.¹⁹⁴ Sajnos sem Bednár, sem Chobot nem ismerte a legelső kötetet, utóbbi meg is jegyezte: „*anyakönyvei bizonyára 1725-ben kezdődtek, de ezek elvesztek, most csak 1746 óta van meg*”.¹⁹⁵ Mára előkerült a Chobot által hiányolt forrás, és értékes adatokat szolgáltat az 1719–1746 közötti időszakra. A váchartyáni plébános minden bizonnyal havonta látta el szentségekkel a falu lakosait. Keresztelést távollétében a hely tanító-kántora is végezhett, erre bőven találunk példát az anyakönyvben.

Nagy változást hozott az 1725-ös év a település egyházi életében. Ekkor Althann Mihály Frigyes váci püspök Dunakeszi települést plébániai rangra emelte, a szomszédos Fótot és Palotát (ma Rákospalota, Budapest része) pedig leányegyházaivá tette. Plébániává válásáról az év során tartott egyházlátogatás jegyzőkönyvéből értesülünk. Ebben többek között olvasható a templom leírása, amely különbözik az előző bemutatástól: az épületet Szent Mihály angyal tiszteletére szentelték, és a falu közepén egy kissé kiemelkedő helyen állt, egy kis kör alakú sekrestyével is ellátták, ez a boltozat alatt volt. A templomot deszkával fedték, a szószék és a kórus is fából készült. Keresztelőkúttal nem rendelkezett, de két oltárt feljegyeztek. Az egyik nagyobb, ezen Szent Mihály vászonra festett képe két oszlop között állt, amelyek oldalán Szent Péter és Szent Pál apostolok voltak. E fölé a Szentháromságot festették, legfelül pedig Szent Mihály sárkányt ölő szobra állt. A másik oltár a templom oldalában mintegy kápolnát alkotott. Ide egy Boldogságos Szűzet ábrázoló képet festettek, jobb oldalára faramagott Szűz Máriát, bal oldalára Assisi Szent Ferenc szobrát állították.¹⁹⁶ A templom első plébánosa, Budai János a váci szemináriumból került ide. A *canonica visitatió*ból ismert, milyen juttatásokkal tartoztak évente hívei a plébánosnak.

¹⁹³ HD, 1.; *Visitatio 1828*, 12.

¹⁹⁴ *Liber defunctorum ab anno 1718*, VPKL, PIL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 1–2 (a továbbiakban: *Halotti 1718–1746*); *Kereszteltek 1718–1746*, 1. 1724-ig követhető nyomon, főként a halotti anyakönyvben.

¹⁹⁵ CHOBOT, 1915. 216.

¹⁹⁶ *Visitatio Dioecesis Vaciensis ab illustrissimo ac reverendissimo domino Andreae Berkes episcopo Heraclensi... inchoata et continuative peracta anno videlicet 1725 et 1726. Liber III.* 459. (a továbbiakban: *Liber III.*)

¹⁹⁷ Egy pozsonyi akó 54,3 litert jelentett. WELLMANN, 1967. 357.

¹⁹⁸ Régi úrmérték, amely a gabona mellett bor mérésére is szolgált. Ez esetben a köből 12-42 liter közötti bormennyiséget jelölt. DANKÓ, 1981. 291.

5. táblázat: A plébános éves juttatása

juttatás fajtája	Dunakeszi	Palota	Fót
őszi gabona (kila)	12		
tavaszi gabona (kila)	2		
disznó	1 herélt	(hús helyett 2 évente 1 hízó)	
só (font)	100 (1 tömb)	50	15
vaj (icce)	8	4	2
faggyú (font)	10	4	2
széna (szekér)	6	3	2
hús (font)		100	30
fa (szekér)	12	4	2
bor (akó ¹⁹⁷)	2	1 + 3 köből ¹⁹⁸	1 + 1 köből

Gabonát őrölni a palotaiak évente kétszer, a fótiak egyszer adtak, a többbit a helyi lakosok egészítették ki. A fahiányt náddal pótolták. Az özvegyek, ha nem volt semmijük, a gazdaság művelésével rótták le egyházi járandóságukat, egyébként három rőf vásznat és másfél kila búzát adtak, ugyanez vonatkozott a juhászokra is. A plébános parókiájának földjeit, kertjét, istállóját és egyéb javait a dunakesziek, a fótiak és a palotaiak segítségével építtette, műveltette. Ezen felül az egyházmegye által megállapított évi stóladíjakkal is rendelkezett.¹⁹⁹

4. kép:
Althann Mihály Frigyes váci püspök

A plébánia 1725 és 1747 között

A dunakeszi egyház újkori történetének első időszaka a források hiánya és bizonytalansága miatt igen homályos. A korábbi egyháztörténeti szakirodalom a plébánia *Historia Domus*ából és az egyházlátogatási

¹⁹⁹ Liber III, 460.

jegyzőkönyvekből véve adatait olykor találgatásokba bocsátkozott a plébánosok névsoráról. Elsőként Bednár állította össze nagy gonddal a dunakeszi plébánosok lehetséges sorrendjét a rendelkezésére álló források segítségével. Ezt Chobot is átvette, de különösebb kommentár nélkül.²⁰⁰ Ezen a forráshiányon enyhít az egyházi anyakönyvek vizsgálata,²⁰¹ amelyek a 19. század végén, 20. század elején még nem álltak rendelkezésre az említett egyháztörténészeknek. Melléjük bevonható az a néhány egyházlátogatási jegyzőkönyv is, amely a korszakból fennmaradt.

A kezdeti időszakban a plébánosok igen rövid ideig szolgáltak: huszonhárom év alatt tíz pap (nem számítva az adminisztrátorokat) átlagosan két-két évet szolgált itt. Ez némi magyarázatra szorul. A megoldáshoz közelebb vihetnek az *Acta Cassae Parochorum* sorai: e szerint „a régi templom tégláiból épült szűkös temploma van, melyet teljesen meg kellene újítani”. A felszerelése sem volt megfelelő, csupán egy rézkehellyel rendelkezett, amely nem volt bearanyozva, így tiltották a *konszekrációt*. Ezen kívül néhány réztárgya volt, más nem. Jövedelme sem volt, csak a perselypénzből egy kevés. A plébános kerítés nélküli házban élt, amelynek csak veteményeskertje volt, de rétje nem, ezért szoktak neki adni 6 szekér szénát. Földje sem volt, de 12 köből búzát vetett,²⁰² amelyből köbőlönként 2 köből termett. Szőlővel sem rendelkezett, csak erdeje volt, ahonnan a hívek 8 szekér fát szoktak hozni neki. A terményekből származó éves bevételei készpénzben becsülve 79 forintot tettek ki. Ehhez számíthatók még a stóladíjak: keresztteléskor egy kenyér és egy tyúk, valamint 20 dénár, ebből 7 forint 40 dénár jött be 1734-ben (37 főt kereszteltek), házasság (9 ceremónia) és temetés (18 fő) esetén pedig 50 dénár stóladíjat vett be, ebből 13 forint 50 dénárhoz jutott.²⁰³ A leírásból kitűnik, hogy az 1725-ben megállapított járandóságokból jóval kevesebb jutott el a plébánosokhoz. (Hiányoznak Palota és Fót adatai.) Kiderült továbbá, hogy a templom és a parókia állapota egyáltalán nem volt kielégítő. Bednár közölt egy 1736-os helynöki jelentést, amely szerint ez volt az egyházmegye egyik legszegényebb plébániája, még pénzt is küldött ide a püspökség, hogy a plébános tudjon enni és ruházkodni. Dunakeszi tehát egyáltalán nem volt vonzó szolgálati hely a papságnak, így – amint lehetett – új állomást kerestek.²⁰⁴

²⁰⁰ Bednár és Chobot listája itt: CHOBOT, 1915. 218.; CSOMA 2011b 79.

²⁰¹ Ld. 2. táblázat.

²⁰² A köből közvetve földnagyság mérésére is szolgált. Egyköblös vagy teljesebb alakjában egyköblös föld azt jelentette, hogy egy köből vetőmagot megbíró földterületről van szó. Egy pozsonyi köblös föld 1100–1200 négyszögöl, vagyis egy magyar hold, amelybe 4 véka gabona került. DANKÓ, 1981. 291.

²⁰³ *Acta Cassae Parochorum de annis 1734–36.* = *Parochia Dunakesiensis 1734–1736*, MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC, VII. 2. 58r–60r

²⁰⁴ BEDNÁR, [é.n., o. n.].

Az első évekből maradt fenn két, egyházi kérdéssorra adott válaszlappal, valamint az 1746. évi püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv.²⁰⁵ Az 1733-as feleletből kiderül, hogy a plébániához tartozó két településen több protestáns élt, mint római katolikus. A másik felelet sor említi a templom állapotát is: a dunakeszi templom a régi alapjaira földből épült kényszerűségből, és ezt szentelték fel.²⁰⁶ A településen két evangélikus férfi kivételével mindenki katolikus, ami 80 „emberpárt” (*paria hominum*) jelent.²⁰⁷

Az 1746-os egyházlátogatás átvette az 1725. évi látogatás leírását, de először említették meg a település kápolnáit: a váci végen lévő, Szent István király tiszteletére szentelt épületet, valamint a pesti végen fekvő Szent Rozália tiszteletére szenteltet. Építésük erre az időszakra eshetett: Varga Lajos szerint a Szent István-kápolnát 1742-ben szentelték föl.²⁰⁸ A helybeliek a kápolna felújításakor azt is tudni vélték, hogy az építtető Gyuróka István szolgálégyény volt.²⁰⁹ Ezt a kápolnát a település temetőjében emelték.²¹⁰ Nem ez volt a falu egyetlen temetője. Erre az időszakra esett a század legjelentősebb pestisjárványa, amelynek áldozatait egy másik temetőben hantolták el. Az ő emlékükre és a pestistől való védelemre emelhetők a Szent Rókus, Szent Sebestyén, Nepomuki Szent János és Szent Rozália tiszteletére szentelt kápolnát, ám erről más adatunk nincs.²¹¹

A Grassalkovich-kegyuraság kezdete (1747–1785)

Az első húsz év nehézségeit a birtokos személyének változása oldotta meg. Elsősorban a plébánosok folyamatos váltakozásának vetett véget Grassalkovich (I.) Antal. Bár arra nincsenek adatok, mikor lett Dunakeszi kegyura a gödöllői uradalom birtokosa, az egyértelmű, hogy az ő szava döntő volt a plébánosok kinevezésében. Ez a következő plébános hosszú szolgálati idejében is szerepet játszhatott.

Leszkovszky János életútja az 1760. évi egyházmegyei kérdésekre adott válaszaiból igen jól rekonstruálható. Érsekújváron született 1717-ben, tanulmányait Nagyszombatban (filozófia, azaz bölcselet) kezdte, majd

²⁰⁵ A két, egyházlátogatási jegyzőkönyvek között fennmaradt felelet sor részleteiben Holl Béla latin nyelvű forrásközlésben kiadta (HOLL, 2004, 101.), és keltezésüket arra alapozta, hogy a két mű egy kéztől származik, és az egyiket Papp János plébános aláírta, Chobot alapján 1738-ra tette. A két írás képe azonban láthatóan eltérő, így az két szerző műve. A Papp által írt sorok 1733–1734-re keltezhetők, a másik inkább korábbi lehet, véleményem szerint Gerő Mihály írása, aki 1729–1732 között volt plébános.

²⁰⁶ „*Ecclesia Dunakesiensis ad fundamentum antiquum in necessitate est aliquo aliter ex terra aedificata quae etiam est benedicta...*” HOLL, 2004. 101.

²⁰⁷ HOLL, 2004. 102.

²⁰⁸ VARGA, 2004. 13.

²⁰⁹ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1820.

²¹⁰ Vö. *Dunakeszi története a honfoglalástól a középkor végéig* c. fejezettel.

²¹¹ A kápolnát több forrás is említi, 1746-tól a kánoni vizitációk is folyamatosan – a védőszenteket itt: *Puncta interrogativa 1754*, 422.

Vácott tanult (erkölcstant, azaz teológiát). Itt szentelték föl 1746-ban, és szinte azonnal Dunakeszire helyezték. Felvidéki származása (neve szlovák anyanyelvet sejtet) miatt a magyar mellett egy szláv nyelvet is beszélt (saját bevallása szerint azonban csak annyit, amennyi a szentségek kiszolgáltatásához kellett).²¹² Az anyakönyvek tanúsága szerint Almádi András után került a településre, 1747 októberében. Hogy Almádinak miért kellett távoznia, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Tari Pál 1747. évi halálát követően neki csak epizódszerep jutott.²¹³ Leszkovszky ettől kezdve 22 éven át irányította a közösség lelki életét, ennek ellenére, a *Historia Domus* vezetésének hiányában róla maradt fenn a legkevesebb információ.

A legfontosabb, ami plébánossága idején történt, hogy Grassalkovich Antal új templom építésébe kezdett. Ennek datálása nehézségekbe ütközik, mivel a források eltérnek az építés időpontját illetően. A *Historia Domus*ban Manigay 1750-re tette azt,²¹⁴ egy 1766-os összeírás szerint 1756-ban adták át az új templomot,²¹⁵ Grassalkovich végrendeletében 1753-ra datálta építését, költségeit 4000 rajnai forintra becsülte.²¹⁶ A szakirodalmak véleménye is megoszlik a templom építtetését illetően: Chobot 1754-re,²¹⁷ Varga Lajos 1752–1756-ra tette.²¹⁸ Sajnos tervek, számlák, az építés szakaszainak forrásai jelenleg még nem kerültek elő. Azt tudjuk csak bizonyosan, hogy az új templom felszentelése 1756. szeptember 29-én, Szent Mihály ünnepén történt.

A plébános lakhatása sokáig nem volt megoldva. A már említett 1766-os összeírás feljegyezte, hogy a parókia romos, újjraépítése szükséges.²¹⁹ Manigay szerint elődje egy barlangszerű házban varangyok és kígyók között lakott,²²⁰ de ez kissé túlzó lehetett. Az új parókia felépítése is a kegyúr Grassalkovichhoz köthető: a plébános érdemeire tekintettel I. Antal teljes mértékben támogatta a települést ebben. Sajnos ennek sem ismertek a tervei, csupán az átadás körülményeit közli a *Historia Domus*. Ez egy tragikus eseményhez, Leszkovszky halálához köthető, aki egyetlen éjszakát sem töltött az új parókián, mert az átadás napján,

²¹² *Puncta interrogativa 1760*, 418.

²¹³ A *Historia Domus* szerint hatalmas erővel rendelkezett, s egy alkalommal leütött egy nemesembert. Vö. HD, 2. Almádi távozása körülményeiről ennyit írt: „*Ita Lector, et mei condole, nam die 21a 8bris fatali, et inaudito correptus casu finem parochialis status imposui Andreas Almádi miser!*” Azaz: „*Engem sirató olvasó! Miután október 21-én végzetes és hallatlan hibát követtem el, plébánosi állásomnak véget vetettem, én, szerencsétlen Almádi András.*” Halotti, II. 3.

²¹⁴ HD, 3.

²¹⁵ *Pest-Pilis-Solt vármegyei plébániák jövedelmi összeírása 1766*, MNL PML IV. 74. Közgylési összeírások, CC VII, 7, 37. (a továbbiakban: *Plébániák jövedelme 1766*)

²¹⁶ *Codicillus testamenti Anno 1771. die 15a Januarii conditi Antonii Grassalkovich*. MNL OL, P429, 2. doboz, II A/1.

²¹⁷ CHOBOT, 1915. 216.

²¹⁸ VARGA, 2004. 11.

²¹⁹ *Plébániák jövedelme 1766*, 37.

²²⁰ HD, 2.

1769. július 7-én elhunyt.²²¹ Holttestét a templom kriptájában helyezték el.²²²

A hosszú szolgálat igen sanyarú körülmények között telt: a plébános lakása mellett bevételei sem voltak megfelelők. Egyszer az egyházmegyei kérdőpontokra adott válaszaiban részletesen kitért jövedelmeire, ezek leírása megegyezik az 1725-ös viszonyokkal, a stóladíjak kapcsán azonban kiderül, hogy a legtöbbször semmit sem adtak, akkora volt a nép szegénysége. Az ifjú házasoktól egy szalagot kapott; szokás volt egy pint bort vagy sört, esetleg egy kenyeret adni, keresztteléskor pedig egy kenyeret és egy kakaskát vagy egy „máriást” volt szokás adni, de megesett, hogy ezekhez nem jutott hozzá.²²³ A plébános utódok a 18. század végéig gyakran panaszkodtak a járandóságok elmaradásáról, így a szegénység általánosnak mondható Dunakeszin.

Leszkovszky a helyi plébánosok anyagi kiszolgáltatottságát úgy próbálta megoldani, hogy egy kegyes alapítványt hozott létre. Ennek tartalma ismert, de működéséről nem sokat tudunk. A plébánia feljegyzései között csak annyi szerepelt, hogy a plébános 100 forintot hagyott utódai anyagi növekedésére, illetve további 100 forintot saját lelki üdvének biztosítására, amelyet évente négy mise mondására kellett fordítani.²²⁴

Leszkovszky utódja, Manigay György nemesi családból származott, papként Christoph Migazzi váci püspök javaslatára nyerte el Grassalkovich kegyét, és ezzel a dunakeszi plébániát 1769-ben. Közel 16 évnyi szolgálatával beírta nevét a dunakeszi egyház történetébe,²²⁵ – szó szerint, mivel a plébánia történetének első lejegyzője is ő volt.²²⁶ Működése elsőként a parókia épületének átvételére, saját ízlése szerinti berendezésére irányult: saját költségén kifestette a plébániát, majd a templom épületét is, és bekeríttette a plébánia kertjét. Két nagy, összesen kilenc mázsa súlyú harangot vásárolt, amelyekre a pénzt részben „összekoldulta”, részben külön adósságalapot hozott létre.²²⁷ 1775-ben saját költségén a plébánia mellett kétszobás elkülönített helyiséget is állíttatott az átutazó hívek, esetleg a leendő káplánok elszállásolására.²²⁸ Működését az egyházmegyében is elismerésre méltónak tartották, és a tárgyalt időszakban a dunakeszi plébánosok között elsőként váci kanonoki rangra emelték, amely címet haláláig viselte.

²²¹ A halottak anyakönyvének bejegyzése alapján. Itt az olvasható, hogy a plébános 54 évesen halt meg. Ha az adat hiteles, akkor születési évét 1715-re tehetjük. *Halotti*, II. 52.

²²² „*Jacet in cripta Ecclesiae Dunakesziensis*”, *Halotti*, II. 52.

²²³ *Puncta interrogativa 1760*, 418–419.

²²⁴ HD, 2.

²²⁵ HD, 3.; Manigay előéletéről egyelőre kevés információ található, a halotti anyakönyv 1785-ös halálakor 46 évesnek mondja, akkor 1739-ben született. Egyházi szolgálatát Monoron kezdte meg 1763-ban, majd 1768-ban szentlőrincikéi, aztán dunakeszi plébános lett.

²²⁶ *A Historia Domusok* írásáról az egyházmegye rendelkezett.

²²⁷ HD, 3.

²²⁸ HD, 4.

5. kép: A dunakeszi plébánia

Más felekezetűekkel való viszonya sosem volt felhőtlen. Erről már korábbi plébániáján is írtak,²²⁹ és új plébániáján is büszkén vállalta a palotai evangélikusokkal a konfrontációt.²³⁰ Arról is beszámolt, hogy miként elődeinél, plébánosi szolgálata idején se költözött be zsidó, vagy protestáns Dunakeszire.²³¹ A többségében protestáns felekezetű Fót leányegyházát azonban a plébános kérésére 1782.

augusztus 19-én leválasztották a dunakeszi plébániáról,²³² és a mogyoródi egyházhoz csatolták.

A sokoldalú pap nevéhez irodalmi mű is kapcsolható. 1785-ben érte a halál, temetésére február 12-én került sor: őt is a templom kriptájába temették el. Végrendeletének 10. pontjával Leszkovszky alapítványához kapcsolódott. 1785. január 29-én elődjéhez hasonló alapítványt tett: lététbe helyezett 100 forintot a dunakeszi plébánosok anyagi növekedésére. Vásárolt továbbá 40 forintért szőlőt Alag pusztán, amelynek nagysága 13 kapásnyi, ezen a plébános gazdálkodhatott, és ott építtetett egy kis házat. Ezt a váci konzisztórium kezelésre átvette a rendelkezőtől, 70 forint értékűre becsülte, és a következőket rendelte el: Manigay utódának meghagyták, hogy a 100 forintos alapítvány pótlására 30 forintot tegyenek, ezért cserébe megkapják a földet gazdálkodásra. Ügyelnie kellett arra is, hogy évente négy alkalommal az alapítók lelki üdvéért szentmise-áldozatot mutassanak be. Azt is meghagyták, hogyha a plébános elhagyja javadalmát, és az alapítvány értéke nem érné el a 70 forintot, akkor a különbözetet ki kell pótolnia, továbbá 30 forintnyi büntetést fizessen be az alapítvány feltöltésére.²³³

²²⁹ „Nem lesz felesleges valamit a római katolikusokról is az eddigiekhez hozzácsatolni, akiknek ezelőtt tíz évvel engedték meg, hogy itt lakjanak [...] a múlt év végén még plébánust is hoztak maguknak. Névszerint Manigai Györgyöt, aki az első plébános itt, aki azt gondolja, hogy neki mindent szabad és magának és az egyháznak elsőségét nagy dölyfösséggel követeli, a mi régi szabadságunkat és lelkiismeretünk nyugalmát zavarja és zavarni szándékolta, ha csak Isten gátat nem vet neki, amit cselekedjék is” – írta a monori református prédikátor, Földvári István 1764. február 24-ei egyháztörténeti bejegyzésében. A forrásrészlet itt olvasható: VITÁLISNÉ ZILAHY, 1989–1990. 95.

²³⁰ HD, 4.

²³¹ HD, 3.

²³² HD, 5.

²³³ *Fundationes Dunakeszi, 1785. július 1.*, VPKL, PL, Egyházkormányzati iratok, Fundationes.

A bizonytalanság időszaka (1785–1815)

Manigay halála után ismét bizonytalan időszak vette kezdetét a dunakeszi egyházközség életében. Ez nemcsak a plébánosok váltakozásában mutatkozott meg, de a Grassalkovich-uradalom eladósodása is érzékelhetővé vált: a legegyszerűbb munkálatok elvégzésére sem tudott a kegyúr pénzt szánni, és a plébánosok, illetve a tanítók komoly anyagi áldozathozatala nélkül nehezen boldogult volna a közösség.

A Manigayt követő Szeliga János tevékenységéről a források nem írtak, 1787-ben Kapitány András átvette a plébánia vezetését. Plébánosága alatt 300 forintért vettek új orgonát, további 200 forintot költöttek a templomra, 100-at a torony helyreállítására. A dunakeszi Mogony Veronika más asszonyok segítségével egy Szűz Mária-szobrot állíttatott föl.²³⁴

A *Historia Domus* azonban csak az épületek felállítását örökítette meg, a hiányosságokat elhallgatta. 1794 januárjában a plébános a püspökhöz írt levelében a következőket panaszolta: a nép lebontotta a szőlőpréslésre épített házat, a plébánia kertjét védő sövényt letarolták, így az védtelemné vált, és semmi sem nő benne. Konyhai szükségletre sincs rendes vize, mert a kutakat nem tisztították meg, beteg is lett emiatt. Családtagjait gúnyos megjegyzésekkel illetik a falubeliek, akik szolgáltatási kötelezettségeiket sem teljesítették a plébánia felé. Négyévente hoztak csak tűzifát, így ha nem akar megfagyni, vásárlásra szorult. Szándékosan sziszikes búzát adtak neki hívei, így ő és családja is éheznek, ezért azt kéri, vagy állítsa helyre a rendet vizitációval a püspök, vagy küldjenek neki pénzt. A testi épsége is veszélyben volt, már a templom kapujában is bántalmazták, és a falu vezetői is ellenségesek voltak vele szemben. Ilyen körülmények között nem képes szolgálni.²³⁵ Nem ismert a viszony elmérgesedésének oka, de elképzelhető, hogy közrejátszott az uradalom eladósodása, a vezető tisztek alkalmatlansága és a jobbágyi fegyelem ebből fakadó lazulása.²³⁶ Kapitány panaszait egy természeti csapás is növelte: 1794. június 22-én délben villám sújtotta a parókia épületét. A villámláskor a plébános épp kint tartózkodott, a bent lévő két fő csak elkábult, de túléltek. A plébánia épületét december 2-ra helyreállították.²³⁷

Hamarosan a plébános elhagyta Dunakeszit: a helyiek panaszára 1796-ban már egyházmegyei vizsgálóbizottság értékelt tevékenységét. Távozása után megállapították, hogy Kapitány miatt pusztult el a szőlő, és a plébániai tulajdonnak számító szőlőkarókat, szüretelőkádat is eltulajdonította. A szőlő értéke nem érte el a 30 forintot, ezért egy 1800. november 24-én kelt konzisztórium dekrétum 30 forint kártérít-

²³⁴ HD, 6.

²³⁵ Kapitány András plébános panasz, 1794. január 5., VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1794.

²³⁶ WELLMANN, 1933. 65.

²³⁷ HD, 6–7. Vö. *Visitatio 1828*, 14.

tésre kötelezte Kapitányt.²³⁸ Plébánossága után a váci papi szeminárium kezelte a plébánia javait, amely adminisztrátornak Seress Pált nevezte ki, aki több mint két és fél éven át gondozta a rábízott plébániát. Tevékenységével elégedett volt a lakosság, így arra kérték püspöküket, nevezze ki plébánosuknak gondnokukat.²³⁹ Erre nem került sor.

A két évi üresedést 1798. november 8-án gróf Esterházy Ferenc zárgondnok szüntette meg, amikor Grassalkovich – kegyúri jogaival élve – Nagy János mindszenti plébánost helyeztette Dunakeszire.²⁴⁰ Nagy a következő év szeptemberében romló egészségi állapotára hivatkozva elcserélte javadalmát Thury Boldizsárral, amihez a püspök és Esterházy is hozzájárult.²⁴¹ Ezzel megkezdődött Thury 16 évig tartó plébánossága.

Rögtön munkához is látott: megjavíttatta az orgonát, rendbe hozatta a lóistálló padlóját, lefestették a kaput és a kerítést, a falu költségén felújították a barmok istállóját, bekerítették a Kapitány idején elpusztult szőlőt, a parókia udvarában álló, *ferences háznak* hívott vendégházat a plébános pénzén felújították.²⁴² Egy helyi lakos, Pintér Mihály a templomkertben saját költségén állíttatott kőkeresztet, majd két év múlva a pesti úton álló kőkeresztet újjáépítette föl.

A templom felújítása lassú ütemben haladt. Hiába rendelkezett erről már jó tíz éve a püspök, majd néhány évvel utána a felügyelő is, a kirendelt meszet vagy nem kapták meg, vagy egyszerűen másra használták fel (pl. a vendégfogadó felújítására). Maga az uradalom birtokosa sem vette komolyan a kegyúri kötelezettségét, és a plébános a püspök közbejárását kérte.²⁴³ Hosszas huzavona után megtörtént a templom külső és belső festése is. A további belső renoválást a hívők felajánlásából végezték: a már említett Pintéren kívül Gogolák János kántortanító, id. Száraz István és Torma Ferenc dunakeszi postamester adakoztak.²⁴⁴ Minden bizonnyal a napóleoni háborúk gazdasági konjunktúrájának hatása volt, hogy megszaporodtak a dunakeszi lakosok adományai, hiszen hetven évvel korábban még a kereszteléskor illő ajándéokra sem volt fölöslegük, nemhogy a templom ilyen mértékű felújítására és a kegyúri teendők átvállalására.

A templom állaga ezzel persze jelentősen nem változott, sőt, egy szélviharban három ablaka úgy betört, hogy szeles időben a nagy oltárnál nem lehetett misét tartani. A másik falon sem volt jobb a helyzet: a temp-

²³⁸ *Extractus protocollis consistorialis die 24. novembris Anno 1800 celebrati*, VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi 1816.

²³⁹ *Dunakeszi és Palota lakóinak levele Szerdahelyi Gábor tripoliszi címzetes püspöknek, 1796. december 6.*, VPKL, PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1796.

²⁴⁰ *Esterházy Ferenc bemutatja Nagy János káplánt Szerdahelyi váci püspöknek, 1798. december 1.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1798.

²⁴¹ HD, 8.

²⁴² HD, 9.

²⁴³ *Thury Boldizsár levele Szerdahelyi váci püspöknek, 1801. július 24.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1801.

²⁴⁴ HD, 9–10.

lom oldalán növény fák rombolták az ablakok állapotát. A kapu is romos volt, a belső kapu olyan gyenge lett, hogy a fosztogatóknak nem tudott volna ellenállni.²⁴⁵ Mindezt, egyelőre, nem orvosolták.

A település lakói a püspök úrtól kértek és kaptak engedélyt egy új, bádóg korpuzos fakereszt felállítására a község felső végében,²⁴⁶ így rövid időn belül fel is állították azt. Szintén a falu lakosainak pénzén újították föl a település pesti végén álló régi keresztet.²⁴⁷ A közösség erejét mutatja, hogy az 1811. február 24-én leszakadt és összetört harangot egy hónap leforgása alatt a falu pénzén pótolták, amire 600 forintot áldoztak. Március 28-án a püspök az új, Pesten vásárolt 2 mázsa 32 font súlyú harangot Nepomuki Szent János nevére felszentelte, majd két nappal később felhúzták a toronyba.²⁴⁸

Olykor a dunakeszi lakosok áldozatos adakozása halálukkal sem szűnt meg, hanem alapítvány formájában tovább folytatódott. Példa erre Gogolák János kántortanító, aki halála előtt, 1812-ben tett alapítványt a falu egyházának, egyrészt, hogy a nagy oltárképet legyen miből felújítani, és újrafestetni, másrészt, hogy az örökmécses olaját tudják pótolni.²⁴⁹

Thury 1815 októberében bekövetkezett halálával lezárult a dunakeszi egyház nehéz korszaka: az egyházközösség az uradalom gazdasági gyengeségekor megmutatta összetartó és szervező erejét. Az 59 évesen elhunyt plébánost szintén a templom kriptájában helyezték örök nyugalomra, harmadikként a helység papjai közül.²⁵⁰

Egyházi élet a reformkorban (1816–1845)

Közel egyéves üresedés után, 1816 tavaszán Grassalkovich (III.) Antal kegyúri szavára és Kámánházy László püspök jóváhagyásával érkezett Plichta János a vecsési plébániáról Dunakeszire, hogy a Thury által megkezdett munkát folytassa. Érkezésekor tájékoztatta a püspököt a plébániai szőlő rendkívül rossz állapotáról. Művelését az elődök elmulasztották, vagy egyszerűen csak rosszul bántak vele (például nem adtak elég pénzt a munkásoknak, akik emiatt nem művelték azt rendesen),²⁵¹ a szőlőtőkék is kiöregedtek. Megoldást új tőkék telepítése, vagy a régiek nagy fáradsággal és gonddal történő frissítése jelenthette volna, ami igen költséges, de Plichta igyekezett elődei mise- és szőlőalapítványát újra felé-

²⁴⁵ *Thury Boldizsár levele Kámánházy püspökhöz, 1809. április 30.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1809.

²⁴⁶ *Dunakeszi bírúi és esküdtjeinek levele Kámánházy püspökhöz, 1809. április 30.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1809.

²⁴⁷ HD, 10.

²⁴⁸ HD, 11.

²⁴⁹ *Gogolák János alapítványára vonatkozó iratok*, VPKL PL, Püspöki hivatal iratai, Fundationes Dunakeszi, 1815.

²⁵⁰ Thuryt október 16-án temette el Horváth Elek váci fődiakonus, *Halotti*, II., 231.

²⁵¹ *Dunakeszi község levele Kámánházy püspök úrnak, 1816. január 3.* VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1816.

6. kép: Grassalkovich (III.) Antal

leszteni.²⁵² Erre dunakeszi szolgálata alatt nem került sor. Kisebb huzavona alakult ki a község és a kegyúr között 1820-ban, amikor a település vezetői magukra kívánták vállalni a roskadozó Szent István-kápolna felújítását, és gondozását, az uradalom tisztjei azonban tagadták ennek szükségét. Maga Plichta is mindent megtett az ügy érdekében: levelet írt a váci konzisztóriumnak és Vietoris János uradalmi kormányzónak, de nem járt sikerrel.²⁵³

1821–1822-ben nagy munkálatokról számol be a *Historia Domus*: a téli hónapokban a templom tetőjén zsindelelyt cseréltek, tavasszal a toronyéval folytatták. Ehhez

új lépcsőt ácsoltak fából, amely a haragtoronyba vezetett fel. A tornyot galambok és egyéb madarak elleni védelemmel is ellátták. A plébánia melléképületeit is felújították: tetőt zsindelelyeztek, új ajtó épült a község pénzből a marhaistállónak, ezt már 1820-ban új tetővel látták el a községi bíró javaslatára.²⁵⁴ Plichta saját pénzén a parókia egyes ablakait vasráccsal erősíttette meg, könyvesszekrényről is gondoskodott, néhány évvel korábban pedig a plébánia papi szobájának ajtaját cseréltette le.²⁵⁵

A parókia kertjét egy másik telekre cserélték: a postaház mögött a Deszkáskert nevű részen kapott új földet. Itt 1818-tól kezdett gazdálkodni, eleinte kevesebb sikerrel, mert alkalmatlan volt a művelésre a hely, de szívos munkával több ezer szekér földet hordatott ide, amellyel a terméketlen völgyet lassan termővé tette, és reménykedett, hogy majd megtérül a befektetett munka. 1823 telén ennek a teleknek az alsó részébe lucernát vetettek, ami az újszerű kertkultúra első jele volt.²⁵⁶

1824 tavaszán Plichtát kegyura Soroksárra helyezte át, helyére a hatvani plébános káplánját, Szép Mihályt iktatta be április 2-án. Az új plébános az egyháza átvételekor készített jegyzőkönyvben megjegyezte, hogy a parókia rendelkezik házi kerttel, de az igen szegényen művelt, használatra alig alkalmas, a szántók közül egy nyomás Tetétlen pusztán van, amely az út

²⁵² Plichta János levele Kámánházy püspök úrnak, 1816. május 24. VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1816.

²⁵³ Dunakeszi elöljáróinak levele 1820. május 29. Plichta levelei a tárgyban: 1820. június 29-én Vietoris Jánosnak; 1820. július 13-án a váci káptalannak, VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1820.

²⁵⁴ HD, 12–13.

²⁵⁵ HD, 14.

²⁵⁶ HD, 13–14.

visszavezetése és a földek újrafelosztása miatt károsult. A papi szőlő, amely összesen 16 kapásnyi, a lehető legrosszabb állapotban van.²⁵⁷

Szép Mihály érdekes változást hozott a település egyházi életének megismerésében. Lejegyezte, milyen imákat mondott a nép a templomban, milyen lelki élet zajlott a településen, hogy a gyermekeket, akik hét közben az iskolában katekézist is tanultak, kikérdezték vasárnap a templomban. Szívesen írt a templomi eszközök állapotáról, az egyház szűkös anyagi helyzetéről, vagy, hogy az oltárokat milyen lepellettel terítette le, és milyen anyagból varratott ministránsruhát.²⁵⁸

Beszámolt arról is, miként védelmezte meg saját jogait, illetve tett szert jogos járandóságaira. Bár megyei szinten is panaszkodtak személyére, sikerült az alábbi ügyekben eredményre jutnia: hogy a hat szekér széna járandóságát adják elő; hogy a párbért, amelyet eddig a falu bírái természetben szedtek, és gyakran becsapták a papot, most ő szedhette be a parókián pénzben; hogy négy szekér szalma is járt neki.²⁵⁹ Végül beszámolt a szőlőművelés megújításáról: a 16 kapás szőlőt, amely évente másfél akó bort hozott, kivágatta, és a környék (Fót, Pócsmegyer, Verőce és Csörög) legjobb szőlőfajtáival telepítette be. Ebben édesanyja anyagilag támogatta, és a hívek bér munkája is segítette. Az 1824/1825-ös évtől kezdve költségvetést vezetett a szőlőművelésről, életét ezután a plébánosi teendők mellett a szőlőművelésnek szentelte. Az erről szóló számadásai miatt közel 70 oldalnyi szöveg köthető nevéhez a *Historia Domus*ban: ezek gazdálkodási információk, időjárási tényezők, napi politikai események, amelyek nem sok kapcsolatot mutatnak a település lelki életével.²⁶⁰

1830-ban Szép panaszkodott a püspökének, hogy a templom részeinek felújítására nem tudja rábírní a helyi lakosokat, akik szerint öt évvel ezelőtt már eleget költöttek erre. A templom tabernákuluma azonban rossz állapotban, az áldozati asztal is korhadt, szúrágta volt, elmaradt a templom festése is, amelyre már az előző évben kapott püspöki engedélyt, és már egy kőművesmesterrel is felvette a kapcsolatot.²⁶¹ Ez utóbbira csak két év múlva került sor, és azt is az egyházközség pénzből kellett kifizetnie.²⁶² Szép 1831-ben a parókia ablakaira készíttetett zsalugátereket, de úgy érezte, becsapták: olcsót akart, mégis háromszor annyit fizetett, mint tervezte. Hasonlóképp járt, amikor a parókia ajtaját, illetve a tehénistállót újíttatta föl ugyanezzel a mesterrel. Mindezeket azért jegyezte föl, „*hogy a kedves utánam való tudhassa, hogy mennyi bajok adgyák elő magokat,*

²⁵⁷ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 218/1824.

²⁵⁸ HD, 18–20.

²⁵⁹ HD, 21.

²⁶⁰ A parókia szőlőgazdálkodására vonatkozó adatok feldolgozása további kutatást igényel.

²⁶¹ Szép levele a püspökhöz 1830. júl. 14-én, VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1830.

²⁶² HD, 54.

és tudhassa magát alkalmaztatni”.²⁶³ A *Historia Domus*ban gyakran megjegyezte, milyen gonoszul bántak vele a mesteremberek: minden munka során becsapták, túlárasták munkájukat, a kegyúr meg kifizetteti vele a mesterek béreit, „*de ha az ember plébános, minthogy a világ úgyis ellene van, nem akart botránkozást csinálni*”.²⁶⁴

1833-ban leszakadt a 2 mázsa 30 font súlyú második harang, és a püspöktől kért engedélyt annak pótlására.²⁶⁵ Az új harang csak a következő évben készült el, 233 $\frac{5}{8}$ fontot nyomott, amelyet Pesten Eberhard Henrik harangöntő-mester készített el 132 forint 30 krajcárért, továbbá a harang helyére emeléséhez szükséges faanyagot is megvásárolták. Március 26-án Nádasdy Ferenc püspök Szent Mihály tiszteletére szentelte föl a harangot, amelyet két nappal később emeltek a helyére.²⁶⁶

1835-ben került sor az elhanyagolt Szent István-kápolna felújítására, amelyre a falu előljárói engedélyeztették papjukkal, sőt, megkérték, hogy a kápolna búcsúján ünnepi körmenetet tarthassanak hazafias érzelmeik kifejezésére. Ennek maradéktalanul eleget tett plébánosuk.²⁶⁷

Az évek során több jötevője is akadt a templomnak. Így például Dercsényi Pál neje, báró Geymüller Henrika a szomszédos Göd pusztáról, amely ekkor kezdett benépesülni. A bárónőnek saját széke is volt a templomban, egyházát pedig különböző ajándékokkal (általa varrt, könyv alá való terítőcskével és vörös vánkosokkal) látta el, és zöldre festett zsugáterekek is készítettet a templom számára.²⁶⁸ Néhány évvel később egyéb misekellékeket és a főoltár lépcsőjére gazdagon díszített szőnyeget is adott.²⁶⁹ A helyi egyház másik jötevője László Rozália, Torma Ferenc postamester özvegye volt, aki 1818-ban elhunyt, és letétbe helyezett egy kisebb összeget, amely azonban nem jutott el a plébánoshoz. Ez az ügy mintegy három éven át húzódott, végül azonban a jogos címzetthez került az egyház javára tett kegyes alapítvány.²⁷⁰

Szép plébános papi szolgálatának utolsó éveiben a templom padlózatának gondját próbálta megoldani. Először 1838-ban számolt be a püspöknek arról, hogy a dunakeszi templom járófelületét rossz minőségű vörös téglával fedték. Ez azonban annyira mállik, hogy mindent vörösre fest (oltárt, padokat, falakat stb.), és a hívek a legnagyobb ügyességük ellenére sem tudják ezt elkerülni. Attól tartott, a ruházatukat féltő hívek emiatt fogják elhanyagolni a szentmisét. Ezért arra kérte a püspököt, engedé-

²⁶³ HD, 51–52.

²⁶⁴ HD, 52.

²⁶⁵ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi 936/1833.

²⁶⁶ HD, 64.

²⁶⁷ HD, 64.

²⁶⁸ HD, 64., 66.

²⁶⁹ HD, 75.

²⁷⁰ László Rozália ügyében Jánossy György postamester volt érintett, az ügyiratok is őhöz kapcsolódnak. Az 1836–1838 között zajló folyamatról bőven lelhető irat az említett években itt: VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1836–1838.

lyezze a templom padlójának márvány- vagy félmárványlapokkal burkolását.²⁷¹ A csere finanszírozását előbb az egyházi pénzek összegyűjtéséből, illetve a palotai filia kasszájának felhasználásával oldotta volna meg. Később az ekkor már több mint 600 forintra rúgó Gogolák-alapítványt is igénybe vette volna. Ezt a püspökség nem engedélyezte, azt állítva, hogy az alapítvány pénzét ilyen jellegű munkálatra nem használhatják föl. Annak kezelését egyébként is a Megyei Ájtatos Alapítványok Kezelősége végzi, és ebben az ügyben az ő engedélyük szükséges. Ezzel kapcsolatban 1840-től már Andrassy Mihály uradalmi prefektus is levelezést folytatott a püspökkel a templom padlózatának felújítása érdekében. Utolsó levele a kérdésben arról tanúskodik, hogy a Gogolák-féle alapítvány felhasználásában is zöld utat kaptak a kezelősegtől, de az uradalomban nagyobb gondok adódtak, emiatt a padlózást olyan időre kell halasztani, amikor a dunakeszi plébánia saját pénzén tudja kifizetni a felmerülő költségeket.²⁷² A padlózat cseréjét hátráltatta Szép Mihály romló egészségi állapota, majd 1841. december 19-én bekövetkezett halála. Ugyanebben az évben hunyt el Grassalkovich (III.) Antal herceg, és örökös híján a templom kegyurasága özvegyére, Esterházy Leopoldina hercegnőre szállt.

Az új plébános egy művelt, lendületes pap lett: Holló Mihály, aki ezelőtt hat évig szolgált Gödöllőn a herceget udvari papként és a helység lakosait plébánosként. 1842 januárjában mutatták be őt a püspöknek, letette az esküt, majd a hónap végén ünnepélyes keretek között beiktatták.²⁷³

Hivatala átvétele után azonnal a padlóburkolat cseréjén fáradozott. A hercegnővel egyeztetve előkészítette az ügyet, majd a község előljáróival Pestre ment, és megvásárolta a szükséges márványt, meszet, amit elhozattak Dunakeszire. A gödöllői kőművesek segítségével már hűsvétra kikerakatta a templom padlózatát, míg a sekrestye burkolatcseréje az ünnep utánra maradt. Holló a maradék márványból és téglából pedig olyan építményt emeltetett a templom közelében, ahonnan a templomból kiszorult hívők is fedett helyről követhették a szentmisét. A márványból a plébánia előszobájába is jutott.²⁷⁴ A plébános a padló felújítása után a templom belső meszelését is elvégeztette. Még így is maradt megoldatlan feladat: a haranghoz vezető ajtó felújítása, a templom külső meszelése, valamint a nagy oltárkép renoválása, amelyre a Gogolák-alapítvány összege ekkor még elégtelennek bizonyult.²⁷⁵

²⁷¹ *Szép levele a püspökhöz 1838. július 12.* VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1838.

²⁷² *Andrassy levele a püspökhöz 1840. máj. 10-én; a püspöki válasz jún. 3-án; Andrassy utolsó levele júl. 8-án,* amelyhez csatolta a Kezelőség 1840. jan. 23-án kelt beleegyezését az alap felhasználásába, VPKL PL, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1840.

²⁷³ Holló Mihálynál a *Historia Domus* lapszámozása véget ért, a további oldalszámozás folytatása a tanulmány szerzőjétől. HD, [87–88.]

²⁷⁴ HD, [90–91.]

²⁷⁵ HD, [91–92.]

A plébánia épülete sem volt megfelelő állapotban, javítására csak apránként lehetett gondolni.²⁷⁶ Amit azonban megtehetett, azt a plébános nem halogatta: a plébánia nádkerítését tűzvédelmi okokból eltávolíttatta, helyére akácfákat ültetett. Tervbe vette a plébániakert angol kertté alakítását is, ez azonban a hely talajának tulajdonságai miatt nem sikerülhetett, végül lóherével vetette be a kertet. A plébánia épülete előtt virágoskertet alakított ki, minden erejével a környezetének szépítésén fáradozott.²⁷⁷ A templom nagyajtajának felújítására a márványozás miatt nem maradt pénze, ezért közadakozást szervezett, és ebből megújították azt is, míg a harangokhoz felvezető kis ajtót a település pénzén cserélték ki. Ugyanekkor a templom előtti gödrös teret és a plébánia udvarát is kavicssal töltötték föl. A nyár folyamán Esterházy hercegnő jóvoltából a plébániát és gazdasági épületeit teljesen felújították. Holló, bár sok kellemetlenséget említett az építkezés kapcsán, de összegzésül csak annyit írt:

„hogy az előbbi elhagyott, és rongyos épület egy lött a legcsinosabb, és kellemesebb paplakok közül... elegendő jutalmamat nyerem azon öntudatban, hogy kitűrésem és fáradságom egy szép és kellemes lakot eszközle nékem, és szeretett utódaimnak...”²⁷⁸

A párbér beszédén is változtatott: az eddigi rend szerint a kántor és a templombíró feladata volt házról házra járni, és begyűjteni a kirótt összeget, ezután a plébános által kijelölt héten lehetett elmenni a parókiára befizetni az összeget. Holló szerint *„még az utolsó cigány is megfizette a párbért”*. Akinek nem volt pénze, azzal a plébános ledolgoztatta ezt a hozzájárulást a plébánia szőlőjében vagy a kertjében. 1844-ben a plébánia melléképületeinek tetőzetét a plébános kérésére a falu kicserélte, a bőséges nádtermést kihasználva pedig náddal fedték be nemcsak a marhaistállót, de a zöldséges pincét, a jégvermet, valamint az alsó kertben lévő méhes tetejét is. A templomi ruházatok felújítása is esedékessé vált: a plébános találékonyasága folytán a falun átutazó fuvarosok állatai által hagyott trágya elárverezéséből jutott kiegészítő jövedelemhez, amiből az iskola részére is juttatott pénzt. Az említett év májusában a plébános fogadta a vármegye és az uradalom képviselőit, akik a vasútvonal lefektetésének ügyében érkeztek a faluba.²⁷⁹

Holló munkásságának Dunakeszin hamarosan vége szakadt, mert 1845. július 24-én elfogadta gróf Károlyi István meghívását az újonnan létrejött fóti anyaegyház vezetésére. Az új plébánia július 31-ével megkapta a Dunakeszitől elcsatolt palotai, újpesti és káposztásmegyeri filiákat is.²⁸⁰

²⁷⁶ Holló leírásain érezhető a romantikus irodalmi hajlam, a részletekbe menő bemutatás annak ellenére, hogy feljegyzéseinek elején jelezte, nem kíván irodalmi stílusban írni. HD, [93.]

²⁷⁷ HD, [94.]

²⁷⁸ HD, [96.]

²⁷⁹ HD, [98–99., 101., 102–103.]

²⁸⁰ HD, [107.]

Holló távozása, valamint a dunakeszi plébánia filiáitól való megfosztása határkő a helyi egyház történetében. Ugyanakkor a Grassalkovich család férfiágának kihalása is döntő változást jelentett. A fennmaradt iratok tanúsága szerint a reformkori egyházi élet Dunakeszin elsősorban a csökkenő kegyúri támogatás pótlásában, a település egyházi épületeinek fenntartási és renoválási költségeinek fedezésében merült ki. A plébánosok személyükben minőségi változást jelentettek az előző száz év papjainak többségéhez képest (leszámítva talán a két nagy munkabírást 18. századi elődöt, Leszkovszkyt és Manigayt): műveltségüknek, tettvégyüknek köszönhetően felülemelkedtek az uradalom gazdasági nehézségei által okozott gondokon. A korszak leghatékonyabb plébánosa Holló Mihály volt, aki kapcsolatai révén három és fél év alatt sikeresen megújította a templom belső és külső tereit, a parókiát, a hozzá tartozó földeket, új bevételekhez juttatta az egyházat és felpozícionálta lelki életet.

A reformkori Dunakeszi

A forradalmi Franciaország és Napóleon elleni koalíciós háborúk során a Habsburg Monarchia komoly államadósságot halmozott fel, amelyet többek között Magyarországon devalvációs gazdaságpolitikával kívánt egyensúlyozni. Ez a nemesek körében nagy felháborodást váltott ki, és sokuk elszegényedését okozta. A napóleoni háborút követő európai rend fenntartására, illetve az 1820-as évek itáliai és más vidékek (pl. a volt Lengyel Királyság) forradalmi megmozdulásainak leverésére tett erőfeszítések az udvar újabb eladósodásához vezettek. Ezt nem lehetett a nemeség bevonása megoldani, így az udvar arra kényszerült, hogy 1825-ben országgyűlést hívjon össze.

A magyarországi nemesség egy szűk rétege II. József uralkodásától, majd azt követően is komolyan érdeklődött a felvilágosodás eszméi, valamint az ipari forradalom találmányai iránt. Többek angliai gazdasági szakmunkákból (mint Kossuth Lajos), vagy utazásaik révén személyesen (például Vay Miklós báró, Wesselényi Miklós báró vagy gróf Széchenyi István, hogy csak a legismertebbeket említsük) is megismerték az ipari forradalom vívmányait és hatásait. Berzeviczy Gergely már a 18. század végén is felhívta a figyelmet a jobbágyi gazdálkodást körülvevő társadalmi problémákra, de ez sokáig süket fülekre talált. Csak gróf Széchenyi István *Hitel* című műve (1830) volt az, amely ismét a gazdaság megújítására, ezen belül is a bérmunka elterjesztésére és a közlekedés fejlesztésére hívta föl a figyelmet. Ennek a szakmunkának a megjelenésétől számítjuk a reformkor kezdetét. Széchenyi mellett Kossuth Lajos és gróf Batthyány Lajos tevékenysége irányította rá a figyelmet a mezőgazdasági változtatások mellett a hazai ipar megteremtésének szükségességére.

Míg a 18. század egyik forradalmi újítása volt a gőzgépek tökéletesítése és rendszeresítése az iparban, a 19. század elejének nagy újítása ezek közlekedésben való alkalmazása volt. A reformkor egyik legfontosabb

kérdése a gazdaság fellendítése, azon belül a közlekedés korszerűsítése volt. A vasból készült nyompályák a 19. század első harmadában mind szélesebb teret hódítottak Európában. Magyarországon 1831-ben került az országgyűlést előkészítő bizottságok elé a „vaspályák”, vagyis a vasútvonalak ötlete. Az 1832–1836. évi országgyűlés napirendjére tűzte, majd törvénybe iktatta (1836. évi XXV. tc.) a vasúti pályák felépítésének jogi alapjaként szolgáló törvényt, amelynek értelmében minden olyan vállalkozó, vagy társaság élvezhette a kormányzat támogatását, amely a tizenhárom meghatározott irány valamelyikén készült vízcsatornát, vasutat vagy vasúti hidat építtetni. A törvénycikkben szabályozták az építés körülményeit, a kisajátítás utáni kárpótlás kötelezettségét is. A törvény alkotásakor elsősorban lóvasutak létrehozására gondoltak, a pest–pozsonyi vasútvonalat is lóvontatásra tervezték, gőzmozdonyok alkalmazása csak később jutott a vasúttársaságok látóterébe.²⁸¹

A magyarországi vasútépítés két kereskedelmi csoport vetélkedése nyomán indult el rögtön a törvény születését követően. Az egyik csoport báró isaszegi Sina György, görög kereskedő vezetésével kezdte meg munkáját 1838-ban. Ez – terve szerint – a Duna jobb partján építette volna vonalát, Bécset és Budát kívánta összekötni Győrön át. Ennek leágazásaként a vonalat Triesztig is elvezette volna. A másik csoportosulás élén a pesti zsidó kereskedő, Ullmann Móric állt, aki kapcsolatai révén már 1837 őszén vasútépítési engedélyt nyert. Az ő terveiben Bécset és Pestet Pozsonyon keresztül kötötte volna össze vaspálya, amelyről 1839 júniusában vázlatot mutatott be a Helytartótanácsnak. A Pest–Vác vasútról pedig részletes tervet nyújtott be. E szerint részben állati erővel, részben gőzmozdonyok által vontatták volna a szerelvényeket.²⁸²

A következő években a két érdekcsoport rivalizálása jellemezte a politikai élet színtereit – többek között az országgyűlést és a sajtót is. A honatyák végül 1840-ben a bal parti vasút mellett foglalt állást. A munkálatok azonban nem kezdődhettek meg, egyrészt az 1841-es osztrák pénzügyi válság miatt, másrészt az Udvari Kamara vezetői a magánvasúti rendszerrel szemben az államvasúti rendszert részesítették előnyben, így akadályozták az Ullmann-féle Középponti Vasúti Vállalkozó Társaság működését. Az újabb országgyűlés azonban megerősítette a társaságot beléjük vetett bizalmában és rendelkezett kamatbiztosításról is. Ennek nyomán elindult a vasúti építkezés folyamata. A társaság 1844. június 29-én, Pozsonyban megtartotta közgyűlését, amelyen közölték, hogy a vaspályát szilárdabb alépitménnyel kívánják megépíteni, mivel vegyes vontatás helyett gőzvontatást kívánnak alkalmazni. Júliusban már a keresztgerendák beszerzése ügyében hirdettek pályázatot, és bejelentették, hogy augusztusban elindul az építkezés a Pest és Vác közötti területen. Erről csupán

²⁸¹ Az első vaspályát már ezelőtt, 1827-ben felállították Pest és Kőbánya között. Az ún. „lebegő-vasút” azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így a következő évben lebontották. BOROSY, 1990. 232., 234.

²⁸² BOROSY, 1990. 234–235.

a földtulajdonosokat felejtették el tájékoztatni.²⁸³ Dunakeszin az előzetes tárgyalások már 1844. május 18-án lezajlottak, amikor

„Nagy küldöttség jelenté be magát a plébánosnál ebédre, kinek többnyire barátjai lévén a vármegyei, gedelli és fothi uradalmi küldöttek, bizodalmassan jöve, annál örömebb fogadtattak általam, minthogy édes hazánkban az első, úgy nevezett központi vasút ügyében foglalkozva jelentek meg, édes reményben élvén, miként ez a szeretett hont edénné varázsolandja.” A megbeszéléseket nyáron tettek követték: „ez időben történt a Dunakeszi határ felmérése is, melyet a főméltóságú uradalom tétettek, s hitelesítve is lön, sikerét a jövőre rejti, nékem legalább nyilvánosan ígérve van, hogy a történendő segregatio, és felosztás alkalmával a törvény szabta egész hely föld egy tagban fog kiadattni, valamint az esendő kaszáló is, mert jelenleg sem a sessio nincs meg valóságában, réttel vagyis kaszálóval pedig éppen nem bírok, s ezt midőn házzammál a vármegyei és bizodalmi küldöttség előtt kijelentem, a tisztí főügyész ünnepélyesen követelte mind az egész sessiót, mint pedig az esendő kaszálót részemre kiadattni, és ez hasonló ünnepélyességgel a főméltóságú uradalom részéről jelen volt főtiszt, és uradalmi főügyvéd által megis ígértettek, s én ebben tökéletesen megnyugodva várom is teljesítését.”²⁸⁴

A nyomvonal kijelölése 1844 augusztusában megtörtént. Míg Holló Mihály plébános pozitívan szemlélte a vasúti építkezés kibontakozását, a dunakeszi lakosok más szemszögből látták az ügyet. Augusztus 29-én érkezett a vármegyéhez a település levele, amelyben jelentették, hogy a vasutat építő mérnökök kijelölték a nyomvonalat, és ki is cövekeltek helyét. Ezzel kárt okoztak a szántóföldekben és a legelőkbén, és hiába keresték meg az uradalmat, hogy orvosolják sérelmeiket, válaszra sem méltatták őket. Ezért fordultak a vármegyéhez, hogy tájékoztatást kérjenek a kárpótlást illetően, és panaszolták azt is, hogy a kisajátított földek után is kell adót fizetniük. Az is kiderül továbbá, hogy a település előjárói már tudták: télen jelentős számú napszámos érkezik a munkálatok elvégzésére (600 főről írtak). Ezért kérték a vármegyét, hogy a helységben állomásozó katonaságot költöztessék ki, a közbiztonság fenntartására pedig rendeljenek ki egy-két hajdút a társaság pénzén.²⁸⁵ A vármegye válaszában megtagadta a katonaság kivonását, és azt a kérést is, hogy a társaság pénzén rendfenntartókat küldjön. Egyúttal megjegyezte: a napszámosokból a falu lakosainak inkább hasznuk lesz, semmint káruk.²⁸⁶

A károk felmérése és a kisajátítási becslés ezután kezdődött meg: 1844 októberében csak a földterületeket becsülték föl. Majd decemberben történt a vasútvonal útjába eső erdők, vetések és ültetvények becslése.²⁸⁷ A kisajátított földek méretéről a vasúttársaság – a terepviszonyokat is figyelembe véve – megállapodást kötött a földesurakkal, hogy a pályához

²⁸³ BOROSY, 1990. 235–238., 240.

²⁸⁴ HD, [102–103.]

²⁸⁵ A levelet tartalmilag közli: BOROSY, 1990. 243–244.

²⁸⁶ BOROSY, 1990. 244.

²⁸⁷ BARKÓCZI, 1994. 271.

egy hold (azaz 1200 négyszögöl) szélességű földterületre van szükségük, és ebbe belefoglalták annak a lehetőségét, hogy a jövőben párhuzamos sínpárt építhessenek. Szintén problémaként merült föl a pálya közelében lévő kavicsbányák kisajátításának terve. A töltéshez a vasútnak kőre is szüksége volt, de a kisajátítás révén a társaság ingyen jutott volna alapanyaghoz. A dunakeszi, gödi és csörögi határban fekvő bányák tulajdonosai ellenben azt szerették volna elérni, hogy bányáikat a kisajátításból mellőzzék. Az alispán ezekben az ügyekben az eredeti tulajdonosok számára kedvező döntést hozott.²⁸⁸

Az év őszén elindult az építkezés Dunakeszin, amelyről Holló plébános igen részletesen beszámolt.²⁸⁹ Ismét megjelentek a vármegye és az uradalom képviselői, és rövid egyezkedés után kezdődött a munka. A *Historia Domus* szerint a munkálatok egész télen folyhattak, így a pálya gyors ütemben készült. A helyiek mellett rengeteg idegen munkás érkezett a településre, akiknek azonban sem elszállásolásáról, sem étkeztetéséről nem gondoskodtak, és a környékbeli lakosokhoz képest jelentősen silányabb munkát végeztek. Problémát jelentett az érkező munkaerő minősége mellett a munkások előélete is: válogatás nélkül vettek föl zsvány-sággal, nyereszkeskedéssel vádolt embereket, akik a helyi lakosságra is rossz hatást gyakoroltak. Szintén romboló tényező volt az itt élők „erkölcsseire” a pillanatnyi konjunktúra: a lakosság a hirtelen jött gazdagodással nem tudott mit kezdeni, a külföldi árakhoz szokott mérnökök ugyanis igen sokat fizettek a töltéseken dolgozó munkásoknak (Holló plébános szerint akár 3 forintot is megkereshetett egy személy), és heti rendszerességgel szombatontként fizették ki a dolgozókat. Később a fizetéseket mérsékelték, de így is jobban kerestek a helyiek, mintha földjeik terményeiből kellett volna élniük. Voltak azonban olyanok is, akik munkabérüket gazdaságuk fejlesztésére fordították.

A munkálatok mellett folytatódott a kisajátítások. 1845 májusában, miután a vonalon az összes pályakorrekciót és az ezzel járó új becsléseket befejezték, már a fellebbezéseket várták a felek részéről, ezek ügyében a nyári időszakban döntést hozott a vármegyei bíróság. Ezek végrehajtására azonban negyedévet várni kellett, ugyanis a vasúttársaság csak igen lassan tett eleget a végzéseiben foglalt kötelezettségeknek. A kisajátított földekért csak 1846. március–április között fizetett a volt tulajdonosoknak.²⁹⁰ Dunakeszi esetében a követelt 2300 forint²⁹¹ helyett mindössze 1538 forint 44 krajcárt ítélt meg a földesúrnak a bíróság a kisajátított alagi földekért.²⁹²

A vasúti pálya mellett a tervben szerepelt indóház, azaz vasútállomás, három őrház és ugyanennyi őrbódé felépítése is, amelyek mind el is ké-

²⁸⁸ BARKÓCZI, 1994. 274–275.

²⁸⁹ HD, [104–106]; a szövegrész közlését jelen tanulmányban mellőzöm, annak bő tartalmi kivonata itt olvasható: VASS, 2011. 41–43.

²⁹⁰ BARKÓCZI, 1994. 271–272.

²⁹¹ BOROSY, 1990. 244.

²⁹² BARKÓCZI, 1994. 272.

szültek.²⁹³ Az új épületekbe dolgozókat is felvettek, elsősorban vasúti őrnek, de pénztáros alkalmazotról is van információ.²⁹⁴

A munkálatok befejezése után, 1845 novemberében már Pest és Palota között próbálták ki az új gőzmozdonyokat. A Pest–Vác útvonal ünnepélyes átadására azonban csak 1846. július 15-én került sor. Az ünnepség díszvendége József főherceg, nádor volt,²⁹⁵ de rajta kívül mintegy 350 fő próbálhatta ki az új közlekedési eszközt, közöttük a reformkor jeles történelmi személyiségei, mint Kossuth Lajos, Széchenyi István vagy Petőfi Sándor. E napon a Pest és Buda nevű gépeket állították a szerelvények elé. A társaság által használt tizenhat gőzmozdony többségét a belga Cockerill vállalat építette, de a philadelphiai Norris gyárból (Nádor és István) és a Bécs–Győri Vasúttársaság gépgyárából (Béts) is voltak mozdonyok. A palotai megálló kihagyásával 25 perc alatt ért a vonat Dunakeszire, ahol vizet vételeztek a kazánba, és fát a tenderekbe, majd a mintegy 10 perces művelet után a vonat folytatta útját Vácre, ahová az *Dunakesziről* 24 perc alatt ért el. Az összesen 59 perces út – amely eddig a *Budapesti Híradó* beszámolója szerint is lóval legalább fél napig tartott – a kétkedőket is meggyőzte a vasút szükségességéről és hasznáról. A megnyitás után naponta három járat közlekedett Pestről Vácre, ugyanennyi vissza, vasárnap négy vonatpár indult. A menetrendek negyedórákban közölték a beérkezés időpontját.²⁹⁶ A korabeli sajtó már a tervek megszületésétől kezdve nyomon követte a vasúti építkezést, majd az első próbamenet mikéntjét és magát a vasútvonal átadását is.²⁹⁷ Kérdéses volt, vajon mit jelent ez az újítás a dunakeszi lakosok számára. Holló plébános így foglalta össze a dilemmát:

Az első menetrend (1846)

7. kép: A Pest–Vác vasút első menetrendje

„Anyagi haszna vallyon leende e népnek valaha a vasútból, csak a jó Isten tudja, jelenleg azonban a határát, mely egészen homokos, feltúrták, s így a szélnek, mely itt rendkívül uralkodik egészen felszabadítottak, eddig némiképp győzte trágyával elfojtani, és javítani homokját, mint jármos marhát számosan tartott, ezzel fuvarozott, és fuvarból keresett pénzelt fizette adóját, földes urát, papját, s egyéb szükségieit tette,

²⁹³ BARKÓCZI, 1994. 275–276.

²⁹⁴ A vasútnál dolgozó személyek kilétéről a születési és a halotti anyakönyvek bejegyzései tájékoztatnak bennünket. Ez a lista azonban közel sem teljes, de látható, hogy a vasút a továbbiakban is új, addig nem ismert megélhetési forrást jelenthetett akár a helyi lakosok számára is. Ezek alapján a következők alkalmazottakat sorolhatjuk a rövid, 1846–1849 közötti időszakhoz: Száraz István, Rutska Péter, Marker Miklós, Ganausz József és Étsy János vasúti őrök, valamint Török András, aki pénztárnok volt a vasútnál.

²⁹⁵ Borosy tévesen István nádort említette az utazóközönség soraiban, amelyre figyelmet Kerekes Dóra hívta föl. Vö. BOROSY, 1990. 254.

²⁹⁶ BOROSY, 1990. 254–256. Az érkező utasokat Vácott ünnepély helyett tűzvész fogadta.

²⁹⁷ A vasútvonal átadásával kapcsolatos források: CSOMA, 2011c 44–48.

sött mivel homokja eddig sem termett meg egész esztendei kenyerét, buzára is csak fuvarozásból hozott pénzt, most ha többé Debrecenbe nem ő, hanem a lokomotív fog járni, ha Szolnokból sőt többé nem hozhat, nem fog munkát tarthatni, s így nem fogja földjét javíthatni – s így a következtetés világos, mi járul reá a vasútból – egyedül a jó Isten, ki véghetetlen, és a rosszakból is hasznosságokat származtatni képes, vezetheti jóra e békés és jámbor nép ügyét.”²⁹⁸

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc²⁹⁹

„Ebben az áldatlan évben hatalmas robajjal feltört a féktelen szabadság, ami még jobban befurakodott a nép, a hívők lelkébe” – írja visszaemlékezéseiben Szigethy Kilián dunakeszi plébános a helyi egyház történetében.³⁰⁰ Az 1848. márciusi 15-ei pesti események, majd Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezése, valamint a törvények szentesítésének ígérete hatására, az országban politikai változás kezdett kibontakozni. Az áprilisi törvények szentesítése után országszerte megindult az átalakulás, amelynek nyomai Dunakeszin is fellelhetők.

Az események vizsgálatakor különválasztom a hadi előkészületeket és hadi eseményeket, a települést ért politikai-közigazgatási változtatásokat és a helyi lakosság áldozatvállalását.

Az áprilisi törvények hatása a település életére

Az 1848. április 11-én szentesített törvények közül azok hatása volt jelentős, amelyek: (a) közvetlenül rendelkeztek a jobbágyok életéről, (b) a megyei joghatóság átalakítása miatt hatottak a falusi igazgatásra, (c) az politikai-közigazgatási rendszer átalakítása miatt jogokat adtak a települések lakóinak, illetve (d) rendelkeztek a nemzetőrsegről. Az elsők közé tartozott az 1848: IX. tc., amely alapján

„az urbér és azt pótló szerződés alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszűntetnek.”³⁰¹

A törvény a faizás és a legeltetés kapcsán a közös területekről úgy rendelkezett, hogy azokat a két fél a régi megállapodás szerint használhatta. 1848 nyarán a falu és a gödöllői uradalom éppen ennek a megállapításán vitatkozott. A település elöljárói (Száraz János bírós, Diviáczky Ferenc jegy-

²⁹⁸ HD, [105.]

²⁹⁹ Dunakeszi 1848-as szerepéről e fejezet csupán összefoglaló képet kíván mutatni, és felhasználva az eddigi kutatási eredményeket egy-két új ismerettel bővítve azokat. Dunakeszinek az 1848/49. évi történetéről ld. ZACHAR, 2002.; TRAGOR, 1908.; SZIGETHY, 2011. 49.

³⁰⁰ ZACHAR, 2002. 85.

³⁰¹ 1848: IX. tc. szövege itt: *1000 év törvényei* (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5277> – utolsó elérés: 2016. február 11.)

zó, Blaskó Vince törvénybíró és 9 esküdt), valamint lakosai előtt felolvasták az uradalom képviselője, Pinka Donát sződi kasznár és Horvát Ferenc törvényszéki bíró levelét, amelyben kérték a dunakeszieket:

„barátságos egyesség útján, adjon nyilatkozatot a Dunakeszi község mit? és hol? – kíván engedni határából az uradalomnak?”

A falu válasza világos volt: a település határában nincs urasági legelő, sem majorsági föld emberemlékezet óta, legfeljebb csak homokos patakpart, ami csupán faültetésre jó, ha ez erdőnek számít. Egyébként nem egyezkednek, és mindenben a minisztérium akaratának rendelik alá magukat.³⁰² Erről további információ nem áll rendelkezésünkre.

A falu életét befolyásolta az is, hogy megszűnt a tized (1848: XIII. tc.) és a földesúri bíráskodás helyét átvette a vármegyei igazságszolgáltatás (1848: XI. tc.). Azokon a helyeken, ahol nem voltak rendezett, első bírósági hatású tanácsok, ideiglenesen a szolgabíró látta el a vármegyei bíráskodást. Pest vármegye azonban a közigazgatási apparátus tehermentesítéséért régebbi törvénycikkelyeket foganatosított, amelyek szerint a nem rendezett tanácsú községekben a tizenkét forintot meg nem haladó kereketeket a helyi bírónak kell intéznie. Az ugyanezen értékhatárig terjedő, valamint a nyolc napi elzárást meg nem haladó bűnügyekben szintén a falubíró illetékes. Ezenfelül az úriszék megszüntetésével ellátatlanul maradt árvaügyi és zárgondnoksággal kapcsolatos ügyeket is a községek kapták meg.³⁰³

A politikai átalakulás egyik legkézzelfoghatóbb jele volt a dunakeszi polgárok számára, hogy a vármegyét népképviselőlet alapján átalakították (az 1848: XVI. tc.). Ennek hatására a községek a megye irányításába közvetlen beleszólást nyerhettek, mivel a közgyűléseket elviekben nyilvánossá tették, gyakorlatilag csupán a községek elöljáróit (általában a bírót és a jegyzőt), a birtokos nemességet, az értelmiséget és a mezővárosok küldötteit hívták meg hivatalosan. A vármegyei közgyűlésre 1848. május 1-jén került sor a pesti vármegyeházán, amelyen több ezren jelentek meg. A községek elöljárói hivatalból részt vettek az eseményen. Dunakeszit Száraz János bíró és Diviáczy Ferenc jegyző képviselte. A vármegye közgyűlése rendelkezett a népképviselőleti választókerületek kialakításáról, kijelölte a választási bizottmányt, majd a vármegye ügyvitelére az új törvényi rendelkezésig egy állandó bizottmányt alakított ki a jelen lévő meghívottakból, amelynek tagjai közé Diviáczy Ferenc mellett még 472 másik, különböző rendű és rangú honfit jelöltek ki. Ezzel a vármegye minden települése képviselőletet nyert.³⁰⁴

A polgárosodás másik kézzelfogható jele a népképviselőleti törvény (1848: V. tc.) végrehajtása volt. Az említett megyegyűlés megszabta a

³⁰² *Tanácskormányi jegyzőkönyv 1848, GVML 2/f.*

³⁰³ SIMON V., 1990. 277., 279.

³⁰⁴ SIMON V., 1990. 270–273.

vármegye által küldhető képviselők választókerületeit, ezáltal tíz választókerületet hoztak létre, ezenfelül Cegléd és Nagykőrös egy-egy, Kecskemét két képviselőt küldhetett az új országgyűlésbe. Dunakeszit a negyedik, a gödöllői választókerületbe sorolták. A törvény rendelkezett a választókról is: ez alapján a községekben lakók közül a legalább negyed telekkel rendelkező, 20 év feletti, a legalább egy segéddel dolgozó kézművesek, valamint az értelmiségiek (papok, iskolatanítók, községi jegyzők stb.) vehettek részt a népképviselési választásokon. A szavazóbizottságok májusban felmérték és összeállították a választásokra jogosultakat, június közepén pedig elküldték ennek jegyzékét a belügyminisztériumba, ahol azt jóváhagyták. Az első választást június 25-ére írták ki, és Gödöllőn bonyolították le.³⁰⁵ Ezen a polgárok Fényes Elek és Beniczky Ödön közül választhattak képviselőt. A szavazáson 95 dunakeszi polgár vett részt, és az is tudható, kire adták le voksukat. A választás a települések nevének ábécérendjében történt, és nyílt szavazás volt, azaz minden szavazó egyesével bediktálta nevét ahhoz a jelölthöz, akire voksolni kívánt. Beniczkyre 86, Fényes Elekre csupán 9 dunakeszi polgár szavazott. A mandátumot 1290 : 980 arányban Beniczky nyerte el, ehhez a különbséghez a dunakesziek szavazatai is segítettek. Érdekes, hogy a szavazatszámolás során nem található meg a község vezetői közül sem a jegyző, sem a plébános, sem a tanító-kántor neve, pedig ők éppúgy választásra jogosultak voltak, akár a jobbágyok egy része.³⁰⁶

A háborús előkészületek és hadi események

Az áprilisi törvényekben a jogalkotók rendelkeztek a „nemzeti őrsereg” felállításáról is, amelynek összeírásáról Vácott már április elején, a törvény szentesítése előtt rendelet született, és megkezdődött a nyolc őrnagy kerületre osztott vármegye negyedik kerületének településeiben az önkéntesek összeírása. A helységek közül Dunakeszi 105 nemzetőrt adott a kerület 6133 fős létszámba.³⁰⁷ Ezeket a nemzetőröket azonban az augusztusi délvidéki harcok során nem vetették be, ahogy a majd 1300 fős váciából is csupán nagy nehézségek árán, csellel tudtak egy 150 fős zászlóaljat kiállítani.³⁰⁸ A későbbiekben a vármegye ezt a létszámot is csökkenteni kívánta, és problémát okozott az is, hogy az önkéntesek csupán négy hétre vállalták szolgálatukat, így mindig újabb és újabb csapatokat kellett toborozni.³⁰⁹

Josip Jellačić horvát bán előrenyomulását és pákozdi vereségét követően az ország védelmére általános toborzást hirdetnek, amely szerint a települések 127 fő után 2 fő katonát voltak kötelesek kiállítani az újonnan

³⁰⁵ SIMON V., 1990. 280–283.

³⁰⁶ *Jelentés a Belügyminisztériumba 1848. július 8-án*, MNL OL, H 13, 1848, 2. kútfő 311. tétel, 5435. irat

³⁰⁷ ZACHAR, 2002. 86.; Vö. TRAGOR, 1908. 13.

³⁰⁸ TRAGOR, 1908. 27–30.

³⁰⁹ URBÁN, 1983. 276–277.

szervezett honvédszászlóaljakra. Az újoncozások 1848 októberében és decemberében zajlottak a Váci járásban.³¹⁰ A plébános megemlítette, hogy az év októberében rövid ideig idegen tüzérek és újoncok állomásoztak Dunakeszin, akiket hamarosan Vácra vezényeltek.³¹¹

Az első komoly csapatmozgás 1848–1849 fordulójára tehető, amikor Alfred Windisch-Grätz (1787–1862) herceg seregei lassan Pest-Buda alá értek, és a móri vereséget követően az Országos Honvédelmi Bizottmány székhelyét Debrecenbe tette át. A január 2-án összeülő haditanács döntése alapján Görgei Artúr (1818–1916) végül feladta a fővárost, és a feldunai hadtesttel Vácon át északi irányba vonulva a Felső-Tisza vidékére távozott. Az eredeti terv szerint január 6-án kellett volna indulnia Görgeinek, de a január 3-ai tétényi csatát követően azt a hírt kapta, hogy az osztrákok már átkeltek a Dunán, így másnap az azonnali indulás mellett döntött.³¹² Január 4-éről 5-re virradóra már Dunakeszin át haladt Vácra a feldunai hadtest, 5-én Perczel is elhagyta Pestet, ő Szolnokra vonult. A visszavonuló hadak megrongálták a síneket, hogy megakadályozzák az osztrákok előrenyomulását. Görgei üldözésére csak 7-én indította el Windisch-Grätz Ladislaus von Wrbna (1795–1849) altábornagy 12.000 fős seregét, majd néhány nap múltán Anton Csorich (1795–1864) altábornagyot bízta meg Görgei elfogásával.³¹³ A két sereg egymás után vonult át a településen.

A tavaszi hadjáratig komoly katonai hadművelet nem zajlott a térségben, 1849 áprilisában azonban ismét fegyverek ropogásától lett hangos a környék. Az isaszegi csatát (április 6.) követően Windisch-Grätz a Vácot védő Csorich altábornagy seregét visszarendelte jobbszárnya védelmére, Rákosra (Dunakeszi-Kerepes irányon át), Vác védelmére pedig Georg Heinrich Ramberg (1786–1855) altábornagyot rendelte.³¹⁴ Mivel Görgei nem bízott Pest frontális megtámadásának tervében, inkább egy kockázatos előnyomulással Vácon, Párkányon és a Garam folyón átkelve kívánta felmenteni Komáromot, felcsillantva azt a lehetőséget, hogy eset-

8. kép:

Az isaszegi csata, Than Mór festménye

³¹⁰ URBÁN, 1983. 278. Zachar 217 lakosonként való újoncozást említett tévesen. A besorozott lakosok számát és kilétét további kutatások tisztázhatják. Vö. ZACHAR, 2002. 87.

³¹¹ *A Historia Domus* fordítását közli ZACHAR, 2002. 86–87.

³¹² A január 2-ai haditanácsról és következményeiről bővebben: HERMANN, 2001. 200–202.

³¹³ HERMANN, 2001. 203.; Vö. ZACHAR, 2002. 87–88.

³¹⁴ ZACHAR, 2002. 89.; Vö. URBÁN, 1983. 281.

leg bekerítik az osztrák főerőket.³¹⁵ A terv végrehajtásakor Görgei nagymérvű ellentámadásra számított, ezért április 8-án a Kmety-hadosztályt Dunakeszire rendelte, hogy fedezze az esetlegesen kibontakozó osztrák támadásoktól a Vác felé induló főerőket. Április 9-én egész nap várták Windisch-Grätz támadását, majd a főparancsnok a Csomád–Veresegyház térségében állomásozó I. és III. hadtestet délután nagy körívben elindította célja felé. A VII. és a II. hadtest Fót–Cinkota vonalon sorakozott fel az osztrák főerőkkel szemben, és egész nap harckészültségben volt.³¹⁶

A váci csata idején itt állomásozó csapatok (Kmety hadosztálya és a VII. hadtest 2. hadosztálya, valamint a 11. tüzérütege) folyamatosan zaklatták a Rákospalotán állomásozó császáriakat. Zachar idézi Hatala Péter (1832–1918) tüzérkáplár visszaemlékezéseit, aki leírta, miként akadályozták meg a segítségnyújtásban a Pestről Vácra tartó gőzhajókat ágyúikkal. A sikeres ütközet után Görgei főerői Komárom irányába vonultak a Duna bal partján, a Kmety-hadosztály Vácra ment, de a Pestet körülvevő zárógyűrű részeként Dunakeszin továbbra is állomásoztak magyar csapatok (egy honvédszászlóalj, öt huszárszázad és négy tüzérüteg).³¹⁷ A hadműveletek részét képezte a vasút megrongálása is, amire Görgei adott parancsot.³¹⁸ Vác elfoglalása és a főerők sikereinek hatására azonban szükségessé vált a bal parti vasút helyreállítása, amit a váci főparancsnokságról Kmety György (1813–1865) rendelt el április 15-én.³¹⁹ A parancs következtében a hónap végére helyreállt a vonalon a közlekedés és Pest április 24-ei feladásával a teljes szakaszon haladhattak szerelvények.³²⁰

Az utolsó nagy ütközet a térségben a júliusi orosz intervenciókor zajlott. A július 11-ei ütközet után Görgei azt a döntést hozta, hogy a feldunai hadtest Komárom alól elvonul, és csapataival a Duna bal partján haladva Vácra húzódik vissza. Az orosz csapatok már július 12-én megszállták Pestet, és néhány nappal később a Pest–Vác szakaszt már ők tartották kezükben. Amikor a Görgei testvére, Ármin vezette előhad július 15-én Vácra érkezett, egy itt állomásozó ellenséges lovas alakulattal találta szembe magát, amelyet kiűzött a városból. Ezek a lovasok egészen Dunakeszi határáig menekültek.³²¹ Fjodr Vasziljevics Rüdiger (1784–1856) orosz tábornok ennek hírére csapatait Vác ellen indította, de a többi hadtest megérkezésével a város védelme megerősödött. A délután helyszínre érkező orosz tábornok felismerte, hogy erős csapatokkal áll szemben, így a

³¹⁵ HERMANN, 2001. 282.

³¹⁶ URBÁN, 1983. 281.

³¹⁷ ZACHAR, 2002. 90–91., 92.

³¹⁸ Előbb április 8-án Dunakeszinél, majd április 12-én Rákospalota térségében szedték föl a síneket. Ld. ZACHAR, 2002. 93.

³¹⁹ A vasúttal kapcsolatos intézkedésekről és az ehhez tartozó dunakeszi népi hiedelemről Zachar József bővebben ír, és a Tragor által közölt levelet idézi. ZACHAR, 2002. 92–95.

³²⁰ URBÁN, 1983. 282.

³²¹ ZACHAR, 2002. 96.

visszavonulás mellett döntött.³²² Amikor Görgei Artúr értesült arról, hogy az orosz főerők dél–délkeleti irányban megszállták a vidéket, tervét ismét megváltoztatta, és azt határozta el, hogy északi irányba indul, eltereli az orosz főerők egy részét, hogy a Szegednél összpontosuló magyar sereg sikerrel vehesse fel a harcot a Julius von Haynau báró vezette osztrák főerőkkel. Másnap este a város elhagyására adott parancsot, 17-én azonban komoly gondot okozott a menekülő polgári lakosság miatt feltorlódott szekérsor és a városba bevont utóvédek miatt zavartalanul betörő oroszok támadása. Csak komoly utóvédharok árán sikerült a sereg maradványait kimenekíteni a városból.³²³ A második váci csatához kapcsolódóan került sor egy jelentős dunakeszi hadi eseményre, amelyben mintegy ezer honvédet ejtettek fogságba orosz csapatok, és egy teljes honvédszászlóalj tette le a fegyvert.³²⁴ Görgei északra fordulásával a Dunakeszi közelében zajló harcok lezárultak, a szabadságharc itt katonailag befejeződött.

A katonai hadműveletekben Dunakeszi lakói közül többen részt vettek, de jelenleg csak három nemzetőr-honvéd kilétéről van tudomásunk, akiket a Haynau-féle összeírás említett meg a szabadságharc végén. Megérdemlik, hogy név szerint felsoroljuk őket:

1. Száraz Vendel, római katolikus szolga, 1848–1849. szeptemberig szolgált;
2. Ágics Márton, római katolikus csizmadia, 1848–1849. október 1-jéig szolgált;
3. Kenyeres János, római katolikus szolga, 1848–1849. szeptemberig szolgált.

Szabaduló levele csak Ágics Mártonnak volt.

„Megjegyzendő, hogy Dunakeszi községe által állított több újoncok az ország külön részeiből lévén, hol lássak, nem tudatik.”³²⁵

Volt a szabadságharcnak dunakeszi származású tisztje is: Kárász Endre hadnagy, aki 1827 körül született a településen. Katonai pályáját a történeti irodalom részletezi: 1848. május 30-án vonult be az I. honvédszászlóaljhoz, majd a szerbek ellen és az erdélyi hadszíntérre irányították. 1849. május 1-jén Bem József tábornok őrmesterként a *Katonai Érdemjel* harmadik fokozatával tüntette ki. Júniusban áthelyezték őt a 7. honvédszászlóaljhoz, majd augusztus 2-án már hadnagy lett ugyanitt, a 4. hadtestnél. Szeptember 2-án a komáromi várőrségnél jelentkezett további szolgálatra. Későbbi sorsa ismeretlen a szakirodalom számára.³²⁶

³²² URBÁN, 1983. 283.

³²³ HERMANN, 2001. 354.

³²⁴ Az esemény datálása nem tisztázott. A források július 17-re teszik az eseményt, míg Zachar két nappal korábbra. Az oroszokkal való harci cselekményekről Tragor nyomán bőven idéz forrásokat. ZACHAR, 2002. 95–98.

³²⁵ MNL PML IV. 106.b. Vácz járás, Dunakeszinél – a forrást és a neveket közli HEGEDŰS, 2003. 195.

³²⁶ HEGEDŰS, 2003. 195–196.; Vö. BONA, 1998. 173.

A dunakeszi nép áldozata és teherviselése a szabadságharc során

A katonai hadmozgások és a velük párhuzamos újoncozások Dunakeszi lakosaira is terheket róttak. Egy falu életében több ezer fős seregtettek megjelenése nem hétköznapi tehervállalást jelentett, hiszen ha a katonák ételmezését egyes esetekben meg is oldották, minthogy a településen kívül nyertek szállást, a tisztek beszállásolása a helyieknek okozott gondot. Erről leghívebben Szigethy plébános nyilatkozott, aki a szabadságharc során többször is kényszerű vendéglátója volt honvédtiszteken kívül egyszerű katonáknak is, vagy akár császári tiszteknek. Elsőként január 5-én szenvedett a plébános a tétényi összecsapásból menekülő 50 gyalogos és lovas honvédtől, valamint hét tiszttől,

„akik hozzájuk tartozó nőcskéikkel – nem épp a legjobb híréekkel – [...] éjszakára a plébánialak épületeibe szállásolták be magukat”.³²⁷

Ezeket a katonákat kenyérrel és itallal kellett kínálni, a plébános nem kis kárára. A honvédek távozása után nem sokkal a császáriak is megjelentek a plébánián: Wrba altábornagy 30 lovasával és mintegy száz gyalogossal. Őket csak a szabadban tudta elszállásolni a plébános, és két akó bort kényszerült szétosztani közöttük. A településen kívül állomásozó katonaság nemcsak a postaház mögötti veteményest égette fel, hanem az összes szalmát is tönkretette és elpusztította, amelyek bálába voltak kötve. És nem csak a plébános szenvedte el ezeket a sérelmeket, hanem – néhány kivételtől eltekintve – az egész falu lakosságát jócskán megkárosította az átvonuló hadsereg.³²⁸ A tavaszi hadjárat kapcsán a plébános szintén megjegyezte, hogy a tisztek asztalához csatlakoztak; és azt is megemlítette, hogy a katonák, akiknek fára volt szükségük, nemcsak az ő fáját vitték el, de baltával kivágták az élő fákat, sőt, még a fából készült ólakat, karókat, oszlopokat, ajtófélfákat stb. is elvitték. Ezekből a legfontosabbakat a falu bírása saját költségén pótolta.³²⁹

A *Historia Domus* a továbbiakban nem említette a háború terheit, sem a falura nehezedő terheket. Más forrásból értesülhetünk a településen tavasszal, és kora nyáron pusztító kolerajárványról. A plébánia halotti anyakönyvében olvasható néhány elhunyt esetében a bejegyzés, hogy kolerában hunyt el. Az irat tanúsága szerint az első megbetegedést április 17-én regisztrálták: egy közkatona halálozott el a kórban, az utolsó kolerában elhunytat június 26-án temették el. Az áldozatok száma 14 fő volt.³³⁰ Az átlagosnak nevezhető 40-50 halott helyett ebben az évben ki-

³²⁷ „septem item officiales cum suis appertinentiis – mulierculis – certe non optimae famae – [...] pro nocte aedibus parochialibus se illocarunt” – HD, [115.] A Zachárnál közölt fordítás pontatlan, ezért a szó szerinti idézet. Vö. ZACHAR, 2002. 88.

³²⁸ HD, [115–116.]

³²⁹ HD, [116–117.]

³³⁰ A regisztrált kolerások mellett mások is fertőződhetnek a kórral, s annak következtében halálhozhattak el. Az áldozatokról: *Halottak*, III. 79–86.

magaslóan sokan, 104-en haláloztak el. Az áldozatok több mint fele gyermek volt, de sok az 50 éves kor felett elhunyt személy is.